

Yachachiqpa pusaqnin
Yachay wasi secundaria warmakuna
qunqay llakimanta
yachaywan amachanapaq

aniquem
Asociación de Ayuda al Niño Quemada

**Guía docente sobre cultura de seguridad y prevención
de accidentes en estudiantes de primaria**

© Asociación de Ayuda al Niño Quemado - Aniquem
Jirón Santo Domingo 255 Jesús María
Email: aniquem@aniquem.org

Primera edición: noviembre de 2023
Tiraje: 500 ejemplares

Autora:
Médico cirujano Mary Consuelo Malca Villa

Editado por Cuper Comunicación Integral
www.cuper.pe
email: gerencia@cuper.pe
Dirección general: Kathy Perales Ysla
Equipo pedagógico Wurzel S. A. C.
Directora de proyecto: Ana Sofía Vega Espinoza
Edición: Ángel García Tapia
Traducción al quechua: Raúl Cisneros Cárdenas
Diseño y diagramación: Otilia Barreto Huamán
Ilustración: Tito Piqué Romero
Belisario Negrillo Cuba
Shérída S. Bartolo Barreto

Impreso por: Editorial Súper Gráfica
Calle Luisa Beasejour N.º 2047 Urb. Chacra Ríos Norte,
Lima, Perú.

Hecho el depósito legal en la Biblioteca Nacional del Perú
N.º XXXXXXXX

Está prohibida la reproducción total o parcial del
contenido y sus características gráficas de este libro.
Ningún texto o imagen contenidos en esta edición puede,
sin autorización escrita de los editores, ser reproducido,
copiado o transferido por cualquier medio impreso, digital
o electrónico.

Cualquier acto ilícito cometido contra los derechos de
propiedad intelectual que corresponde a esta publicación
será denunciado de acuerdo con el Decreto Ley 822, Ley
de los Derechos de Autor, de la legislación peruana, así
como según las normas internacionales vigentes.

Riqsichiy

Sapa punchawmi chayamuwanchik, willakuykunapi utaq ayllunchikkunanta, tukuy imakunamanta willakuykuna, qunqaymanta mana munasqakuna, runakunata nanachin mana munastin: maqakuy, kuchuy, wichi, kañakuy, tukuykuna. Chaykunatam sapa kuti “llaki qatin” ninchik.

Huk sasachakuyninchikqa kan kay llakikuna qatiwaptinchikmi, **ima rurayta** yachanchikchu. Hukkunapiqa, mancharikuywan qasilla upalla qiparqunchik; hukkunapiñataq manchakuywan muspaypihina imatapas ruranchik. Kanmi runakuna, kaykuna kaptin, iñiyninkumanhina imatapas ruranku mana allinkunatapas mana musyakustin, wakinpiqa, aswantam llakiyuq runata mana allinman apaykunku.

Chayraykum, yachachikuna allinta llamkananku yachakuqkuna mana urmanankupa yachaywan llakikunamanta **amachakunankupaq**, yachanankutaqmi **kikinkumanta waqaychakuypas** allin kasqanta. Kaywanmi ima llakitapas pisiyachinqaku hinaspa allinta ruranku, allin kayninkuta qawachinqaku chaymanta muyuriqninpi hukkunaman yachachinqaku ayllunkumanpas.

Amachay yachayhinam ima llaki qatiptin **yachaywan ruraypas** allin; ninchikman, ima ruray yachay, amachay yachaypas. Lliw runam ima llaki qatinanmantapas willayta yachananku (pikunam kirisqa kanku, maypitaq imaynataq kirikurqa); llumpay sasa kasqanta **riqsinan** (chay runapa samaynin icha chinkarqun, mana tipukyanchu, yuyaynin chinkarqun utaq yawarnin taqtakuchkan); sasachakuypi **yanapakuqkunata qayaspan** yanapakuyta mañay; **yachanataqmi** ancha kirisqa runa apaytapas.

Kay yachay maqchirisqaqa yachaywasikunapi llaki qatiptin llamkaqkunapa manam rantinpichu, paykunaqa ima sasachakuypapas yachachisqa runakunam; kay yachachikuyqa kachkan, yachakuqkuna **pusariqmi** ima sasachakuypas kaptin **allinta sayarinankupaq**, chaynapi, sasachakuypi yachaywan llamkaqkunata **yanapanqaku** mana sasachakuspa allinta yanapanankupaq.

Suyunchikpa karuniqninkunapim, yachachiqqa allin llamkananpaq kunasqam kachkan, ima sasachakuy kaptinpas paytam qayanku. Chayraykum kay pusariqpi paypaqpas kuskanchaniku, sapa sasachakuypi imapas rurananpaq.

Chay ruranankunapim huntapaniku tukuy imayna yachachikuykunata, yachay wasipi yachachinapaq utaq yachanapaq ruraypi ruranapaqpas, chaynapim allin yachay qusqa kanqa **wañuymantapas ayqichinapaq**.

Anchatam kusikuniku kay chaniyuq **qispipachinapaq** yachayta quspa, qamkunawan, yachachiqkunawanpas mana urmanapaq llaki qatinanmanta amachakunapaqpas, yachay wasipi ayllupi, kuyasqanchik Peru suyupa tukuy mayninkunapipas.

Aniquenpa masinkikuna

Chiqapchay

Wasinchikpi yachay wasipiwanmi warmanchikkuna sapa punchaw chisyanku, chayraykum Suyuntinpi Yachachikuypi churasqa kanan yachaywasikuna “waqaychasqa kananku ima llakipas qatinanmanta amachanapaq warmakuna qali kaynin waqaychanapaq, imakunamantapas ama sasachakuy kananpaq waqaychana (enchufekuna, pata pata churanakuna utaq mana allin waqaychasqa imakunapas)”¹.

Ministerio de Salud Perú², yachay riqsichisqanmanhina mana musyakustin kiriykunaqa karqa kimsa ñiqi kawsay wata qali kay kirichikmi lliw llaqtapi. Kaymi tupun kawsay wata utqayman wañuspa chinkasqanta chaynallataq hayka watakuna mayqin sasachakuywan runa kawsasqantapas.

Organización Mundial de la Salud (OMS) nisqam, *Tiqsimuyupi warmakuna kirisqa kasqanku amachaymanta willasqanpi*, riqsichin llaqtapaq llamkaqkuna qullqichaqkunam llamkanankupuni warmakuna kirichiy amachanapaq nispa. Nisqanchik llamkaqkuna, yachachikuna ayllukunapa umallikunapas allintam llamkananku qatinqinpi kamachikuykuna rurasqa kanankupa³:

- Yachay wasipi taksachankumanta kirichiykunata amachana.
- Yachay wasipa kasqankuna, pukllana pampakuna, yachay wasiman yaykunakuna waqaychasqa kachunku.
- Runakunapa kanankunata waqaychana mana llaki qatinanpaq, runapa pukllanankuna kasqanpi kusikunapaq kasqankunapipas.
- Warmakunata wayna sipaskunawan kuskanchana mana kirichinapaq llamkaywan ayllu ukupi warmakuna kirichiy amachanapaq.

Amachanapaq imayna llamkaypim riqsinchik kimsa niraqta⁴:

- **Primaria:** warmakuna kirichikuq imamanpas chayanankumantam amachayta maskanku.
- **Secundaria:** kirichikuy kaptin aswan sasachakuytam pisiyachin, qallariypi yanapaywan sasachakuypi hampiqpa hampiyninwanpas.
- **Terciaria:** hampichina qaliyachina allinta ancha unquyman mana chayanapaq hinaspa kiri aswan unqusqata mana saqinanpaqpas.

Suyuntinpi Yachaykuna qispichinapim (PEN) 2036⁵ watakama ninmi yachay wasikuna runapaq allinkunam llaqta runa kaytam allinta qispichin nispa. Perupa Kamachikuyninmanhinaqa⁶, “waqaychanapaq sanampakuna lliw llaqta ukupi, puririkunapi, kusirikuna, llamkana, industrialkuna, qatuchaykuna, huñunakuy, qawakuna, hampi wasikuna, **yachay wasikunapi**, runapa yachasqankunapi hapirinapaqmi kananku; qawachinapaq, amachanapaq llakipa qatisqankuna, unquykuna pisiyachinapaq, hinaspa sasachakuypi llimpikunawan, sanampakunawan, sayaykunawan yanapanapaq”. Kaynapim, kay yachay pusariq yachakuqkunata lliw llamkaqkunawan aylluchayta munan qallariypi willakuykuna, amachakunapaq, waqaychakunapaq sanampakuna riqsinankupaq ruranankupaqpunipas.

Sanampakuna, llimpikuna pusariqpi hapirisqa uchuyachikun kaynatam:

- **Qillu kimsa kuchu:** llaki qatinanmanta willakuq sanampa tiqsimuyupi riqsisqa.
- **Puka ruyru, yuraqpas huk puka siqiwan chakasqa:** tiqsimuyupi amachakunapaq sanampa.
- **Anqas ruyru:** tiqsimuyupi llimpim runakuna waqaychanapaq, kirichiykunamanta amachakunapaqmi.
- **Qumir tawa kuchu yuraq cruzniyuq:** tiqsimuyupi maykuna waqaychakunapaq kasqan, maynin ayqina, hampikuna kasqan, sasachakuypi yanapakuy kasqan, sasachakuypi waqyanakuna, tukuy willakuq sanampa.

Allinmi kanman lliw yachay wasikunapa sasachakuypi utqayman ruranan kapunanpunim, kay qillqapi manam chaymantachu riman, ichaqa kananpunim kaykuna:

¹ Ministerio de Educación. (2017). *Programa curricular de Educación Primaria*.

² Centro Nacional de Epidemiología, Prevención y Control de Enfermedades. (2023). *Carga de enfermedad en el Perú. Estimación de los años de vida saludables perdidos, 2019*. Ministerio de Salud.

³ Peden, M., Oyegbite, K., Ozanne-Smith, J., Hyder, A., Branche, C., Fazlur Rahman, A., Rivara, F. y Bartolomeos, K. (2012). *Informe mundial sobre prevención de las lesiones en los niños*. Organización Mundial de la Salud.

⁴ Esparza, M. J. y Mintegui, S. (Coords.). (2016). *Guía para padres sobre la prevención de lesiones no intencionales en la edad infantil*. Asociación Española de Pediatría; Fundación Mapfre.

⁵ Consejo Nacional de Educación. (2020). *Proyecto Educativo Nacional. PEN 2036*.

⁶ Norma Técnica Peruana NTP 399.010-1:2016 SEÑALES DE SEGURIDAD. Símbolos gráficos y colores de seguridad. R. D. N.º 043-2016-INACAL/DN. Publicada el 2016-12-31.

- Yachakuqkunapa qali kayninmanta willakuykuna, tayta mamankuna utaq pipas uywaqnin waqyanapaq telefonokuna kanan, sasachakuy kaptin. Allinmi kanman tayta mamankupa utaq uywaqninkupa qillqaspa sasachakuypi apanankupaq uyasqanku, chayna rurana kaptinqa.
- Sasachakuypi huñunakuspa yanapanankupaq yachachisqa runakunamanta⁷ qillqam kanan. Sasachakuypi hampinapaq hampikuna churasqa: maypi kasqan winayniyuq⁸ (sapa kuti qawasqa).
- Sasachakuypi waqyana telefonokuna: nina amachakuna (116), Sasachakuypi Apaykachaspa Yanapaq (SAMU) (106), Perú Suyuntinpi Policía (105), Emergencia Policía de Carreteras Sasachakuypi Carreterapi Policía (110), Defensa Civil (115), llaqtapi serenazgo.
- Sasachakuypi utqayman yanapakuy hichpapi wasi.
- Sasachakuypi kaq imawan astanapaq riqsiy⁹.

Sasachakuypi llamkayqa huñunanpi llamkaymi; chaynapim, lliwpa riqsisqan kanan (llamkaqkuna, yachachikuna, yachakuqkuna tayta makunapas) yachanapaq ruraypim sapa kuti rurasqa kanan. Lliwmi yachananku kaykunallatapas:

- Sasachakuy riqsiy hinaspa willakuy: pitaq, maypitaq, ima sasachakuyniyuqtaq runa kachkan, imaynanpitaq kirichisqa karqa chyakunatam yachana.
- Yachay wasisipi sasachakuypi yanapaqman, tayta makunamanpas willay.
- Sasachakuypi yanapaqkunapa yachachikuynin mañanapaq: SAMU (106) utaq nina amachakuna (116)
- Huk yanapakuy wasiman astay chaynapaq kaptinqa.

Yachay wasikunapi kirichiykuna amachanapaq yachachiy

Mama Llaqtapi Warmakuna Yachanankuna (CNEB)¹⁰ atiyinkunapim sayan, chaynapim winayninkunata taqrun, imapas kaptin imaynata yachaywan allichanankupaq, tupaqninta allinta rurasqa. Chaynapim, peru suyupi imarayku imamanta yachachikuy qispichisqa kanqa, kayqa kawsaypaq lliw yachachikuymi, runahina qispiymi llaqtapi rurayninchik runanapaq, hinaspa allinta yachaywan llaqtanchikman kuskanchakunapaq.

Yachay wasimanta warmaqa tukuspa llusqinan qispisqa runahina, kikinta chaninchakuspa waqaychakuspa, Sumaq Kawsanapaq Yachananta; Runa kay Qispinapaq, Llaqta Runa kay Yachay; Runapa Llamkayninkuna Yachay hinaspa Runa Kallpachakuy-nintapas. Chaynallataq, Lliwpa Allinninpaq Yachachikuyla qawarispa, chaypim runamasikuna qawarikuy, allin ruray chaninkunata kuskanchan, muyuriqninchikpi runakunawan allin kawsananpaq. Qatinqinpi tabla riqsichisqapim, llaki qatinanmanta amachakunapaq qawachimun.

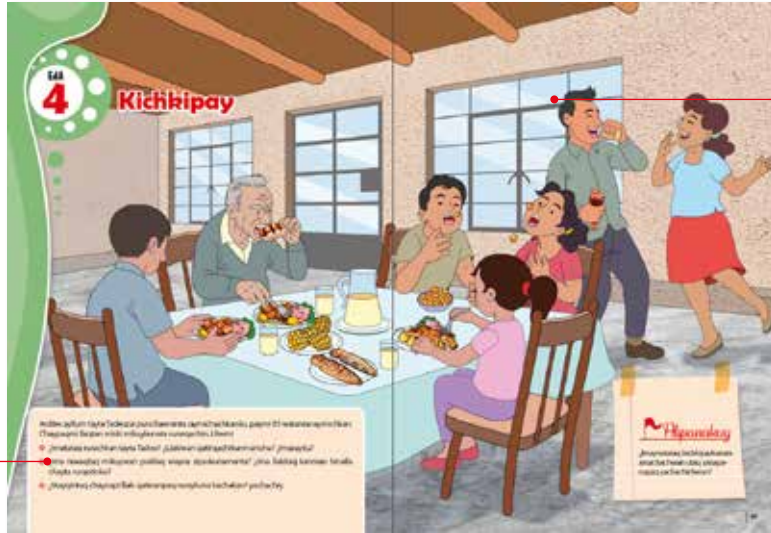
Yachay Taqa	Atiyinkuna	Ñiqi	Ruraynin
Primaria Yachachikuy: Sumaq Kawsanapaq Yachana	Kikin kasqantam qispichin	Huk ñuqi (primaria)	Qawachinmi, tukuy niraq rikchaykunawan, imayna kasqankunata (kusi, llaki, manchakuy hukkunatapas) imarayku chayna kasqantam willan. Uyanmi hinaspa ruran kamachikuykunapa nisqanmanhina waqaychasqa kananpaq.
Secundaria Yachachikuy: Runa Kay Qispina, Llaqta Runa kay Yachay Runapa Llamkayninkuna Yachaypas	Kawsan rurapakun lliwpaq allinta maskaspan.	Kimsa ñiqi (secundaria)	Llaqta runapa munayninmanhinam riman minkapi llapankupa allinninpaq llamkankupaq (Carrokuna allin purinanpaq, hukkunapas), sapa punchaw kawsaypim, huk runapa rimariynin huk niraq kasqanta riqsin.
	Maypi kasqantam allinta ruran patachan	Iskay ñiqi (primaria)	Mana sasa ruraykunata ruran yachay wisipi utaq wasinpi kirichiykuna amachanapaq, kasqanta sumaqta waqaychan: qupa huñunapi rumiyasqa qupakunata wisichun, sapa hapirisan cañota wichqan, mallikunata qawan, tukuyta waqaychan.
Kallpachakuy Yachay	Kikinmantam kuyuspan allinta imatapas ruran.	Tawa ñiqi (secundaria)	Aychantam allinta kikimanta pukllachin imatapas munasqanmanhina kuyuchispa atisqanmanhinam ruran mana atisqanmanhinapas.

^{7,8,9} Ministerio de Educación. (2016). *Sasachakuypi yanapaq yachachikunapaq pusariq*.

¹⁰ Ministerio de Educación. (2017). *Mama Llaqtapi Yachay Wasipi Yachanakuna*.

Kaynam maytuyki

Kichay

Muyuriqnin

Llaki qatinanmanta amachaytapas qatipan.

Atipay

Tapunam sasachakuyta yachakuqkuna qatipananankupaq.

Kallpanchakuq rapi

Yachakuqkunapa muyuriqninpim lliwpa riqsisqanta riqsichina.

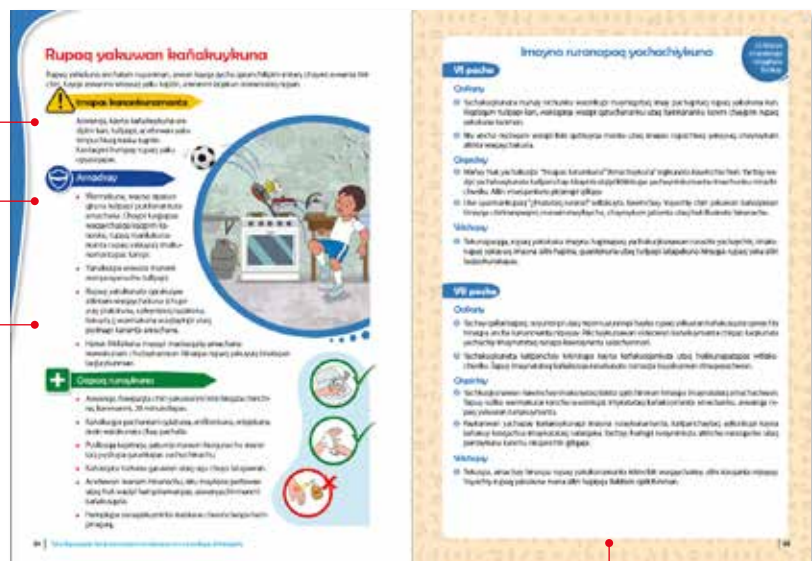
Winaynin

Winaynin

Sasachakuykuna riqsinapaqmi yachachikuykunam kan,

Imayna amachakunapaq

Sasachakuy kaptin imayna runanakunapas.

Imayna runanapaq yachachikuykuna

Yachakuqkunawan llamkanapaq yachachikuykuna atiyinkuna huntanapaq pusaqana.

Qawachiq

Riqsichiq	3
Chaninchay	4
Chaynam maytuyki	6
Qawachiq	8

EdA 1 Maqaykuna urmaykunapas

Qallariy	10
Qachmikuykuna	12
Muqakuy (qiwikuy) sikikuypas (paway)	14
Pakikuykuna	16
Umapi maqakuy (uma pakiy)	18
Maqapaykuna utaq pakipaykuna	20
Yachasqanchikta qawarichisunchik	22

EdA 2 Kuchukuykuna yawarchakuypas

Qallariy	24
Kuchukuykuna yawarchakuypas	26
Sinqa yawarchakuy (sinqamanta yawar sutuy)	28
Simi yawarchakuy	30
Yachasqanchikta qawarichisunchik	32

EdA 3 Yuyaynin chinkay pititykuna

Qallariy	34
Yuyaynin chinkay	36
Pititykuna	38
Yachasqanchikta qawarichisunchik	40

EdA 4 Kichkipay

Qallariy	42
Kichkipay	44
¿Kichkipay kaptin imaynatataq yanapachwan?	46
Yachasqanchikta qawarichisunchik	48

EdA
5
Las quemaduras

Qallariy	50
¿Imataq kañakuykuna?	52
Rupaq yakukunawan kañakuy	54
Ninawan kañakuykuna	56
Intiwan kañakuykuna	58
Ancha chiriwan kirichiykuna	60
Yachasqanchikta qawarichisunchik	62

EdA
6
**Yakupi iqipay
huk niraq samay
chinkaykunapas**

Qallariy	64
Playakunpi maykunapipas amachakuykuna	66
Yakupi iqipay	68
Huk niraqkuna samay chinkaypas	70
Yachasqanchikta qawarichisunchik	72

EdA
7
**Alergiakuna
intoxicacionkunapas**

Qallariy	74
Ancha alergiakuy (anafilaxia)	76
Mikuywan intoxicakuy	78
Quimicakunawan intoxicackuy	80
Yachasqanchikta qawarichisunchik	82

EdA
8
**Wasipi
waqaychakuy**

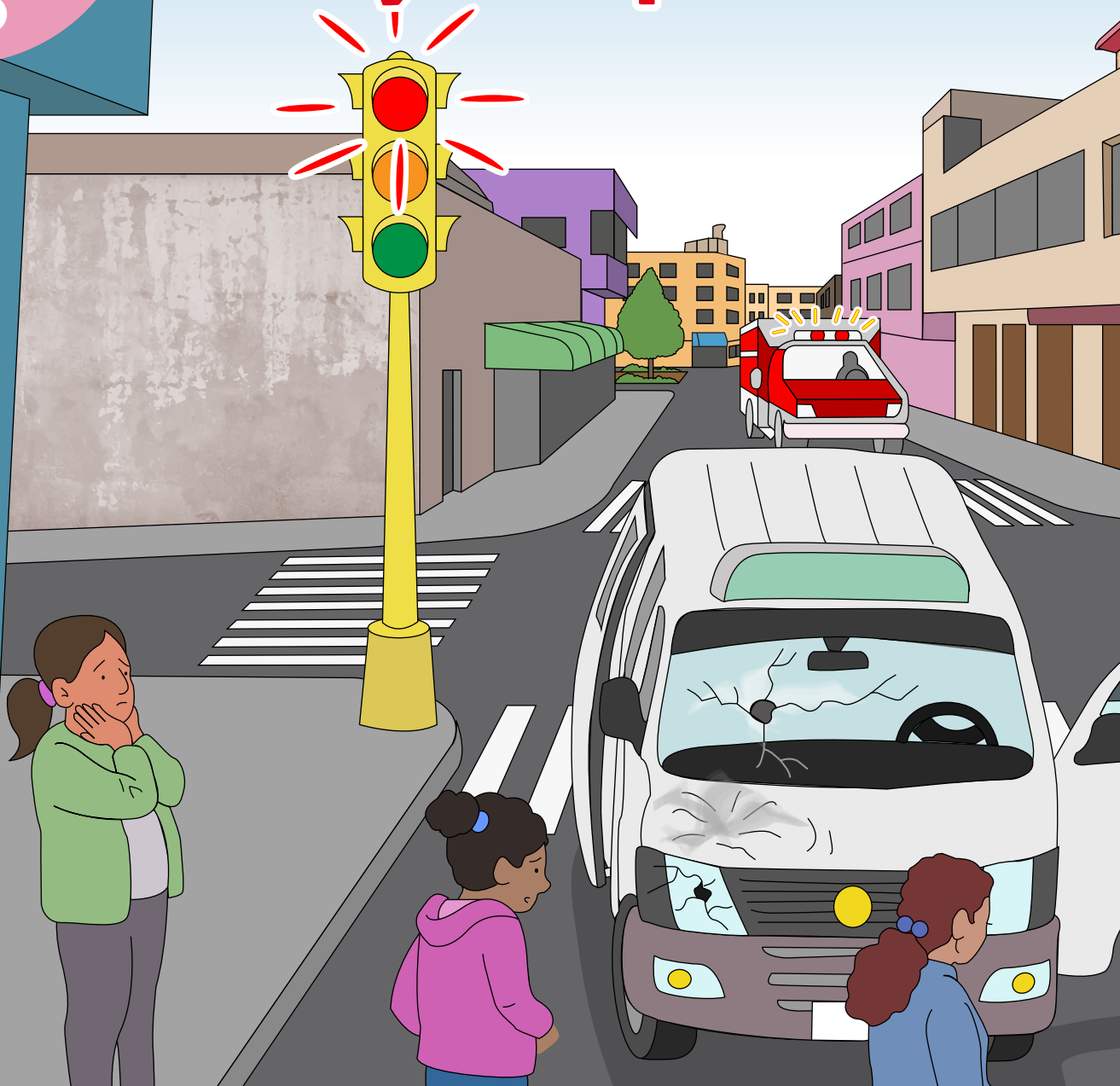
Qallariy	84
Ninawan kañakuymanta waqaychakuy: amachakuy	86
Ninawan kañakuymanta: harkakuy	88
Eléctrica tuqyaykuna	90
Yachasqanchikta qawarichisunchik	92

Simi qullqa	94
Akllasqa maytukuna	95

EdA

1

Maqaykuna urmaykunapas

Sapa punchawmi, carro apaqkuna llaqta kikllupi puriqkunapa mana qawarikuyninmi llakita qatichin qachmichin pakichin. Allin ruraykunatam qispichina kayna llaki qatinankunamanta kiriqkunamanta amachakuspa kawsayninchik waqaychanapaq.

- ⦿ ¿Pampapi sirisqa runata imanarquntaq? ¿Unquq runapa muyuriqninpi kaq runakuna imata-taq rurananku?
- ⦿ ¿Sapa punchaw kawsayninchikpi imanyatataq maqaykunata urmaykunata amachaku-chwan?

An illustration of a street scene. In the foreground, a man lies on the ground, seemingly unconscious. Several people stand around him, looking concerned. A man in a blue shirt and dark pants stands near a white car on the left. A woman in a pink shirt and purple pants stands next to him. A man in a brown shirt and brown pants stands in the middle of the street. A woman in a purple shirt and blue pants stands to the right. A man in a blue shirt and yellow pants stands further right. An older man in a green shirt and grey pants stands in the foreground. A woman in a pink shirt and blue pants stands in the foreground. In the background, there are buildings with brick and wood siding. A large text box is in the upper right corner.

Atipanakuy

¿Imaynatataq yachachwan,
yachachiq rimaywan hinaspa
qawarichispa, maqaymanta
urmaymantapas imayna ama-
chakunapaq?

Qachmiykuna

Qachmiykunqa hawanpi mana kiriyuq maqaykunam. Kanmi, aycha qara ukupi yawarchasqa, “quyayay” nispa aswan riqsisqa. Kantaqmi huñunasqa yawar chaytam ninchik Yawar wañusqa punkiy nispa. Chayqa kan maqakusqa urmasqapas.

Imapas kananmanta

Maqakuy urmaykuna kanmi pukllaspa, kusikuykuna ruraypi, bicicleta/motokuna apaypi, carrowan purichiy pipas.

Musyaykuna

Nanay, pukayay, punkiy (punkirayaptinga)

Amachay

- Ñiqichasqa pichasqa kay ama tupanapaq hinaspa lluchkanapaqpas.
- Riqsina utaq pisiyachina pukllaspa llakipa qatinankunata
- Kusikuy ruraykunapipas.
- Kikinchikpa harkachikunanchikta hapirina (uma, muqu harkachinakuna, kanchariq chalecokuna, hukkunapas.)
- Waqaychakunapaq chumpita sapa kuti hapirina.
- Bicicletata apaspa purinapaq achkikunata yupaychana kamachikuyta rurana.

Qapaq ruraykuna

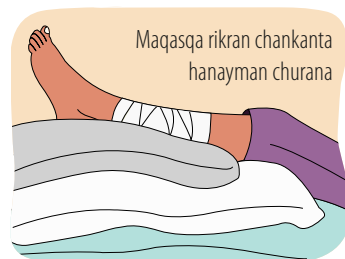
- Sasachakuypi utqayman yanapaqta chay pachalla waqyana yanapawananchikpaq.
- Maqasqa utaq urmasqanta chaninchana (Uman, uyan, ñawinkuna maqakusqanta yachana).
- Tayta mamankuna uywaq-ninkunata waqyana, mana ancha chaniyuq pisi maqakuylla kaptinpas.

¿Imatataq rurana?

- Kirichisqa kasqanpi chiriwan hinana (toallapi wankusqa rankawan).
- Manam qaqunachu, manataq chaypi qunichinachu.
- Huk rikra utaq chanka maqasqa kaptinqa, hanaypi kachina.
- Punkisqa kaptinqa, utaq umapi, uyapi, ñawipi, maqay kaptinqa, huk hampina wasiman utqayman apana. Chaninchaspa hampinapaq

Maqasqa kasqanpi rankata hinana

Maqasqa rikran chankanta hanayman churana

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachachikuyta qallariy qachmikuymanta rurastin qawarichispa. Qawanapaq kaqkunata hapiriwaq, rikchaykuna, utaq videokuna tukuy niraq qachmiykuna qawachinapaq hinaspa imayna paqarisqanta yachachina. Chaymanta, yachakuqkunata minkay qachmiykuna, urmaykuna, maqaykuna, pukllaspa llaki qatiykuna kananmanta rimanakuchunku.
- Llapanta rimachiy tapukuchunku kikinkupa yachayninkmanta yachachinankupaq kallpanchay.

Qispichiy

- Tupaqnin yachaykunata yachachiy, imaynataq qachmiykuna kanman, ima kirikunata chaypi pakakunman hinaspa mayqinkunataq chay musyanakuna.
- Qawachiy imaynatataq qachmiykunata hampina, chiriwan wankuykuna hinaspa kirisqa kaqtas hanayman churana. Chaymanta, ishayninka utaq huñupipas yachakuqkunaman kaykunata rurachiy. Kaykuna ruraymi yachakuqkunapa yachayninta qispichin hinaptin llaki qatiptin mana manchakuspa ruranku.

Wichqay

- Yachakuqkunaman qawachiy chiqpa qachmiykunata utaq yachanallapaqpas hinaspa mañay lliw willanankupaq. Kaykunaqa kanman imaynataq qachmikuy rikurirqa, mayqin aychankunataq kirisqa karqun imakunatatataq musyanku. Yachakuqkunata kallpanchay uchuy huñukunapi llamkanankupaq hinaspa sapa ima kaqpaq hamipinata amachanata rimanakuchunku.

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunaman riqsichiy pukllaqkuna pukllaspanku chiqap qachmikusqankuta. Rimanakuchunku imaynanpi qachmikusqankuta hinaspa imayna rurasqankutapas. Yachakuqkunata kallpanchay ima rurasqankumanta yachapanankupaq hinaspa imayna amachanankupaq yachaykuna qunatapas. Kayna ruraymi qachmiymanta yachaykunata yachakuqkunawan rimanachin hinaspa qawarichin pukllaspa kallpa ruraypi mana allinmanta amachakunapaq.

Qispichiy

- Llaki qatinankunamanta yachakuqkunawan yachayta yachapaychik, musyakunata hinaspa qachmiykunamanta ima ruraykunamanta.
- Yachakuqkunata kallpanchay uchuy huñukunapi llamkanankupaq hinaspa hampiyman amachaymantapas rimanakunankupaq. Chaymanta, yachay wasipi yachay tarisqankuta riqsichinmanku.

Wichqay

- Sasachakuypi yanapanapaq yachayta rurachiy hinaspa yachakuqkuna uchuy qachmiykuna hampiyta yachachunku. Allintaq kanman, sasachakuypi hampinankupaq yachakuqkunaman imakunatapas quy hinaspa yachachiy qachmiy kaptin imayna hampinankupaq. Yachakuqkunata sasachakuypi yanapachiy yachanapaq qachmiykunata hampichunku, chaynapi allin hampiq kanankupaq.

Qiwikuy (chutarikuy) sikikuy (tullu muqullun sikikuy)

Sikikuyqa tullu muqullunmanta llusqiy, ninchikman, huk tullukunawan tinkinasqamanta. Ancha riqsisqa sikikuykunaqa kuchuskunapi rikrapim kan. Chaymantañataq, muqakuyqa tullukuna muqulluwan kuskanchaq aycha chutarikun utaq tiptinmi. Aswan riqsisqaqa chaki muqu muqakuymi.

Imapas kananmanta

- Purina pata patakunapi wañu wañulla achki, lluchka pampakuna; imakuna, pukllanakuna, qaytukuna utaq muqu muqu pampakunapi.
- Tupaspa pukllaykuna (fútbol, artes marcialkuna, takanakuy), patineta, tukuy.

Musyaykuna

Iskayninpim ancha nanayniyuq kan, punkiy, pukayay, kirichisqa kasqanpi mana kuyuchi atiy.

Amachay

- Quniriy hinaspa chutaparikuy ima kallpachakunapaq pukllaspa.
- Kallpachakunam sapa kuti tullu muqukuna, tullu muqu watakuna kallpanchananpaq.
- Manam kallpachakunachu pisipaqa kaspasqa utaq nanapasqa kaspasqa. Amachana, urmaykunamanta waqaychakuna.
- Allinzapatuta churakuna, mana wayatachu, mana mawkatachu, purinapaq allinta.

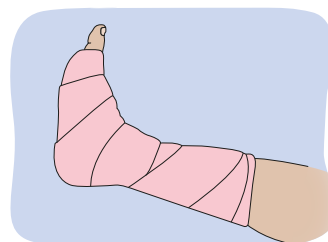
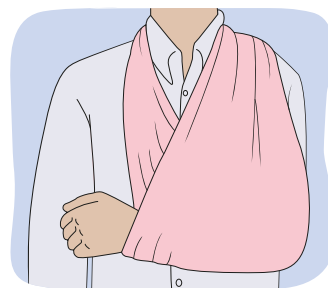
Qapaq ruraykuna

Chay pachalla hampiqpa yanapakuynin maskana utaq tayta mamakunaman willana uywaqkunamanpas.

¿Imatataq rurana?

- Kirichisqata ama kuyunanpaq takyachiy.
- Kirisqapi hinay (toallapi wankusqa rankata).
- Sikisqa kaptinqa, tulluta kasqanman ama kutichiychu.
- Muqasqa kaptinqa, chankata huqarisqata kachina.
- Kirisqa unquqta Utqayman hampina wasiman apana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Riqsichiy yachakuqkunaman muqasqata sikisqatapas chiqapikuna utaq yachanallapaq ruraytapas. Allinta willay, musyasqanta sapa unquqpa imayan tarikusqanta. Mañay yachakuqkunata yachayta yachapachunku hinaspa imayna hampinapaq huk allichakuyta rurachunku. Rimanakuchunkutaq mana kuyunanpaq allin takyachiymananta mana allin hampisqaqa aswanyarqunanmantapas.

Qispichiy

- Muqakuymanta hinaspa sikikuymanta willakuyta riqsichiy, iskaynin huk niraq kasqan yachasqankuta allinta yachay. Qillqa kuskanchasqan rikchaykunawan yanapachikuy yachachinaykipaq.
- Kayna kiryikuna kaptin imayna yanapanakunata ñawinchay. Imayna amachakuykunamanta willakuy, kirichiykuna amachanapaq yachachiykunata quy.

Wichqay

- Kirichiykuna amachanapaq yachachiykunata ruray, maqakuykuna hinaspa sikikuykunnamantapas kachuntaq. Yachakuqkunaman kirichikunankumanta imayna amachakunankunpaq yachayta quy. Kay allin yachachikuykuna kanmanmi kallpachakuy allin ruraykuna, harkakunapaq imakuna hapi-riy llamkayninku ruranankupas aychankuman tupaqlam kananku. Kallpanchay yachakuqkunata kikinkupa imayna amachay yachasqankuta yachachichunku hinaspa waqaychakuy allin kasqanta rimanakuchunku.

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunaman riqsichiy muqakuywan sikikusqawan tukuy niraq unquqkunata chiqapta utaq yachanallapaq kaqtapas. Imayna kasqanmanta allinta niy, ima niraq kiri kasqanta, musyanakuna hinaspa imaynanpi kasqankunata. Yachakuqkunata niy huñunakuspa llamkachunku sapa kaqkunamanta yachapachunku, imayna hampinata allichasqata yachachiy imayna unquynin sasayanantapas rimankuchunku. Chaymanta, riqsichiykunata allichay chaypim sapa huñu imayna yachasqankuta riqsichinqaku hisnapa yachay wasipi rimanachinqaku.

Qispichiy

- Rurachiy huk yanapakuqkunawan muqakuymanta sikikuymantapas qawarichinakupaq . Yachachiy kamas yachanankuta qawarichichkaptinku, llaki qatinankutapas, musyanakunata, qallariypi chaninchayta hinaspa utqayman ima ruraykunatapas.
- Yachakuqkunata qawarichichkaptinku kallpanchay tapukunankupaq rimanakunankutapas.

Wichqay

- Rurachiy tapukuykunata kutichiykunatapas chaypim yachakuqkuna muqakuymanta sikikuymantapas sasakunata yachakuqkuna tapukunqaku. Kallpanchay rimachunku imayna utaq sasa kanankunatapas.
- Yachakuqkunawan rimanchiy, pusaykunata kutichiykunata quy munaptinkuqa. Kayna ruraykunam yachayninkuta huntapachinqa hinaspa sasa yachaykunata yachaqaku.

Pakikuykuna

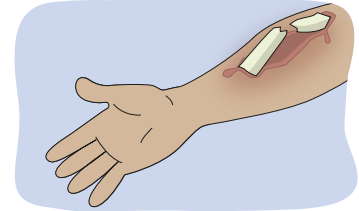
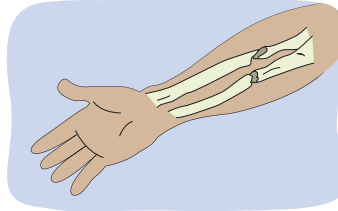

Tullukuna pakikuy (utaq pakikuy) sapa kuti kan warmakunapi wayna sipasyariqkunapi kanmanmi pisilla utaq tumpallapas. Kanamanmi rikrapi utaq chankakunapi, hinaspa kanmi kallpachakunapaq pukllaykunapi. Kanman wichqasqa pakikuna (mana kiriyuq) utaq kichasqa (kiriyuq).

Imapas kananmanta

- Urmaykuna
- Maqaykuna

Musyaykuna

- Kirichisqa kasqaq hukmanyan.
- Ancha nanay.
- Kirisqa kasqaq mana kuyunchu.
- Punkisqa (llukllusqa).
- Kichasqa kaspa, kiri kanmi yawarpas.

Amachay

- Calcioyuq vitamina D niyuq, wiñaptin, (ñuqñu, ñuqñumanta kaqkuna, espinacakuna, brocoli, frejolkuna, challwa, calciowan hinaspa vitamina D nisqawan kallpanchasqa).
- Kallpanchay ruraykuna kallpachakunapaq (paway, kallpay), wayra kasqaqnapa.
- Kallpachakuy ruraykunapi kikinichik harkachikunata hapirina

Qapaq ruraykuna

Yachay wasipi sasachakuypi utqayman yanapaqkunaman willana tayta mamankunaman uywaqninkumanpas.

¿Imatataq rurana?

- Pakisqata takyachiwan takyachina huk mana ancha tiqukuq wankunawanpas.
- Pakisqa kichasqa kaptinqa, yawar sayachinapaq chuya gasawan wankuna. Kirita manam hapipayanachu.
- Llakipa qatisqaq unquqta qasillachina, nanay samachi hampita quna (Kayta, paracetamol).
- Sasachakuypi utqayman yanapaqman apana.

Amachay

- Unquq runata manam kuyuchinachu allinpaq kaptinman kuyuchinaqa. Manapunim, tulluta kutichinachu manataq kasqaqman suchuchinachu.
- Urukuna wañuchiq huk hampikunatapas manam hinanachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Rikchaykunata hapiriy tukuy niraq pakikuykunamanta riqsichinapaq: wichqasqa, kichasqa, kinram-pa, waqtanpa, tukuyta. Yachachiy imaynatataq rikurin aychanchikpa mayniqninkunataq aswan pa-kikunman.

Qispichiy

- Pakikuykuna kananmanta musyaykunamantapas yachayta qispichiy. Qampa tapusqayki yachaku-qkunapa yachayninkutam qispichinan chaynapim pakikuy kananta riqsinanku tukuy niraq sikiku-ykunatapas.
- Yachachiy iskaynin ruraykuna kaynakunapi allin kasqanta, hampiqpa yanakuyninqa allinpunim, tayta mamakunapas qatipanankum kaykunata aswanqa paykunapas ruranmankum. Yachakuqku-nanan niy ima ruranakunamanta, aswanqa mana ruranakunamantapas, tullu kirichisqaqa aswan mana allinmi kanman.

Wichqay

- Yachachiqkunaman riqsichiy chiqap pakisqakunata utaq yachanapaq kaqllatapas. Kasqanmanta lliwta willay, ima niraq pakim, maypi imaynanpi kasqanta. Yachakuqkunata mañay sapakamanta ya-chapaspa huñupi llamkachunku, imayna hampina allichakuyta quy imayna anchayananmantapas rimanakuy.
- Yachay wasipi rimanachiy chaypi sapa huñupa qawayninta yachachinankuchunku hinaspa rima-nakuchunku.

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunaman qawachiy radiografiamanta fotokunata chiqap pakiykunamanta huk rikchayku-nata. Kay rikchaykunata yachachispa pusay, pakiypa kasqankunata qawarichispa. Kallpanachay ya-chakuqkunata sapa rikchaypi ima niraq mayniqqi pakiy kasqan riqsinankupaq.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan imayna amachaykunamanta yachaykunata yachapaychik hinaspa pakikuy kap-tin llakipa qatinan kananmanta qawarichinapaq allichakuy. Pusay chaninchanapaq, purichinapaq hinaspa unquqkuna yanapanapaqpas. Rurayta tukurquspa, ruraykunata qatipay hinaspa rimanaku-napaq chaynapi allin ruraykuna riqsinapaq. Kayna ruraymi yachakuqkunapa yachayninta hunta-chin hinaspa pakiy kaptin utqayman allinta rurachin.

Wichqay

- Allichay yachay ruraykunata yachakuqkuna tukuy niraq pakikuna imayna takyachiyta wankuyta yachanankupaq. Quy, chaynapi, yachanapaq ruranakunata, férulakuna wankunakunapas, hinaspa yachakuqkunata pusay huk pakikuy allin yachaykunawan takyachinankupaq. Iskaynanka llamka-nankupaq kallpanchay utaq chuya huñukunapi yachasqanku ruranankupaq.

Umapi maqakuy (uma pakikuy)

Uma pakiykunaqa sapa kutim wayanayaqkunapi kan. Wakinkunapiqa llakipa qatisqan runaqa pisillatam musyachikun, ichaqa qipa horakunatam anchayarqunman, hampiqwan mana yanapachikuspaqa wañurquchwanpasmi. Unayniqpi ancha unaypipas, aswan sapa kuti umata takakuspaqa, yuyayninmi pisilla kanman, musyaninpas, yachayta atinmanchu mana allin sasachakuq runam kanman.

Imapas kananmanta

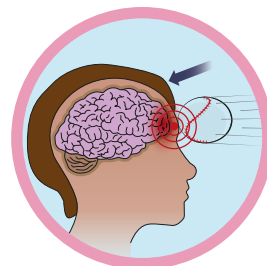
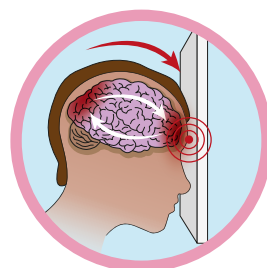
- Pukllaykuna ruray (fútbol, patinaje rueda hawanpi, tabla hawanpi patinaje (skate board), bicicleta purichiy, takanakuy).
- Hanaymanta imakuna wichiynin (mallkikuna, wasi ruraypi imakuna, tuñiykuna).

Musyaykuna

Lliw uma (maqay) kiriykunam, qawapanam unquqta kayna sasachakuyta musyapaspaqa:

- Uma nanay qallariqta utaq aswanyaptin
- Puñunayay, sasata rikchan
- Hukman qawakun (mana qasichu, pisipan)
- Antata qawakun/ utaq sasata rima (wata simi)
- Uma muyun, sunqu muyun, kutichin
- Kunka rumiyarqun
- Pititin (katataykuna, paway)

Qapaq ruraykuna

Yachaywasipi utqayman sasachakuypi yanapakuqta, tayta mamakunata, uywaqninkutapas waqyana.

¿Imatataq rurana?

Kirichisqa unquq sutinta rimaptinga, rikchaptin, maypi kasqan yachakuptingqa imayna kay llaki qatisqanta ninmanmi, allinyananta kkillanmanta hatarinanta suyana.

- Samachisqata qawapayaspam saqina tayta mamanku chayamunankama. Imayna kasqanta imayna musyasqankunatam willana.
- Allinpaq kaptinqa, huk hampina wasiman apana.
- Ayllum imayna kasqnta ñawpaqmanta musyapanan, chayna kaptinqa unquq yachakuqta utqaymanami hampina wasiman apana.

¿Imatataq rurana?

Unquq musyakuptingqa, pantasqa, katatan utaq sinqanta, rinrinmanta yawar llusqiptingqa, ancha kiriyuqmi kachkan.

- Manam kuyuchinachu, taspinachu rikchachinachu.
- Unquqqa waqtampi suyarayana.
- Sasachakuypi Utqayman Yanapaq SAMU (106) nisqata utaq nina wañuchiqlunata (116) waqyana. Yachachikuyta mañasp qatikuna.
- Willana imaynam chay llaki qatirqa imakunatam musyarqa chaykunata willana.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyakunapi
chiqapkunata
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunaman riqsichiy uma pakisqa unquqkunamanta chiqapkunata utaq yachanallapaq kaqatapas. Willakuymanta lliwta quy, musyaykunamanta imayna llaki qatisqanmantapas. Sapa kaqkunamanta yachapaspa huñupi llamkachunku, imayna hampinata yachachiy hinaspa rimanakuy anchayanmantapas. Yachay wasipi rimanakuchunku hinaspa sapa huñupa hamutayninkuta yachachinakuchunku. Yachakuqkunawan yachayta yachaparquspa, allichay uma pakiymanta imayna hampina qawarichinankupaq. Sapa ruraqman sasachakuypi imayna ruranankuta yachachina: unquqkuna, yanapaqkuna, yachaq hampiqkuna, hukkunamanpas. Pusana chaninchaspa qallariypi unquq yanapanapaq. Yachanapaq qawarichispaqqa, ruranakuna kaqkuna chaninchanapaq rimanakuchunku.

Wichqay

- Hamutanapaq huñunakuchunku yachakuqkuna uma pakimanta yachasqankuta yachapanankupaq. Mañay imatataq allinta yachanku hinaspa imatataq yachapayta munanku. Chaymanta, pusay sapa kama ruranankupaq allichakuyta unanchachunku kayna kirikunapi yachayninku hinalla qispichinankupaq. Kayna yachaymi kikinkupa chaninchakunakupaq kanqa hinaspa yachaypi qispinankupaq imayna ruranapaq allichakuna.

VII pacha

Qallariy

- Qawanakunata riqsichispa yachachiyta qallarina, uma pakimanta diapositivakuna, rikchaykuna, videokuna. Chiqap kaqkunata kuskanchana tukuy kaqkuna riqsichinapaq. Yachakuqkunata kallpanchay tapukunankupaq hinaspa sasachakuypi imayna ruranakunata nina.

Qispichiy

- Mañay munaqkunata uma pakimanta wakinman yachay wasipi ñawinchananapaq hinaspa uyariqkunata tapunankupaq kallpanchay, yachapachiy utaq kikinkupa yachasqankuwan yachay huntapanankupaq. Yachakuqkunata kallpanchay uma pakiykuna imayna hampiy imayna allinyachinamanta musuq yachaykunata maskachunku. Yachayta maskarquspaqa, riqsichinmanku yachay tarisqankuta hinaspa rimanakuna imaynam kay musuq yachaykuna uma ñutqu hampiypi musuqyachkan.

Wichqay

- Yachay wasipi rimanachiy uma pakiymanta hampiypi allin ruraykunamanta. Yachakuqkunaman imayna qipa punchaw allin ruraykuna imayna kanankunata quy, pisilla imakuna utaq kawsay hapiq suchuchiymantapas. Yachakuqkunata kallpanchay tukuy qawaywan rimanankuta hinaspa imayna hampinapaq allin ruraykuna kachun. Kayna ruraymi allin ruraymanta allinta hamutachin.

Uma pakipasqa

Uma pakipaymanta riqsichispa rimana, chay pachapitaq, achka kirichiykuna, pakiykuna, maqaykuna, kirikuna utaq uma pakinamanta (umapi maqaykuna). Chayrayku, ancha kanman hinaspa kirisqa runapa kawsayninta sasachakuyman apanman.

Imapas kananmanta

Qatiqpi kaqkunam sapa kuti kanku:

- 2 metro hanaymanta urmay
- Carro purisqanpi llaki qatiy (runa saruy, saqmanakuy, tukuy.)

Amachay

- Riqsina chayna 2 metro hanaypi llamkaykunapi llaki qatinanmanta.
- Sananpakunata riqsina hinaspa riqsina llamkaypi llaki qatinan kanankunata.
- Yachay wasipi, llaqta kikllupi, wasipi, carro purinanpi waqaychasqa kanamanta kamachikuykunata rurana llaki qatinankuna amachanapaq.

Qapaq ruraykuna

- Sasachakuypi yanapaqkunaman tayta mamakunaman uywaqninkuman willana.
- Sasachakuypi utqayman yanapaqta SAMU (106) utaq nina wañuchiqkunata (116) waqyana
- Kirisqa runata mana kuyuchinachu, hatarichinachu, tiyachinachu utaq apanataqchu.
- Kirichisqa runa musyakusqanta qawana (rikchachkan), samachkan, tipukyan utaq yawar-chakuchkan.
- Rikchaptinqa, rimapayana, sutinta mañana, hawkayachina yanapakuy hamuchkanñam nispa willana.
- Yanapakuy hamunankama, kirisqa runapa waqtanpi suyana hinaspa mana kuyuqta kachina hampiq chayamunankama.
- Kirisqa runataqa astanan sasachakuypi yanapanapaq yachachisqa runam chaynapim unquq mana anchayanqachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

22 hinaspa
23 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- ⊙ Pakipaymanta imakuna yachachiyta qallariy qawanakunawan utaq multimediawan yanapachikuspa. Imayna unquqkunamanta chiqap kaqmanta utaq yachanallapaq kaqmanta rimankuy yachakuqkuna imayna hamiy yachanankupaq kallpanchanapaq.
- ⊙ Yachakuqkunata tapuy pakipay kaptin imaynatataq ruranmanku. ¿Pitapas hukkmanta ñawpaqchas-pachu hampina? ¿Imaynanpitaq kaynata ruranmanku? Allin rimanakunankuta kallpanchay.

Qispichiy

- ⊙ Imataq pakipaykuna imapitaq huk niraq kay EdA nisqapi ñawpaq qawasqanchikmanta. Riqsichisqa yachaymanta chaninchanankuta mañay, mayniqkunapitaq yachay wasipi wasinpiyas llakipa qatinankuna kanman, llakipa qatinankuna amachanapaq ima rurasqanku qipata imayna ruranankutapas.

Wichqay

- ⊙ Yachay wasipi yachakuqkunata pakipay kaptin imayna ruranankumanta rimanachiy. Imayna kanankunata quy hinaspa yachasqankumanhina imayna ruranankuta allichakuchunku. Tukuy qawayta riqsichinankupaq kallpanchay.

VII pacha

Qallariy

- ⊙ Yachakuqkunaman pakipay kaqkunamanta quy hinaspa yachanankupaq huñunakuchunku. Sapa huñum yachapanman hukniraq kasqankunata, llaki qatinankunata, amachanata hampinatapas. Huñukunata mañay kуска yachapachunku, imayna hampinata quy hinaspa imayna anchayanamanta rimanakuchunku. Kallpanchay rimanakuchunku chaypi sapa huñupa qawayninta yachachinakuchunku hinaspa qunakuyta yachachunku.

Qispichiy

- ⊙ Yachakuqkunata mañay 20 uyapi riqsichisqata yachapachunku. Pakipayman imakunapas apanamanta qawachiy hinaspa mañaytaq imaynatataq amachakunmanku karqa. Kaykunaqa carro puriypi kaqkunatam kuskanchanman, hanaymanta wichiy, pukllaypi llakiqatiykuna, hukkunapas.
- ⊙ Yachay wasipi sapa imapi utaq tukuy kirichiypi imayna amachakuymanta rimanachiy.

Wichqay

- ⊙ Rurastin yachachiy yachakuqkuna llaki qatinanmanta imayna waqaychakuy amachakuy yachanankupaq. Ruranmanku, kaynata, carro purinapi waqaychakuyta, urmaymanta amachakuy, harkakuykunawan allin harkachikuy, tukuy. Kasqankunata utaq yachanapaq kaqkunata quy yachakuqkuna tukuy ima kaptin ruranankupaq. Kaykunam amachakuyta yachachinqa hinaspa sapa punchaw kaw-sayninkupi ruranqaku.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachakuqkunawan EdA qallariypi atipanakuypi churasqa tapukuyta yachapay.

Llamkanakuna
caja

¿Imaynatataq, qawarichispa hinaspa huk wiki nisqawan, amachayta yachachwan hinaspa allinta rurachwan maqay hinaspa urmay katpin?

Kunan, qatiqpi ruraykunata churay:

VI pacha

Amachakunapaq sananpakuna

- Yachakuqkunata kamachiy amachakunapaq sananpakunata rurachunku chaywan yachay wasipi maqakuy kirichiykuna kananmanta amachakunankupa. Huñuta ruray sapakama yachay wasipi mayniqpi llakipa qatinankunata riqsichunku, hinaspa yachachunku sapa imapas kananmanta ima sananpataq qawachikun.
- Yachachiy riqsichunku maykunam urmaykuna kasqanta, pata patakuna purispa tupachwan, yachay wasipi imakunapas, uchuylla wasi qatankuna, imapas. Chaynallataq, imayna kasqanchik llakita qatichiwachwan, achka runa ukupi kallpakachay utaq pata patayuq pampa, pukllaspa kallpanchakuy, hukkunapas.
- Yachakuqkunata yachachiy imayn amachakunapaq sananpakunaqa kamachikuymanhina churasqam chaytaqa ruranapunim. Qatiqvim kachkan kaykuna:

Kapunanmi chaypuralla kimsa kuchun.

Qillqawan kuskanchasqa rispaqa, kaynam yanapi rinankun qillu ukuyuq.

Yana llinpim aswan qawarichikuq patanpi sananpanpi utaq rikchaykunapipas

Tupaspa ima kanakunamantapas

- Rukanaspa llamkanankuna hapirinakupaq niy, chaykunam kanman Canva utaq Genially, yupinchanapaq rurarapaq

https://www.canva.com/es_es/

<https://genial.ly/es/>

- Kallpanchay huñupi yachakuqkunata yachay wasipi sananpankuta yachachichunku. Sananpakuna ruranakuta qaway hinaspa yachay wasipi huk maykunapipas churanankupaq yanapay, ichaqa sapa kuti yachay wasi kamachikuqkunawan yanapachikuspa.

VII pacha

Wiki

- Yachakuqkunata huñunay huk wiki unachanankupaq amachakunapaq hinaspa maqaymanta kirkuykunamantapas yachaywan.

- ◉ Rimapayay huk wiki virtualnin ayllum chaypim sapa kama kaqkuna yanapanakunmanku qillqanku-paq yachaywan, kay yachay, kanman, paykunapa rurasqanku, mirachinankupaq utaq allinyachi-nankupaqpas.
- ◉ Nipayay wikinkupa imankunataq kapunman:

Wikipa sutin

Uyapa Umanpi sutin

Uyapa winaynin

Uyarinapaq imakuna

- ◉ Niy yachayta maskachunku wikinkupaq allin yachaypa kasqankunapi: Sasachakuypi utqayman ya-napanapaq yachachikuy, web uya hampina wasikunapa, hukunapas.
- ◉ Wikin unanchananpaq riqsichinanpaq yachachiy. Chaypaqmi tapukunanku qatiqpi tukuyta: <https://bit.ly/45Kj0Z8>.

Kikinkupa chaninchakynin

Chiqapninkuta rurarquspa (sanampa utaq wiki), mañay tablapi yupaychachunku qatiqpihina ha-pasqankuta.

	Arí	Manam
¿Chiqapninchikpi chuya willakuytachu riqsichinchik imankunapa kasqanmanhina tupaqtachu?		
¿Chiqapninchikkunata churasunchik utaq riqsichisunchik lliw runakuna hapirinankupaqchu?		
¿Huñunanpi yupaychanakuspachu llamkanchik?		

Yachapaykuna

Rurayninkupi imayna yachasqankuta chaninchay:

- ¿Kunan wamaq yachachikypi imatataq yacharqunki?
- ¿Ima sasachakuytataq tarirqunki? ¿Imatataq allichanapaq rurarqanki?
- ¿Yachasqayki imapaqtaq allin kanqa sapa punchaw kawsayniyki?

EdA

2

Kuchukuy yawar-chaykunapas

Huk huñu masikunam futbol pukllay atipanakuyta ruranku barrionku pukllana pampapi. Pukllachkaptinkum, huk pukllaqta llaki qatirqun.

- ¿Waynayariq sipasyariqpi ima kirikunataq qawanki? ¿Ancha sasachakuypichu kanku? ¿Imaraykutaq?
- ¿Pukllana pampa muyuriqninpi warmakunata qaway. ¿Urmaymanta saqmanakuymanta harkasqam kachkanku ninkichu? ¿Imatataq ruranmanku?

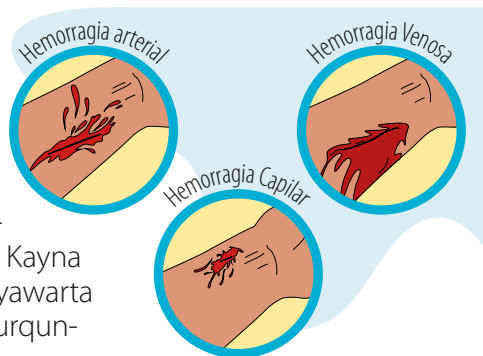
Atipanakuy

¿Imaynantataq willachwan,
rimaspa riqsichispa utaq huk
rikchaywan, yawarchakuy
imayna hampinamanta?

Kuchukuykuna yawarchakuypas

Uchuy kuchukunaqa pisillatam yawarchan (llañu yawarchakuy) pisi minutollapim samachin. Ukukama kirikunam, ichaqa, anchata yawarchakunman (ancha yawarchakuy) hawapi utaq ukupi. Kayna kaptinqa utqaymanmi yawarta samachina, kanmanmi, anchata yawarta wischurquptinqa, kirisqa runa samaynin chinkanman utaq, wañurqunmanpas.

Imapas kanankunamanta

- Patanpi kuchunayuq imakunaman urmaykuy.
- Tuksikuq imakunawan kirikuy. (kanman. Clavo saruy)
- Kuchukuq llamkanankunawan llamkay.

Musyaykuna

- Musyanchik hayka yawar usu-chisqanchikmanhinam.
- 500 ml llallisqan (hatun runakunapi), kirisqa runa mana kallpayuq kanman, sunqun aswan tipukyanman; humpisqa aycha qaran, aya uya utaq chiri musyakuyninpas hukmanymanmi.

Amachay

- Kikinchik harkachikunata hapirina (cascokuna, guantekuna, hukunatapas.) pukllaspa utaq urma-chiq utaq kuchuchiq imapas ruraykunapi.
- Allin waqaychasqa maypipas kuchukuq tuksikuq llamkanankunata churana. Sapa ima llamkaypaq allin llamkanata hapirina (kaynata, lata kichanapaq, lata kichanawan kichana manam kuchunawanchu).
- Tuksiq kuchuq imakunata allinta hapirina (hapi-nanmanta hapina, manam wichayman qawaqta-chu, wayqapi manam apanachu, tukuy).
- Hatun uchuy kirikuna hampigpa chaninchananmi kanan chayta yachaspam antibioticotachu churanga utaq tetanosmanta vacunatachu.

Qapaq ruraykuna

Sasachaluypi utqayman yanapaqkunata tayta mamakunata uywaqkunatapas chay pachalla waqyana.

¿Uchuylla yawarchakuy kaptin imatataq rurana?

Kirita jabonniyuq yakuwan mayllana; ñitina 10 minuto.

¿Imatataq rurana achka yawarchakuy ukukama kuchusqa kaptin?

- Chay pachallam kirita ñitina, huk gasawan utaq toallawan utaq chuya llikllawan, yawar sayanankama.
- Rikrakunapi utaq chankakunapi kiri kaptinqa, kirisqata huqarina.
- Chutarikuq wankuwan wankuna, kaptiqa.
- Imatapas manam suchuchinachu (clavo, qispi, utaq metalkuna) hatun kiriman yaykusqata, yawar harkaqpas kanmanmi.
- Hampina wasipi utqayman hampinapaq apana

Imayna ruranapaq yachachikuy

32 hinaspa
33 uyakunapi
chiqapkuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Tukuy kuchuykuna yawarchaykunata yachakuqkunaman riqsichiy, wasipi, llaqta kikllupi utaq pukllaykunapi. Mañay nichunku mayqinkunam llakipa qatinan kanman, imaraykutaq kan imaynatataq sapa kaqkunapi yawarchakuyta amachanman karqa. Minkay huk munaqta kutichisqanku cuaderonpi utaq pizarrapi qillqananpaq.

Qispichiy

- Ñawinchay yachay wasipi riqsisqa imarayku kasqankuna, musyaykuna 26 uyapi amachanapaq riqsichisqapi willakuyta. Chay willakuyta tupachiy ñawpaq ruraypi qillqasqawan hinaspa yachakuqnawan rimanakuy chiqap rurasqankumanta pantasqankumantapas.
- Yachakuqnaykikunwan yawarchakuypi imayna ruraykunamanta yachapay. Willakuyta yapay kaynakunata, gasawan kirita ñitiptiykiqa yawarmi nuyurqunqa, hawanman pichanapaq churana.

Wichqay

- Yachachikuyta tukuy yawarchakuypi imayna ruraymanta rurastin yachaywan. Yachakuqkunata mañay tukuy niraq yawarchakuymanta qawarichichunku hinaspa kirikuna imayna mayllayta qawachiy kirisqapipuni yawar samachinapaq imayna ñitiyta. Qawarichispa, rurasqayki puririsqanta hinaspa imarayku allin kasqanta yachachiy.

VII pacha

Qallariy

- Huñukunapi yachakuqkunata rakinay hinaspa sapa kamaman quy yawarchakuymanta huk imayna kasqanta. Huñukuna ruraspa qawarichichunku chayna unquy kaptin imaynatataq ruranmanku, chaymanta yachayninkuta hapirispanku. Yanapay huñupi rimanakuchunku imaynatataq ruranmanku sasachakuy kaptin.

Qispichiy

- Yachakuqkunata niy imarayku kuchukuy yawarchakuy yachayta yachay wasipi ñawinchanankupaq, imayna musyana imayna amachakunankutapas. Yachay wasipi wakinkunata kallpanchay yachaykunata ñawpaq yachasqankuman hapipakuspanku huntapanankupaq.
- Yachay wasipi yachapachunku yawarchakuy kaptin ima ruranankuta utaq mana ruranankutapas. Niy riqsisqa ruraykuna wasinkupi rurasqankuta wakinqa llaqtapa yachayninmantam hamunman. Paykunawan rimanakuy kay yachaykuna allinchu kanman icha manachu, chaymanta yachayta maskachunku hinaspa yachay qispichisqankupi riqsichinankupaq.

Wichqay

- Tukuspa, Yachachikuyta iskayman rakiy hinaspa kuchukuy yawarchakuymanta amachanapaq imayna ruranapaq rimanachiy. Huk rimachun kirichikuykuna yawarchakuykuna amachanapaq yachay allinkasqanmanta. Hukñataq rimachun yachay wasipi utaq wasipi yawarchakuy kaptin imayna allin ruraymanta. Allin ruranakupaq rimanachiy hinaspa chiqapkuna kaqkunata qawarichichunku.kirisqapipuni yawar samachinapaq imayna ñitiyta. Qawarichispa, rurasqayki puririsqanta hinaspa imarayku allin kasqanta yachachiy.

Sinqa yawarchakuy (sinqa yawarchakuy)

Sapa kuti warmakunapim kan, pisilla kaptinqa manapas chunka minutowim samachichwan. Aswan riqsisqa sinqa yawarchakuyqa singapa ñawpaqninmantam hamun; kaykuna qapyalla ñutu sirkachakunam kan chaymi utqayman tipikun. Kantaq, sinqa qipamanta yawarchakuy (kayqa manam sapa kutichu kan) kaywanqa utqaymanmi hampiqman apana.

Imapas kanankunamanta

- Chirichay utaq alergía (sinqa punkiy)
- Sinqa wiquy utaq ñuti laqay, kallpawan utaq llumpayta
- Sinqa takakuy, uya utaq uma
- Sinqa hampinapaq nakasqa anchayargun (sinqa hukmanyachiy)
- Llumpay chiri wayra chakitaq (sierrapi, wayrachinawan wayrachisqa).
- Químico kuna muskiy
- Sirka llumpay tiqutaq huk unquykunapas
- Sapa kuti yawarchakuy

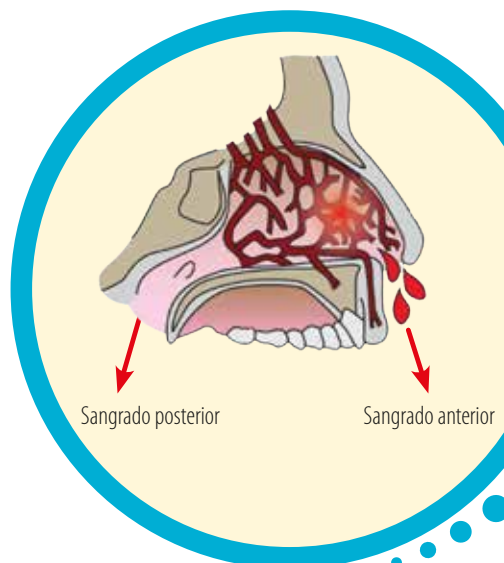

Qapaq ruraykuna

- Sasachakuypi utqayman yanapaqkunamanmi willana.
- Yawarchakusqanta chaninchana (uman, uya utaq sinqan takakusqanta yachana).
- Tayta mamakunata utaq uywaqninta waqyana, mana ancha llakinapaq pisilla yawarchakuy kaptin.
- Runa sinqanta takakurquptinqa utaq chayllaraq sinqanta allichakunampaq nakachikurqa, Hampina wasiman apana Utqayman chaninchaspa hampinanpaq, imayna kasqanmanhina.
- Sapa kuti yawarchakuptinqa, pisilla kaptinpas, hampiqtam tapuna

¿Imatataq rurana?

- Uman huqarisqata kiriryuq runata tiyachina, ichaqa ñawpaqman kurkusqata yawar kunkan urayta mana uraykunampaq.
- Mama rawkanawan tuqpina rukanawanpas, yawar llusqsimunan sinqata ñitina chunka minuto, mana kacharipa.
- Chunka minutowi yawar mana sayaptinqa, unquqta Utqayman hampina wasiman apana.

Musyaykuna

- Ñawpaq yawarchakuy: kikillanmantam, mana nanayniyuq.
- Qipa yawarchakuy: yawarchakuq runa musyanman kunkanta yawar uraykuqta.
- Kirikusqan musyaykunam kуска kanman utaq uqusqan musyaykunapas.

¿Imatataq mana ruranachu?

- Sinqata pañuelokunawan, rapikunawan utaq gasawanpas kirpay.
- Unquq yawarchakuspan sirirayan.
- Wayra suquy utaq ñuti pukuy yawarchakusqan qipa pachalla.

Imayna ruranapaq yachachikuy

32 hinaspa
33 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunapa sinqa yawarchakuymanta yachayninta huqariy. Yachay haykapipas sinqanku yawarchakusqa utaq ayllunkupas, imaraykutaq karqa. Chaynallataq, imatataq ruraraqaku, allinchus karqa rurasqanku. Riqsichiy wakin yachakuqkunapa imaynas sinqa yawarchakuyninku kasqa hinaspa hampiqman rinakupaq niy.

Qispichiy

- Yachakuqkunwan imarayku sinqa yawarchakuy kasqanmanta yachayta yachapaychik. Tapuy alergía hapisqakuchus utaq chirichakunkuchus, sinqaku rukanawan ama wiqupayanakuta niy hinaspa ama kallpawan pukuspa ñuti pawachinankutapas.
- Riqsichiy sinqa yawarchakuymanta ima ruranankupaq willakuykunata. Yachakuqpa yanapakuy-ninwan, imaynatam umata churan ñawpaqman kurkuchispa, imaynatam sinqa tuquta ñitina hinaspa imaynatataq yawar samananta suyana. Sapa rurasqaykita qawachiy rimapayaspa. Yachakuqkunata tapukunankupaq kallpanchay hinaspa mana yachasqankuta chuyata yachachiy.

Wichqay

- Tukunapaq, rurastin yachachiyta allichay chaywanmi yachakuqkunata sinqa yawarchakuy kaptin hampinapaq imayna rurayta yachanqaku. Iskayninka llamkanankupaq mañay hinaspa yachapachunku uma imayna churayta, yawarchasqa sinqa allin ñitiyta huk yachaykunatapas

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunawan rimanakuy imarayku sinqa yawarchakuy llaki qatinan kanankunamanta. Mañay achka imarayku kasqankunata kuskanchachun hinaspa paykunawan niy chaykuna hapiwananchikmanta imaynam kachkanchik.

Qispichiy

- Mañay huk yachachiyta sinqa yawarchaymanta imarayku kasqankunata ñawinchachun. Chay nisqanku yachaykunata mirachiy, aswa riqsisqakunaqa sinqa ñawpaqnin pim kan, kantaqmi qipanmanta yawar rikurinman, chayqa sasa yanapanam kanman, chayraykum, hampiq yanapanan.
- Imayna ruraykunamanta yachayta riqsirqachispaqa, yachakuqkunata minkay yachay riqsichisqankumanta masinkunawan rimanakunankupaq. Kay ruraymi aswan yachay paqarichinankupaq hinaspa chaywan ruranankupaq kallpanchanqa.

Wichqay

- Tukunapaq, iskayninka yachakuqkunata rakiy hinaspa sapa kamata churay yachanallapaq sinqa yawarchay hampinankupaq. Mañay chiqaptahina qawarichinankupaq hinaspa yachasqankuta rurachunku. Chaymanta, allichay huñunakuspa chay yachaymanta tapunakunankupaq hinaspa yachasqankuman hapipakuspa kutichichunku. Kay tapukuykuna rurastin kachun chaynapim yachakuqkunata aswan yanapayta munanqaku yachayninkutapas kallpanchanqaku.

Simi yawarchakuy

Simi yawarchakuyqa kiru tiyanankuna mana allin kaptinmi kanman chaymi kiru hampiq qawanan, ichaqa hampiqtaq yanapanan uquyuq runa yawarchakuptinqa. Huk imarayku kaqkunata, qawarisunchik kaypi, kirisqakunamanta (maqaykuna utaq urmaykuna), chaykunam simita, hitakunata, kiru tiyanankunata kirichinman hinaspa huk utaq achkatapas kirukunata wichichinman.

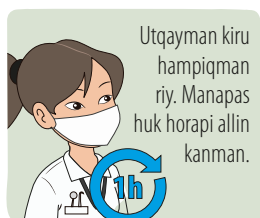
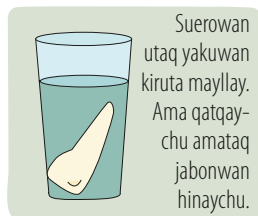
Imapas kanankunamanta

- Urmaykuna (tupaspa uyanpa urmay)
- Maqanakuykuna
- Maqakuy pukllaypi tupanakuspa, kanman fútbol, básquet, artes marcialeskuna, takanakuy, tukuy

Musyaykuna

- Kanmi, llakipa qatisqan musyakuna, purín hinaspa riman.
- Kirichikusqanpi nanay.
- Yawarchakuy pisilla utaq tumpaniq.
- Wakillan utaq lliw kirun wichirqun.
- Hitankuna utaq uyankuna punkirqun.

- Takyaq kirun wichirquptinqa ("wawa kiru" wichisqamanta wiñaqta), huqaris-pam sueropi churana utaq kachiyuq yakupi. Kiru utqayman hampiqta maskana, chaninchaspa hampinapaq. Wakinpiqa, ñawpaqta riptiyki, kiru hampiq kaqmanta kiruta tarpunman.

Amachay

- Tupaspa kallpachakuy pukllayta ruraspa, simi kiru kirichinamanta harkaqa churakuna.
- Mayninkuna purinata imakunawan tupaspa uyanpa urmanamanta chuyanchana.
- Kikllu ñankunapi purispa qawakuna (purispa celularta manan hapirinchu)

Qapaq ruraykuna

- Sasachakuypi utqayman yanapaqkunaman tayta mamakunaman uywaqninkuman willay.
- Yawarchakusqanta chaninchay hinaspa chay pachalla yanapakuyta mañay.
- Llampullata yakuwan utaq kachiyuq yakuwan simita pichana.
- Punkirquptinqa uyaman chirita hinana. Toallapi wankusqa rankata hinana.

Imayna ruranapaq yachachikuy

32 hinaspa
33 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Qallariy simi kiru kirichisqamanta allin yachayta riqsichispa. Kanmanmi huk chiqap willakuy utaq yachanallapaqpas pipas simin utaq kirunta llaki qatiptin, pukllaspa, urmaspapas kirichikusqanmanta. Kawsaypi kaqkunata qawachiy yachakuqkuna anchata munanankupaq hinaspa wakiqwan kusikunakupaq.

Qispichiy

- Ñawinchay yachakuqkunaman sapa kuti imarayku simi yawarchakuy hinaspa simi kiru kirichikuykunamanta, imayna musyanakuna yachaykunata. Kayna llaki qatinankuna amachanapaq ruranankuta kallpanchay, aswanqa yachay wasi ukupi utaq hawapi kallpachakuy pukllaykunapi.
- Yachachiy kaynakuna kaptin imakuna ruranankuta. 30 uya siqipi hapipakuy yachakuqkuna qatista yachanankupaq. Chaynallataq, yuyachiy ñawpaqtaqa hawakallam kananku, simimantaqa aswanmi yawar llusqinman hinaptin, chaymi harkanman mayniqpi kiri kasqan tarinata.

Wichqay

- Tukuspa, tapunankupaq minkay hinaspa yachakuqkuna amachay hinaspa simi kiru kirirchiypi yachaywan ruranankupaq allin kasqanta hamutanankupaq.

VII pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallariy simi kiru kirichiyanta hamutanankupaq tapukuywan. Kaynata: "¿Haykapipas simipi utaq kirupi kirichikurqankichu?", "¿yachankichikchu pipas simipi maqakusqa kaptin?", "¿Ima yachaykunatataq qatina simi kiru kirichisqa kaptin?". Chaymanta, rimanachiy yachakuqkuna kutichiyininku yachayninku yachachinakunankupaq. Kallpanchay kikinkupa siminpi yachayninku rimanankupaq simi kiru kirirchiyanta amachanapaq imayna ruranankupaqpas.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan yachapay simi yawarchakuymanta simi kiru kirichiyanta yachaykunata, imarayku kasqan imayna musyanakuna. Chay yachayta huntapay, chaymantapas, kirichisqamantapas, ancha riqsisqam kiru pakiykuna kan, qawanapi aswan, corona nisqapi, pisillam kiru sapinpiqa utaq kay chinkaypas pisillataq.
- Qapaq ruraykunamanta yachaykunata riqsichiy. Chaymanta, qawachiy imaynatam chaninchana kirichiy ancha kasqanta, imaynatam yawarta samachina, imatam rurana kirukuna pakikuptin utaq kuyuptin, hinaspa imaynatataq kallpanchana llaki qatisqan runata.

Wichqay

- Yachakuqkunata huñukunapi rakinay hinaspa sapa huñuman ima ruranankuta quy, kiru pakikuptin, kiru kuyuptin utaq hitakunapi kiri kaptin. Mañay huñuna kуска llamkachunku sasachakuypi utqayman yanapaspa imapas kasqanmanhina allin ruranankupaq.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachakuqkunawan EdA qallariy atipankuyki tapukuykunata yachapay.

Llamkanakuna
caja

¿Imaynatataq, rimaspa utaq siqispa, yawarchakuq yanapaymanta willachwa?

Kunan, qatiqui ruraykunata niy:

VI pacha

Qillqana

- Yachakuqkunata mañay tawanka utaq pichqanka huñunakuchunku. Sapa kamam huñupi akllanqaku huk imata kay yachachikuyki yachasqankumanta. Hayka yachakuqkuna kasqankumanhina, imamanta rimasqan huk patay kanmanmi, ichaqa chayllatam llapanman rakinan.
- Niy huñukuna yachaykunata maskachunku kay pusanapi kaqman huntapanapaq, riqsichinapaq. Niy iñisqa uyakunatam tapukunmanku internetpi, hampiymanta revistakuna, sasachakuyki utqayman hampinapaq folletokuna, periodicopi willakuykuna, tukuy. Nipayay tarinmankum iskayrayachiq willakuykunata chaytam qatipananku mayqin chiqap kasqan yachanankupaq.
- Qawachiy qatiqui kaqkunatam qawananku riqsichiyta ruraspanku:
 - Chuyatam rimananku, kamastam rimananku tupaqninta (yachaywan) rimaspanku.
 - Rimaspa, uyariqkunata qawayta manam qunqanachu. Uyanta kuyutyachinman utaq lliw aychanta yachasqan allin yachachinapaq utaq uyariqkuna allinta uyarinakupaq.
 - Masinkunata mañay chay yachaymanta tapukunankupaq.

- Riqsichispa, qawanapa kaqkunawan yanapachikuy. Qillqasqa kanman, fotokuna, dibujokuna, cartelkuna, tukuy, utaq uyarinapaq qawanapaq, diapositivakuna, uyarinakuna, videokuna, hukkunapas.
- Videopi grabaychik riqsichinaykita hinaspa huk qawanakunaman churkunapaq, kanman YouTube, ayllunwan llaqtamasinwan qunakunapaq.

VII pacha

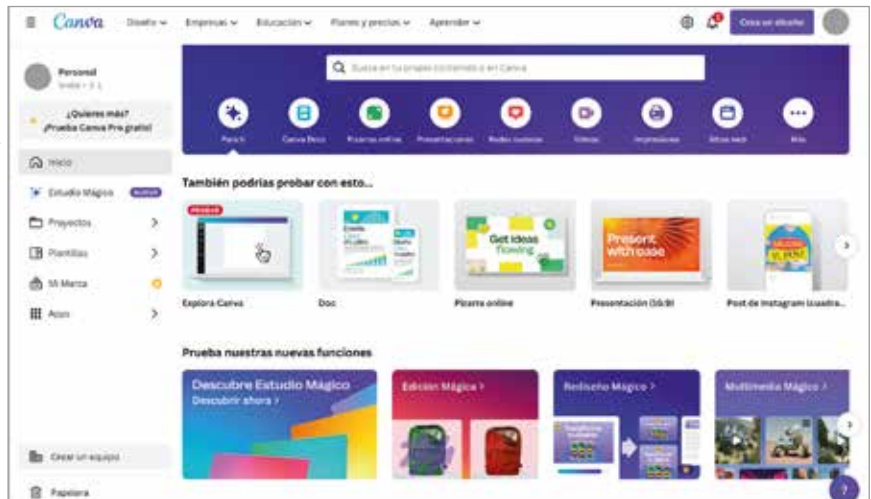
Rukanaspa willanapaq siqi

- Yachakuqkunawan huñunakuy willanapaq siqi ruranankupaq chaypi churachunku kay EdA nisqapi kuchukuymanta yawarchakuymanta lliw yachasqankuta.
- Qillqanku unanchanankupaq niy qatiquipi rukanaspa llamkanakuna hapirinankupaq:

<https://genial.ly/es/>

https://www.canva.com/es_es/

- Qatiquipi yachachikuykunata quy willanapaq siqi unanchanapaq:
 - Taksa qillqakunata hapiriy, kamas willakuyniyuqta. Qawachina allinnin kaqkunata llimpispas utaq huk niraq qillqawan.
 - Qawaripayanapaq rik-chayta churaychik, ichaqa qawaqta ama mancharikunapaqchu.
 - Qawarinapaq minkasqa uyakunata aswan hapiriychik. Yuyaychik qatinapaqpas kachkanmi llamkayniykichik mana sasa kanapaq llamkanata hapiriyta mana atispaqa.

- Yachakuqkunata yachachiy willanapaq siqi rukanansqa kasqakunata qunakunankupaq.

Kikinkumanta chaninchakuy

Chiqapninkuta ruraruspa (rimaspa utaq willana siqiwan riqsichiy), mañay huk tablapi yupinchachunku qatiquihina yahay qispichisqankuta.

	Ari	Manam
¿Riqsichisun chuya willakuyta kamasta imarayku, musyanakuna hinaspa imaynatataq rurana yawarchakuy simi kirukuna kirichiypi?		
¿Hapisunchik siqita allin rikchaykunata allin yachasqanchik huntapachinapaq?		
¿Huñupi kasqanchikrayku tukuy ruraykuna qispichinapaq yanapasunchikchu?		

Yachapay

Kallpanchay rurasqankupi imayna rurasqankuta chaninchanankupaq.

- ¿Imatataq aswanta munarqaku yachasqankupi? ¿Imarayku?
- ¿Imaynatataq aswan allinta rurarqani utaq allicharqani yawarchakuymanta yanapay yachayniypi?
- ¿Imanasqataq yachasqayta aylluymán llaqtamasiyman willay allin?

EdA

3

Yuyay chinkay pititiykunapas

Pucallpa yachay wasimanta yachakuqkuna Suyunchik Raymipi desfilachkanku; ichaqa, ancha rupaymi chay punchaw paykuna qawakuqkunapas harkakunankupaq hinaspa allin yaku upyamanamanta waqaychakurqakuchu.

- ¿Marchaq yachakuqta qawaq warmitapas imanarquntaq? ¿Imanasqataq chayna kan? ¿Kaynakunamanta amachakunapaq imatataq ruranmanku karqa?
- ¿Imanasqataq chayna kan? ¿Kaynakunamanta amachakunapaq imatataq ruranmanku karqa?
- ¿Imataq yuyay chinkay pititiykunapas, imaynanpitaq kaykuna kanman? Yachakuqmasiykikunawan rimanakuychik.con tus compañeros.

Atipanakuy

¿Imaynatataq atichwan, trípti-
cokunanta hinaspa rimaspa, huk
runapa yuyaynin chinkasqan piti-
tisqanmantapas imayna ruraykuna
yachayta riqsichichwan?

Yuyay chinkay

Yuyay chinkayqa qunqaymanta mana unaychu yuyay chinkaymi; chayraykum, unquq runa sayayta atinchu hinaspa pampaman wichin. Yuyaynin chinkasqa kaptin, runaqa samachkan sunqunqa tipukyachkan. Payqa allinyan huk utaq iskay minutopim.

Imapas kanankunamanta

- Unay mana mikusqa kay
- Intiman unay qawachikuy utaq ancha pisipanakama kallpanchakuy
- Chakiy
- Llumpay imayna kay (manchakuy, piñakuy, llakikuy)
- Qunqaymanta utqayman sayariy

Amachay

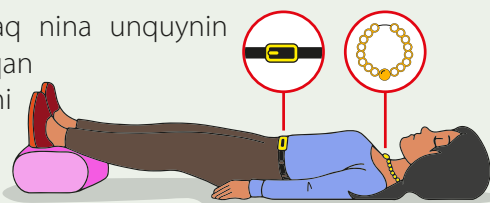
- Nisqa llakipa qatinakunata amachana.
- Qallariypi musyanakuna kasqanta riqsina: sunqu muyuykuna, anta qawakuy, mana kallpayuq kay, ayayay utaq humpiy.
- Yanapakuyta mañana hinaspa tiyana, pampaman mana wichinapaq

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

- Runata takyachina mana wichinapaq. Yanapakuyta mañana (yachay wasipi sasachakuypi utqayman yanapakuy kutichinanta kaw-sachina hinaspa tayta mamakunaman willay)
- Yachana unquq runa samanchu hinaspa tipukyachkanchu. Wichiykuptinqa, mana imanakusqanta yachapana
- Chakinkunata huqarina yawar ñutqunman aswan chayanapaq. Tiquisqa pachakunata kacharina yawar purinantam harkanman
- Qawana ima musyanakunatam qawachin hinaspa hayka pachataq lliw allinyanapaq unan
- Unquqta hawka kasqanman apana yanapakuq chayamunankama
- Hampiq chaninchanapaq nina unquynin kasqan utaq mana kasqan yachanapaq, kanmanmi anemia.

¿Imatataq amachana?

- Yuyaynin chinkasqa unquqta manam sapa-llanta saqinachu.
- Manam sayarichinachu, kuyuchinachu utaq utqayman apanachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

40 hinaspa
41 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata iskaynanka rakiy utaq uchuy huñukunapi, hinaspa sapa huñuman huk yuyay chinkasqamanta quy. Yachay wasipi kanman, wasipi utaq maypipas runakunapa kasqanpi. Tapuy sapakamapi imakunataq llakita qatichinman. Huk yachakuqta mañay kutichisqankuta pizarrapi qillqachun hinaspa lliwta rimanachichun nisqanku chiqap kasqan chaninchanankupaq.

Qispichiy

- Yachachiy imarayku llaki qatinankuna hinaspa yuyay chinkay amachaymanta willakuykunata. Imarayku yuyay chinakay kasqankunamanta aswan yachapay, ñutquman yawar chayasqantapas. Sapa punchaw rurayninkupi yuyay chinkaywan llaki qatinankuna riqsinanpaq kallpanchay, kunanmanta allin ruranapaq hinaspa qipaman amachakunapaq.
- Yuyay chinkaptin imayna ruranapaq qapaq ruraykuna riqsichispa, niy unquq runa lliwta allinyanan manaraq kuyuchichkaspa utaq ima rurananpaq manaraq mañaspa.

Wichqay

- Tukuypi, iskaynin kaqkunata mañay utaq qallariypi huñunakuqkunata yachapachunku yachay wasipi qawasqankuta, imarayku kasqantapas, imarayku llaki qatinankunata imaynatataq amachakunamanku karka. Wakin yachakuqkunata kallpanchay tarisqankuta yachay wasipi qunakunankupaq. Kay ruraymi kikinkumanta yachay maskanankuta kallpanchan, tupachispa hamutayta yuyay chinkaymanta tukuy qawaywan allin yachayta.

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunawan huñukunata ruray hinaspa imayna maypi yuyay chinkaymanta qawarichikuykunata rurachunku, imaynatataq waqaychakuna hinaspa imaynata allita utqayman rurana. Chaymanta, yachaywasipi lliwta rimanachiy imayna ruranapaq sapa huñupa nisqan yachapanapaq.

Qispichiy

- Imarayku yuyay chinkaykuna kasqanta rimaspa qallaykuy, qunqaymanta kuyuykuna, ancha llakikuna utaq llumpay rupay. Yachakuqkunata tapukunankupaq kallpanchay hinaspa rimachunku yuyay chinkaykunamanta imarayku kasqan imayna amachanamanta riqsichisqa willakuymanta. Chaymanta, imatataq rurana imatataq amachana willakuyta yachapay. Yapaytaq imakunataq huk mana allin ruraykuna uyapi unquq runa laqyay rikchananpaq yaku taqtaykuy kanman.

Wichqay

- Tukunapaq, rurastin yachachiyta allichay chaypim yachakuqkuna ima ruraykunata yachanqaku pipas yuyaynin chinkaptin yanapanankupaq. Qawachiy unquqta imayna ankartampa churayta (wichayman simiyuq siriqta), ankunkunata huqarina hinaspa allinta wayrachina. Kay yachayta yachakuqkuna iskayninka huñupi rurachunku qam qawasqaykipi. Kay yachaymi yuyay chinkaykuna kaptin naswan aswan allinta yanapachinqa.

Pititiykuna

Achka niraqmi pititykunaqa kan, ichaqa ancha riqsisqallamantam rimanku tónico-clónicas nisqa sutyuqumanta. Kaykunaqa qunqaymantam rikurin hinaspa unquq runata qaparichin, pampaman wichin yuyaynin chinkan hinaspa chaypi pititín, aychan taspikun manchapata. Kayqa unan pichqa minutom. Chay pititiruspaqa ima kasqanta manam yuyakunchu hinaspa uman nanan puñunayan, chaymi yanapasqa kanan allinyanankama utaq ayllunwan kуска allin kanankama.

Sapa kuti imarayku kasqankuna

- Wañuymañá wamaqllaraq tarisqa chayta mana allintachu hampikurqa.
- Umanta takakurqa utaq uma ñutqunta kirichirqa.
- Samaynin yaykunan punkisqa, ñutqun punkisqa utaq uruchakuna unquchinman, waraqu kanman.
- Ancha rupapakuy suqta killanmanta pichqa watankama warmakunapi. Punkiy muquullukuna

Amachay

- Wañuymañamanta hampikuyta manam saqinachu.
- Wañuymañayuy runaqa manam yanukunmanchu, carrota apamanchu, manataq maqui-nata apanmanchu utaq kuchukuq llamkanankunatapas, chaywanqa ancha llakim qatir-qunaman.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurana?

Chay pachallam yanapakuyta mañana: yachay wasipi sasachakuy-pi utqayman yanapaqta kawsachina hinaspa tayta mamaku-naman willana, yachakuqkuna kaptinqa. Chayamunankukama qatiqpi kaqkunatam rurana:

- Waqtaman unquqta churana allín samanapaq. Sawnan-man llamputa churana.
- Kunkan muyuriqpi imatapas qichuna, lenteskunata, kaptin-qa.
- Imapas chuchukuna kuchukuqkuna kasqanta suchuchina pititispá unquqtam imanarqunmanpas.
- Hayka pacha pititisqantam tupuna. Ima-taq ñawpaq karqa chayta qawana, chay pacha chaymanta qipaman, tayta maman-man willana utaq hampiq-manpas.

¿Imatataq amachana?

- Manam hapinachu utaq tiyachinachu ama kuyunapaq runa pititichkaptin.
- Manam imatapas simin-man hinanachu, yanqatam ninku, pititiq runaqa qallun-tam manam millpurqun-manchu.
- RCP nisqata manam chur-anachu. Unquq runaqa pititirquspaqa samayninta allinyachinmi chay qipallan-ta.
- Unquqman manam yakuta mikuytapas qunachu lliw yuyaynin kutimunankama.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

40 hinaspa
41 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallaykuy kikiymanta willaspa utaq pititiq runakunapa willakusqantapas. Kanmanmi yachakuqkunapa utaq riqsisqankupa kayna unquywan kasqanku. Kayqa unquyniyuq runapa kikin kawsaynintam yupaychana ima ruranapaqpas paymi arí ninan. Kay willakuykuna yachakuqkunata yanapanman yachayta munanakupaq hinaspa pititispá unquqkunapa kawsayninta yachanankupapas.

Qispichiy

- Yachakuqkunaman ñawinchay pititiykunamanta sapa kuti imarayku kasqanmantapas yachaykunata. Chay yachaymanta mana allinta yachaptinkuqa aswan yachapachiy.
- Qapaq ruraykunamanta yacharqachispa, mañawaqmi huk yachakuq pititiyta yachanallapaq qawarichinanta hinaspa qawarichina imaynatataq unquqta allinta churana, mana kirikunanpaq pititiptin waqaychana. Chaymanta, yachachiy yachakuqkunata iskayninka utaq uchuy huñuknapipas kay yachaykuna ruranankupaq.

Wichqay

- Tukuynpi, qallariypi iskayninta mañay utaq huñutapas yachayta maskachunku yachay wasipi tukuy yachasqankumanta, imarayku kasqankunata, imakunam llakipa qatinan hinaspa imaynatataq amachakunman karqa chaykunata. Wakin yachakuqkunata kallpanchay yachay tarisqankuta qipata yachaywasipi qunakuchunku.

VII pacha

Qallariy

- Siqiy ruranankupaq yachakuqkuna allinta yachanankupaq imaynatataq pititiy qawakun hinaspa musyakun. Yachachinapaq videokunata riqsichina tukuy maykunapi pititiykuna kasqa qawachinapaq. Qatinqinpi, huñupi rimanachiy chaypi yachakuqkuna musyayninkuta qawasqankuta qunakuchunku. Yachakuqkunata kallpanchay hamutachunku imatataq ruranakuq pititiy kaptin hinaptin imaynatataq yanapanqaku chayna kaptin.

Qispichiy

- Pititiykun ima kasqan imarayku kasqanta yacharqachispa, wañumañamanta yachayta yachapay. Ancha sasa kasqanta nipayay kaywan unquq runaqa hapirqachikunman llaqta kikllupi utaq imatapás rurachkaspan, kanman carota apachkaspa, yanuchkaspa utaq llamkanakunata hapispa kanman siirra eléctricakuna.
- Yachakuqkunawan rimanakuychik pititiykuna kaptin imayna ruranamanta ima amachaymantapas. Chaymantapas, pititiyta tukurquptin imayna sunqun tiyachiyta hawkeyachiyta yachachiy. Kay ruras-tin yachaymi yachakuqkunapa yachayninta qispichinqa chiqap sasachakuypi allin ruranankupaq.

Wichqay

- Yachayta tukurquspa, huñupi rimanakunankupaq allichay, chaypim yachakuqkuna yachayninkuta musyayninkuta qunakuchunku, wañuymañayquq runamanta rimaykuna, pantaykuna kasqankunatapás.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachkuqkunawan kay EdA qallariypi churasqa atipanakuypi tapukuyta yachapaychik.

Llamkanakuna
caja

¿Imaynatataq tripticonkunata rimaspapas maqchirichwan yuyay chinkaywan utaq pititiywan kaptin imayna ruraymanta?

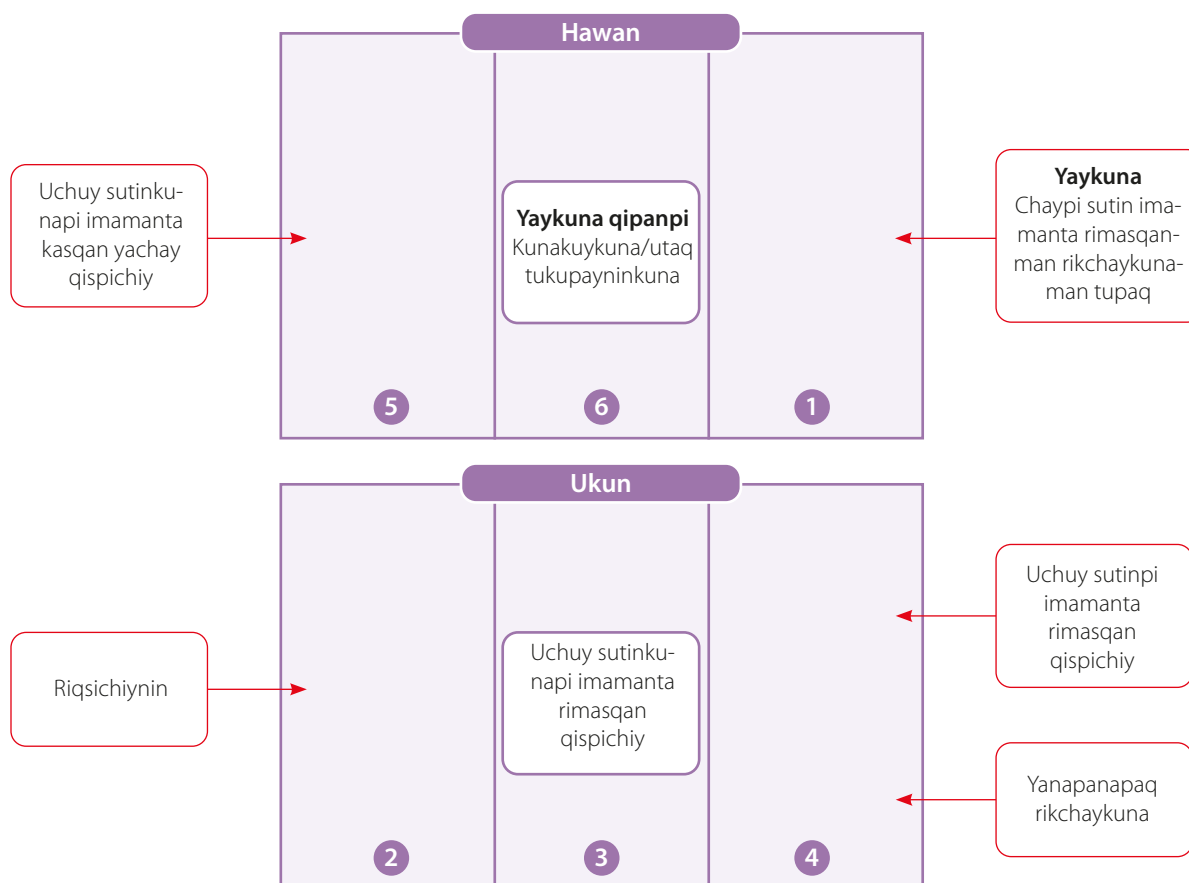
Kunan, qatiqpi ruranakunata quy:

VI pacha

Siqispa yachachinata riqsichinchik

- Yachay wasipi rakinay kimsanka utaq tawanka yachakuqniyuq huñukunapi. Tripticota unancha chunku tukuy niraq pititiyman yachaywan, imaynata riqsina, imaynata allinta utqayman yanapanamanta.
- Tripticopa imayna kanankunata yuyachi:

- Huñukunata kallpanchay allin unanchaq kanankupa qawanapaq sumaqta hapirichunku allinta yachachinapaq.
- Yachay wasipi riqsichinakupaq allichay chaypi sapa huñu tripticonkuta quchunku wakin yachakuqmasinkunaman. Kallpanchay copiachunku yachasqanku willakuyta ayllunkuman llaqtamasinkuman aypunankupaq.

VII pacha

Panel

- Yachakuqkunapa yanapakuyninwan, hampina wasipi llamkaqta minkaychik utaq sasachakuypi utqayman yanapaqta pititiymanta yachachinankupaq hinaspa yachakuqkunapa tapukuyninku kutichinankupaqpas. Kay yachaqqa huk yachachiqwanmi kуска kananku utaq yachay wasi kamachiqwan paymi yachachisqanta yanapanman.
- Panelnin qispichinanpaq qatipipi yachachikuykunata quy:

- Yachakuqkunata mañay ñawpaqman tapukuykunata allichachunku hinaspa
- Rimanakuypi kanankupaq kallpanchay. Rimanakuy tukurquptin, ima yachaymanta tapukuykunata kutichiyta allichay. Kaywanmi mana yachasqankunata chuyanchanqaku hinaspa kay yachayta takyaqta qispichinaku.

- Niy videokunapi grabachunku, camarawan utaq telefonowanpas, chay yachasqankutam runakunapa llikanakunanman churkunqaku utaq YouTube man. Chaymanta, tinkunapaq apachinqaku ayllunkuman utaq akllasqanku pikuna qawanankupaqpas.

Kikilanmanta chaninchakuy

Chiqapninkuta ruraruspa (tríptico utaq panel), mañay yupinchachunku huk tablapi qispichisqankuta qatipihina.

	Arí	Manam
Tríptico, ¿chuya yachaytachu riqisichinchik, ñiqisqata ñawinchaqkunapaq sumaqtachu?		
Panelpi, ¿allin tapukuykunawanchu rimarinchik, huñunakuypipas?		
¿Huñupi yupaychakuspachu llamkanchik hinaspa hamutaykunawan ruraykunawanchu yanapanchik?		

Yachapay

Ruraptin imayna rurasqanta chaninchananpaq kallpanchay.

- ¿Imatataq yacharqun kay yachachikuypi?
- ¿Yachaypa mayqinnintaq sasa rikuriwarqa? ¿Imanasqataq?
- ¿Kunan yuyaynin chinkasqa utaq pititiq runata yanapanaypaq yachayniy kanchu? ¿Imakunatawantaq yachayman?

EdA

4

Kichkipay

Ardiles ayllum tayta Tadeopa punchawninta raymichachkanku, paymi 85 watanta raymichkan. Chaypaqmi llaqtan miski mikuykunata ruraraqachin. Lliwmi

- ◉ ¿Imatataq rurachkan tayta Tadeo? ¿Llakiwan qatirqachikunmanchu? ¿Imarayku?
- ◉ ¿Ima niwaqtaq mikuywan pukllaq wayna sipaskunamanta? ¿Ima llakitaq kanman hinalla chayta ruraptinku?
- ◉ ¿Mayqintaq chaynapi llaki qatinanpaq ruraykuna kachakan? yachachiy.

Atipanakuy

¿Imaynatataq kichkipaykunata
amachachwan utaq yanapa-
napaq yachachichwan?

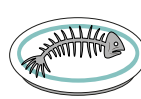
Kichkipay

Samananchikpa wayra yaykunan ukutam harkarqun, chuchu utaq yakuyuq kunkata utaq tunquripi kichkirquptin. Kayqa chiqap sasachakuymi, kanman, chay pachalla unquq mana yanapakuyta chaskiptinqa, pisi minu-tokunallapim wañurqunman. Chayrayku, qawana huk runa kunkanta hapikuptin, rimayta mana atiptin utaq uquptin, llañuta chaqwaptin utaq, aycha qaran, hitankuna, sillunkunapas anqas-yaptin.

Imapas kanankunamanta

- Warmakunamanta, uchuy imachakuna sasachakuymansi apanman, kanman pilakuna, monedaskuna, botonkuna, pukllanapa imankuna, ruyru-chakuna, aretekuna, lapsu pukuchukuna, qunqaymantam mikurqunmanku.
- Wakin mikuykuna, sayayninrayku utaq imay-na kasqanrayku, llakitam qatichinmanku, aswanqa wawakunata utaq paya machukunatapas.

Amachay

- Warmakunata qawana paya machunatapas mikptinku. Uchuykunata kuchuna utaq mikuykunata qaraspa ñutna.
- Mikuspa allinta tiyana. Manam pukllanachu, pawanachu. kallpanachu, tusunachu, sirinachu utaq hukman churakunachu mikuspa.
- Uchuy imakunata, nisqanchikkunata, churana warmakuna mana haypanankupa. Uchuy imayuq pukllanankunawan pukllaptinku qawapayana.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rurasunchik?

Kallpawan uquptinqa, kichkipasqan imatapas aqtuchun. Mana atiptin utaq mana kallpawan ruraptin, qatiqpi ruranakunata ruranmanku:

- Wasapi taqllana. Mana chaywan atikuptinqa, wiksanpi ñitiy (Heimlich makiwan rurayta).
- Hampiq yanapananpaq waqyay hinaspa chay pachalla sasachakuypi utqayman yanapaqtapas, tayta mamakunata utaq uywaqninta kichkipaqta yanapachkaspa.

¿Imatataq mana ruranachu?

- Kichkipasqan imatapas amam makiwan hurqunachu, qawakuptin hurqunapaq mana sasa kaptillanmi ichapas; mana chayqa, aswanmi ukuman chinkaykachichwan.
- Manaraq watayuq wawapiqa manam wiksanta ñitinachu. Chaynallataq, may mana allinpi ruraspaqa, aswanmi imanaruchwan.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

48 hinaspa
49 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Qapaq imarayku kichkipay kasqankunata yachachispa qallariy, aswanqa riqsisqa sapa punchaw kawsayninchikpi kaptin. Qawachiy kichkipachiq mikuykunata, hatun aychakuna. Tulluyuq rurukuna, nuezkuana utaq chuchu caramelokuna. Yachachiy uchuyllapi mikuynakuna kuchuy allin kasqanta, aswanqa wawakunapaq paya machukunapaqpas. Nipaytaq uchuy imachakuna aswan llaki qatichiq kasqanta —kanman botonkuna, monedakuna utaq uchuy pukllanachakuna— wawakunapaq mana haypananman churana.

Qispichiy

- Ñawinchay kichkipaymanta musyay imayna amachanapaq yachayta. Maypi achka kasqankunata qawachiy, kanman wasi, mikuy rantina wasi utaq warmakunapa pukllanan pampa, yachakuqkunata mañay sapa maypi kichkipay kanankunata riqsichunku.
- Kallpanchay rimanakunankupaq hinaspa sapa maypi amachakunapaq yachayta qunakuchunku, mikuykunata uchuyllapi kuchuchunku, warmakunata mikuptinku qawana hinaspa uchuy imachakunata warmakunapa mana haypanankuman churana.

Wichqay

- Nipay yachakuqkunapa yachay tarisqanku maqchiriyqa allinpunim. Masinkunawan, ayllunwan llaqtamasinwan kichkipay amachaymanta imayna ruraymantapas yachasqanku qunakunankupaq kallpanchay. Paykunam mikuspa waqaychakuymanta kichkipay kanamanta amachaymanta, aswanqa wawakunaman paya machukunamanpas yachachinmanku.

VII pacha

Qallariy

- Riqsichiya qallariy llaki qatinan kaqkunata qawaspa tukuy sayay huñukunapi hinaspa yachachiy kaykunaqa hukmanyman runapa willasqanmanhinam. Kayna, nipayay wawakunapaq uchuy warmakunapaq sasachachiq kananpi paykunaqa kay pachapim yachayta munaspa imatapas siminkuman apaykunku. Qawachiy uchuy mikuykuna utaq pukllanakuna paykunapaq sasachinman. Chaymanta, paya machukunawan rimanakuy allin kachunankupaq mikunankupaqpas sasachakuninkumanta, chaymi aswan kichkipachinman.

Qispichiy

- Yachakuqkunata mañay yachay wasipi wakinkunaman 44 uyapi willakuykunata. Huk imakunapas kichkipachinanmanta ninankupaq kallpanchay.
- Kichkipaymanta imayna ruranakuna chuya yachasqan kasqanta allinta yachay, unquq uquptin ima ruranamanta utaq mana ruranamantapas, utaq taqllaptiyki mana imanantpin.

Wichqay

- Kay willakuyta maqchirispas, yanapachkankim muyuriqniyki kaqkunata kichkipaypi sasachakunankumanta amachakunankupaq.

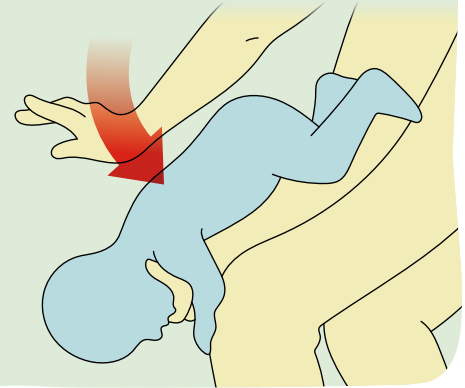
¿Kichkipay kaptin imaynatataq yanapana?

Wasapi taqllapayasp

Unquqpa qipanman churakuy hinaspa ñawpaqman kurkuchiy, makiwan hapiy mana wichi-nanpaq. Makipa pampanwan wasa chawpipi pichqata takay.

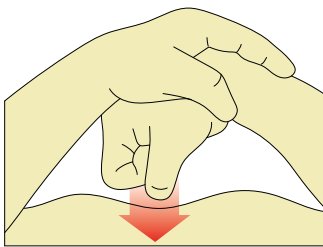
Taksa warma kaptinqa, urayman simiyuqta churay maki kinrayman qimisqata. Huk rukana nawan simita kichay. Pichqata takay wasapi kallpawan wasa chawpipi.

Heimlich makiwan ruray

1. Qipamanta runata marqay. Pu-putin hawanta takata churay.

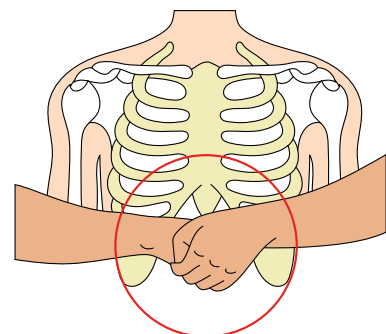
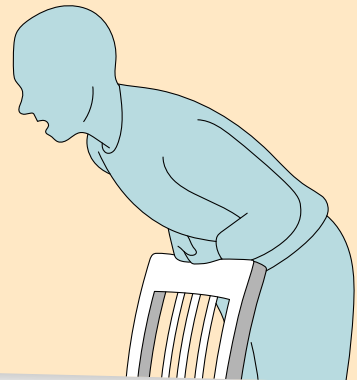
2. Huknin makiwan takata hapiy. Kaynata, takata ukuman tanqay hinaspa wichayman, utqayman kuyuchispa, runata huqarichkaqhina. Kayta pichqa kutikama ruray.

3. Yachay mikuyta utaq imatapas aqturqunchu. Chayta ruray hayka kutikamapas munasqay-kikama.

4. Mana musyakuq runapi kayta ruraspaqa, pampapi churay waqatanpi makiyuqta hinaspa sunqu qaspan kawsachiqwan wayra harkaqa kichay.

Sapallayki kaspaqa, takata churawaq yachachisqa kasqanpi tiyanapi, mesapi, barandapi kurkuykuspa ñitiwaq takata ukuman hawaman apaspa.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

48 hinaspa
49 uyakunapi
chiquapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachachiy qallarinaq, kichkipay kaptin utqayman ruray allin kasqanta rimay. Nipayay taqllapayay Heimlich makiwan rurayqa runa kawsachinapaqmi kanqa.

Qispichiy

- Yachachispa siqikunapi kichkipay kaptin imayna ruranamanta yachapay. Huk yachakuqta niy kichkipaqhina rurachun, hinaspa qawachiy chuyata imayna Heimlich makiwan rurayta (wiksata ñitispa) hatn runakunapaq hinaspa hatun warmakunapaqpas. Imayna maki kananta yachachiy, wiksa ñitinata hinaspa imarayku makiwan ruranatapas: kichkipasqa imata wischuy hinaspa wayra yaykunanta kichay.
- Yachakuqkuna aychanchikpi mayniq kasqanta sutin chuya yachasqantapas yachay kayna makiwan ruranapaq: wasa paltakuna, wiksa, tukuy.

Wichqay

- Tukunapaq, yachachiwaqmi wawa utaq huk mana musyakuq runa kichkipaptin ima ruranamantapas. Yachakuqkunata yachachiy qatiq tinkuypi aswan yachaykunata maskachunku: <https://bit.ly/3KCmcgW>

VII pacha

Qallariy

- Qallarinaq, videokunata riqsichiy imayna Heimlich makiwan ruray kasqanta utaq wasapi taqllaykunata. Yachakuqkunata mañay imaraykutaq ninku kay ruraykuna allin kanku kichkipay kaptin.

Qispichiy

- Qawachiy imaynatataq makiwan allinta rurana, nipay makikunata allin mayniqpi churanamanta hinaspa allin ñitinamantapas. Chaymanta, chaynallataq wawakunapi imayna makiwan rurana mantapas qawachiy wasanpi takaspa hinaspa qasqunpi ñitispa.
- Qatinqinipim, yachakuqkunata iskaynanka utaq uchuy huñupi rakinay hinaspa sapakamaman rurananta quy huk kachun unquq hukñataq yanapaq. Mañay Heimlich makiwan rurayta qawaspayki rurachiy, allin kallpawan ñitisqankuta allin rurasqankuta yachaypuni. Rurayninkuta qunakuchunku llapanku imayna ruranankuna yachanankupaq. Kayna rurastin yachaymi yachakuqkunapa makiwan ruray yachayninkuta huntapachinqa.

Wichqay

- Tukuy sasachakuypi utqayman yanapanapaq yachayninku aswan huntapay allin kasqanta yuyachispa. Niy aswan llalliq yachayta yachapachunku sasachakuypi utqayman yanapanapaq sasa yachaykunata hinaspa sunqu qaspan kawsachiqta (RCP), chaytam kuskanchanki tukuypi utqayman hampinapaq yanapaymanta.
- Nipay sasachakuypi utqayman yanapaymanta yachayqa aswan allinmi runakunatam kawsachinman.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

EdA qallariypi atipanakuy tapukuyta yachakuqkunawan yachapay

Llamkanakuna
caja

¿Imaynatataq kichkipaykunata amachachwan utaq yanapanapaq yachaykunata quchwan?

Chaymanta, ima ñiqipi kasqaykimanhina, tupaqnin pachapa chiqapnin ruranapaq minkay. Niy chiqap qispisqanwanmi atipanakuy churasqata kutichinqa.

VI pacha

Sasachachikuq mikuymanta ruray

- Yachakuqkunawan iskay huñuta ruray. Ñawpaq kaqta, yachay wasiman fotokuna apamunanpaq mañay utaq llaqtankupi mikusqanku dibujokunata chaykunawan ima niraq kasqan, sayaynin, chuchu kasqankurayku kichkipanankumanta. Huknin huñupas chaynatam ruranga, ichaqa huk niraq mikuykunawan mana kichkipachikuqkunawan.
- Pizarrapi iskay rakita dibujay, qatipihinata:

Kichkipachiq mikuykuna

Mana kichkipachiq mikuykuna

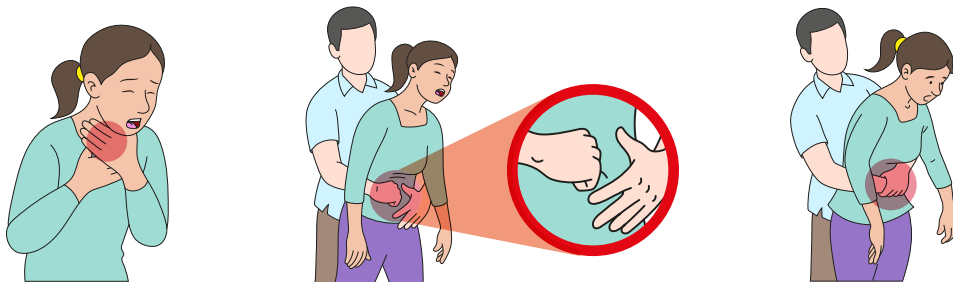
- Sapa huñuta niy rikachaykuna apamusqankuta maypi kanankuman churachunku. Niy huñupi sapa kaqkuna rikchaykunata churachunku hinaspa yachachichunku kichkipachiq utaq mana kichkipachiq kasqantapas.
- Mañay, huñukuna, qatipachun hinaspa riqsichisqankuta yachapachunku. Wakin mikuykunamanta rimasqankuta mana tupachispaqa, imarayku kasqantam ninqaku hinaspa lliwmanta rimanakuyta tupachinqaku.
- Tukuyninpi, qillqanankupaq kallpanchay, kichkipachiq mikuykunata dibujay, kichkipay amachanapaq qillqasqa yachachikuykunata, uchuyllapi aycha kuchuyta utaq hukuna riqsichisqa mikuykunaman tupaqta.

VII pacha

Videopi yachachikuy

- Yachakuqkunata mañay huñunakuchunku hinaspa videopi yachachikuyta rurachunku chaypi churachunku imaynata Heimlich makiwan rurayta.
- Yuyachiy yachachikuq qillqaqa ñiqichasqam kachkan, ninchikman, videonkupa yachachinanku, sapa purispa, nisqanchik yachayta. Nipayay, manaraq watayuq warmakunapiqa, hukniraqmi chaytapas yachachinam.
- Qatiqui yachachikuykunata quy imayna videopi yachachikuy unanchanankupa:
 - Huñunakunankum yachakuq unquq runahina rurananpaq hinaspa pitaq yanapaq runa kanqa chaytapas.
 - Allin kanchasqa kasqan hatunpim grabananku, chaynapim mana imawan harkachikuspa makiwan ruranmanku.
 - Chuya simipim rimananku. Chayrayku, ñawpaqta, pusariqta rurananku, siqisqapas kanmanmi:

- Yachakuqkunata yanapay videonku yachay wasipi llamkaqkuna hinaspa tayta mamakuna qawanankupaq riqsichinankupaq, siqipi utaq runa qayllapipas.

Kikinmanta chaninchakuy

Chiqapninta rurarquspaqa (yachachikuq lámينا utaq videopi yachachikuy), mañay huk tablapi yu-pinchachun yachasqankuta.

	Arí	Manam
¿Chuyatachu yachachinchik wakin mikuy kichkipachiq kasqanta, chaynallataq Heimlich makiwan ruranatapas?		
¿Huñupichu yupaychanakuspachu llamkanchik wakinpa nisqankuta uyarispachu?		
¿Qillqapi huk umallachu kanchik utaq videonchik qawaq runakunapa mana yachasqankuta chuyanchanchikchu?		

Yachapay

Ruraypi imayna rurasqanta chaninchananpaq kallpanchay.

- ¿Imaynanpitaq kichkipay kaptin imayna ruray yachasqanku allin?
- ¿Imataqtaq kaymanta yachayta munanku? ¿Imarayku?
- ¿Imaynakunatatataq ayllunkupi llaqtankupipas yachasqankuta qunakunmanku?

EdA

5

Kañakuykuna

Llaqtapi patronata raymichachkanku. Llapankum kusiqaña tusuchkanku; ichaqa, kanmanmi imapas hinaptin chaqwa karquspan llakita qatirqachinman. ¿Qawachisqapi imataq warmakunapaq chaypi kaq runakunapaq kañaspa llaki qatichiq qawankun?

- ⦿ ¿Qawachisqapi imataq warmakunapaq chaypi kaq runakunapaq kañaspa llaki qatichiq qawankun?
- ⦿ ¿Imaynatataq chay llaki qatinata amachakunman? ¿Amachanapaq ima ruraykunatataq ruramanku?

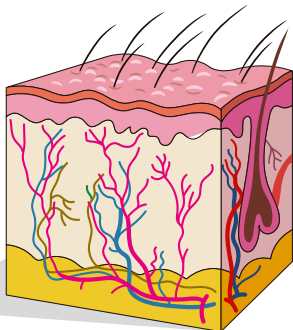
Atipanakuy

¿Imaynatataq maqchirichwan,
rukanaspa riqsichiykunapi,
kañakuymanta amachanapaq
ruraykunata?

¿Imataq kañakuykuna?

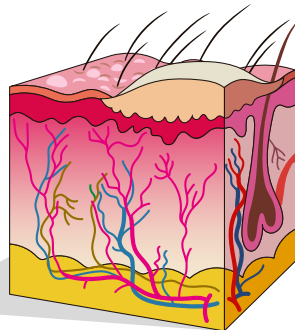
Kañakuykunaqa 5 watamanta sullka warmakunapim sapa kuti kanku. Ancha kayninqa unquqpa hayka watanmanhinam, iman kañakusqanpi, imawan kañakusqanrayku. Kañakuykunaqa tupun ñiqinpim hayka kañakusqanraykum.

Primer ñiqi

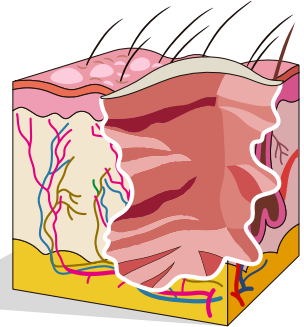
Hawallanmi, ancha nanayniyuq, yaqa qanchis punchawpim allinyan.

Segundo ñiqi

Pusllukunam rikurin yaqa chunka pichqayuq punchawpim allinyan.

Tercer ñiqi

Aycha qaram lliw chinkarqun, killantinmi unaman wichqakunanpaq hampinapaq nakanam.

Maki pampa sayay kañakusqaqa kanman

1 %

sayaymi aychanchikpi.

Kanman

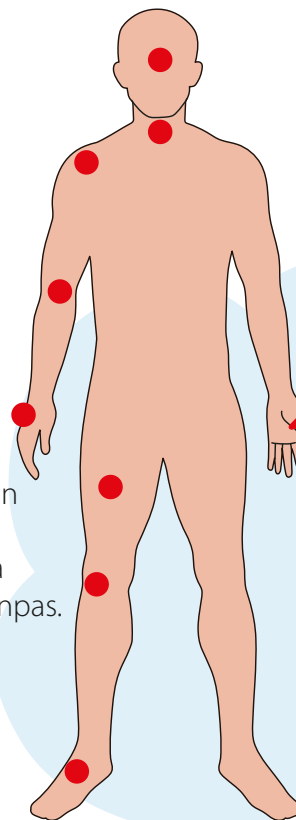
10 %

warmakunapi hinaspa

20 %

Ilalliq hatun runakunapi, chaykunam hatun kañakuykuna, hinaspa unquqta wañurqachinmanpas.

Uyapi ñawipi, makipi, chakipi, tullu muqukunapi muyuriqninpi pas kañakuyqa kan (kuchus, rikra, wallwa, muqu, qari warmi kayninpi) chaykunam ancha sasachaqkuna, unquqta wañuyman mana apaspapas, man allinta allinyaspan hukman utaq mana rurakuq kanman, chaymantapas unquq llakiyuq qipanman.

Imayna ruranapaq yachachiykuna

62 hinaspa
63 uyakunapi
chiquapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Riqsichiy yachakuqkunaman warmakunamanta, wayna sipasyariqkunamanta wasinkupi imawanpas kañakusqankuta; qatiqui kaqta hapiriwaqmi: <https://bit.ly/3qqeCPz>. Tapuy kayna huk kaqkunata riqsinkuchus imaynataq karqa.
- Yuyaymanay yachay wasipi kanmanmi huk wayna sipasyariq rikukuq kañakusqan. Chayna kaptinqa, ñawpaqta payta tapuy, chay kañakusqanwan imaynam kan, imaynatataq chaymanta rimanman mana hukmanyaspa. Imayna kasqanta willakunmanmi, munaspaqa.

Qispichiy

- Huk yachakuqta tapuy 52 uyapa qallariyninta ñawinchachun. Chaymanta, yachay wasipi tapuy: ¿imanasqataq ninku pichqa watamanta sullka warmakunam aswan kañakunmanku nispa? Tapukuy kutichisqankuta chaninchay imarayku kasqanta, warmalla kaptinkum, kañakuymanta imayna amachakuyta yachankuchu.
- Yachay wasipi siqikunata yachapay hayka ñiqi kañakusqanta. Niy primer ñiqi kañakuyqa kan, aswanqa, rupaqa imawan tumpallata tupaspa utaq intiman qawachikuspa, segundo ñiqiqa hinaspa tercer ñiqiqa aswan qawachikuy utaq ninawan, rupaqa yakuwan, quimicakunawan, electrika tuqyayninwan tupaymi, hukkunapas.

Wichqay

- Tukunapaq, niy paykuna nichunku imatataq ruranqaku wasinkupi utaq yachay wasipi kañakuy amachanapaq. Allin kasqanta chaninchay hinaspa mana yachasqankuta chuyanchay.

VII pacha

Qallariy

- Hamutaykunata parachiy chaypim yachakuqkuna ninqaku mayqinkunataq, riqsisqankumanhina utaq nisqankumanhina, sasachakuypi yanapanapaq imayna ruraykunatataq kañakusqa runaman qunchikman. Qapaq hamutaykunata pizarrapi qillqay. Chaymanta, kimsa yachakuqkunata niy kinkupura rimanankupaq, paykunapaq, chiqap allinpunichu utaq, aswanchu sasachanman kañakusqa runakunata.

Qispichiy

- Yachay wasipi riqsichiy 52 uyakunapi siqispa willakuyta hinaspa paykunawan rimay mayqinkunataq kanman kañakuptinku sasachakuy (mana kuyuy atiy, mana rikukuy, tukuy).
- Yachachiy llakiwan ñakariy kan kañakuy mana allinyaptinmi. Yachakuqkunata kallpanchay kañakusqa runakunata allinllata kuyakuywan ninankupaq hinaspa rurankupaqpas.

Wichqay

- Tukuy yachayta wasinkupi mayniqkunapitaq kañakuykuna kanman ima ruraykunataq kañachinman chaykunata riqsichunku. Yuyay kañakuykunaqa manam ninawan tupasqallachu kanman, kanmanmi rupaqa imawanpas, quimicokunawan, electricidadwan, tukuywan tupasqapas.

Rupaq yakuwan kañakuykuna

Rupaq yakukuna anchatam rupanman, aswan kayqa aycha qaranchikpim miran, chaymi aswanta kirichin. Kayqa aswanmi wirayuy yaku kaptin, aswanmi laqakun aswantataq rupan.

Imapas kanankunamanta

Aswanqa, kayna kañakuykuna wasipim kan, tullpapi, aceitewan yaku timpuchkaq kuska kaptin. Kantaqmi llumpay rupaq yaku upyasqapas.

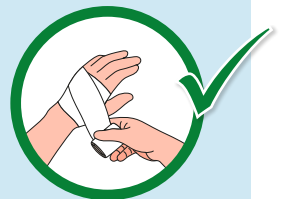
Amachay

- Warmakuna, wayna sipasyaqkuna tullpapi pukllanankuta amachana. Chaypi kaspapas waqaychasqa kaqpim kananku, rupaq mankakunamanta rupaq yakuyuy imakunamantapas karupi.
- Yanukuspa wawata manam marqarayanachu tullpapi.
- Rupaq yakukunata qarakuspa allintam waqaychakuna (chupiyuy platokuna, cafeyniyuy tazakuna, tukuyta.); warmakuna waqtaykipi utaq purinapi kananta amachana.
- Hatun llikllakuna mesapi mastasqata amachana wawakunam chutaykunman hinaspa rupaq yakuyuy imatapas taqtaykunman.

Qapaq ruraykuna

- Aswanqa, ñawpaqta chiri yakuwanmi kirichisqata chirichina, kanmanmi, 20 minutollapas.
- Kañakuqpa pachantam qalatuna, anilllonkuna, relojekuna, maki watakunata chay pachalla.
- Pusllusqa kaptinqa, yakunta manam hurqunachu manataq pusllupa qarantapas suchuchinachu.
- Kañasqata harkana gasawan utaq uqu chuya latapawan.
- Aceitewan manam hinanachu, kiru mayllana pastawan utaq huk wasipi hampinawanpas, aswanyachinmanmi kañakusqata.
- Hampiqpa yanapakuyninta maskana chaninchaspa hampinapaq.

Imayna ruranapaq yachachiykuna

62 hinaspa
63 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata mañay nichunku wasinkupi mayniqpitaq imay pachapitaq rupaq yakukuna kan. Riqsisqam tullpapi kan, wakiqpiqa wasipi qatuchananku utaq llamkananku kanmi chaypim rupaq yakukuna kanman.
- Niy ancha riqsisqam wasipi llaki qatikuyqa manka utaq imapas rupachkaq yakuyuq, chayraykum allinta waqaychakuna.

Qispichiy

- Mañay huk yachakuqta "Imapas kanankuna" "Amachaykuna" siqikunata ñawinchachun. Yachay wasipi yachakuqkunata kallpanchay iskaynin siqipi kikinkupa yachayninkumanta rimachunku mirachichunku. Allin rmasqankuta pizarraapi qillqay.
- Liw uyarinankupa "¿Imatataq rurana?" willakuyta ñawinchay. Yuyachiy chiri yakuwan kañaqaman hinayqa chirinanpaqmi, manam mayllaychu, chayraykum jabonta utaq huk llusinata hinanachu.

Wichqay

- Tukunapaqqa, rupaq yakukuna imayna hapinapaq yachakuqkunawan rurastin yachaychik, imakunapas yakuyuq imayna allin hapina, guantekuna utaq tullpapi latapakuna hinaspa rupaq yaku allin taqtaykunatapas.

VII pacha

Qallariy

- Yachay qallarinaq, suyuntinpi utaq tiqsimuyuntinpi hayka rupaq yakuwan kañakusqata qawachiy hinaspa ancha kananmanta nipayay. Rikchaykunawan videowan kañakuymanta chiqap kaqkunata yachachiy imaynatataq runapa kawsayninta sasachanman.
- Yachakuqkunata kallpanchay kikinkupa kayna kañakusqankuta utaq hukkunapatapas willakuchunku. Tapuy imaynatataq kañakusqa runakunata sumaqta kuyakuywan rimapayachwan.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan ñawinchay imakunataq llakita qatichinman hinaspa imaynatataq amachachwan. Tapuy sullka warmakuna kanchu wasinkupi, imaynatataq kañakuymanta amachanku, aswanqa rupaq yakuwan kañakuymanta.
- Paykunwan yachapay kañakuykunapi imayna ruraykunamanta, kallpanchaytaq ayllunkupi kayna kañakuy kasqachus imaynatataq ruraraqaku. Yachay, huñupi rurayninkuta allinchu rurasqanku utaq pantaykuna kanchu nisqanchik qillqapi.

Wichqay

- Tukuspa, amachay hinaspa rupaq yakukunamanta kikinchiq waqaychakuy allin kasqanta nipayay. Yuyachiy rupaq yakukuna mana allin hapiyqa llakitam qatichinman.

Ninapa kañasqankuna

Imapas kanankunamanta

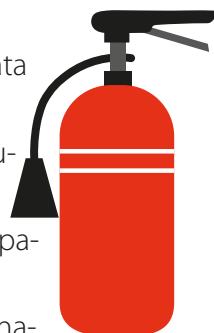

- Tullpapi, parrillakunapi, nina rataypi, qupakuna kañaypi, tukuypi ninawan tupay.
- Gas tuqyaptin kañakuykuna, cortocircuitokuna, velakuna utaq cigarrokuna rupachisqa, tukuy.
- Tuqyaqkuna hapipayay.

Amachay

- Ninapa kasqanmanta karunchakuy.
- Sapa kuti eléctrica gas churasqakunata qatipana.
- Velakuna, lamparinkuna utaq huk ninayuq kaqkunata mana qawapasqata saqinachu.
- Lliw tuqyaqkunahapiriyta amachana hinaspa, aswanqa, hatun tuqyaqkunata.
- Fósforokuna, nina ratachiq, chayna kaqkunata warmakunapa mana haypananman churana.
- Kapuwananchik huk nina wañuchiq utaq qipi aqu uchuy nina wañuchinapaq.
- Nina kañakuptin ayllupi imayna rurananchik maynin ayqinapaq kapuwananchikmi.

Qapaq ruraykuna

- Pachaman nina ratarquptinqa, manam kallpanachu, uyata maytuykuspam pampanta kurunpakuna nina wañuchinapaq. Chay pachalla pachata hurquna.
- Riqlisqa yachachikuykunatam qatina (pág. 54) kaqta: aycha qarata yakuwan chirichina, maytuspa hampiqta maskana.

Imayna ruranapaq yachachiykuna

62 hinaspa
63 uyakunapi
chiquapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Kikiyki ninawan kañakusqaykita utaq yachanapaq huk kaqkunata willay. Willawaqtaq imaynanpi runakuna ninawan kañakusqankuta yachachikuykunata qatispan imayna amachakunmanku karqa chaytapas.
- Fosforokuna, nina ratachikuna utaq velakunawan ama pukllananpaq nipayay, hinaspa kicharikuq ninakunaman utaq sansaman mana ancha asuykuymantapas.

Qispichiy

- Imarayku llaki qatinankunamanta willakuyta riqsichiy hinaspa yachay wasipi kallpanchay kikinkupa yachayninkumanta hukuna riqsisqankuta nichunku. Niy tuqyachispa pukllanakunata hapirinkuchus raymikunapi hinaspa imaynatataq mana llaki qatinanpaq amachanmanku.
- Kayna kañakuykuna kaptin imayna ruranamanta willakuyta ñawinchay. Ninawan kañakuypi imayna ruranankumanta nipayay, hawkalla kananku, allin llusqina maskay hinaspa kallpanamanta utaq qusni suqunamanta amachakuna.

Wichqay

- Yachasqanchik huntapanapaq, yachachiy chuyata ninawan pacha rupachkaptin imayna amachayta hinaspa ancha sasachakuypi imayna yanapakuy mañayta. Kimsa puriy yachayta kallpanchay: sayay, paway hinaspa kurunpakuy.

VII pacha

Qallariy

- Riqsichiyta qallariy ninaman hinaspa kañakuymanta tupaqta yachachispa. Yachakuqkunaman yachachiy imaynam nina utqayman miraspan ancha llakita qatichinanmanta. Nipayay imaynanpim ninawan kañakuykuna kan, wasipi kañakuy, tuqyachispa pukllaykunapi llaki qatiykuna utaq kañakuq imakunapas mana allin hapiriykuna.
- Tapuy riqsinkuchus nina wañuchikunapa unquq apaq carrokunapa waqyana yupankuta. Mana chayna kaptinqa, maytu tukuyninpi kaqta riqsichiy hinaspa qillqachun maypi kasqankunata hinaspa wasipi qunankupaq, chaynapi allichasqa kanqaku ninawan kañakuypihina ima llaki qatiptinpas.

Qispichiy

- Rikchaykunata utaq videokunata hapiriy ninawan kañakusqakuna riqsichinaykipaq hinaspa imayna runapa kawsayninman chayasqanta. Llaki qatinanmanta yachaymi yachakuqkunata yachachinqa amachakuy hinaspa niykuna huk kañakuykunapi imayna ruranapaq yuyanapaq mañay.

Wichqay

- Tukunapaq, videota qawachiy chaypi imayna uchuy nina wañuchina hapirinata yachachinqa. Yuyachiy, kañakuyta mana amachayta atispaqa, nina wañuchikunatam, waqyanapuni.

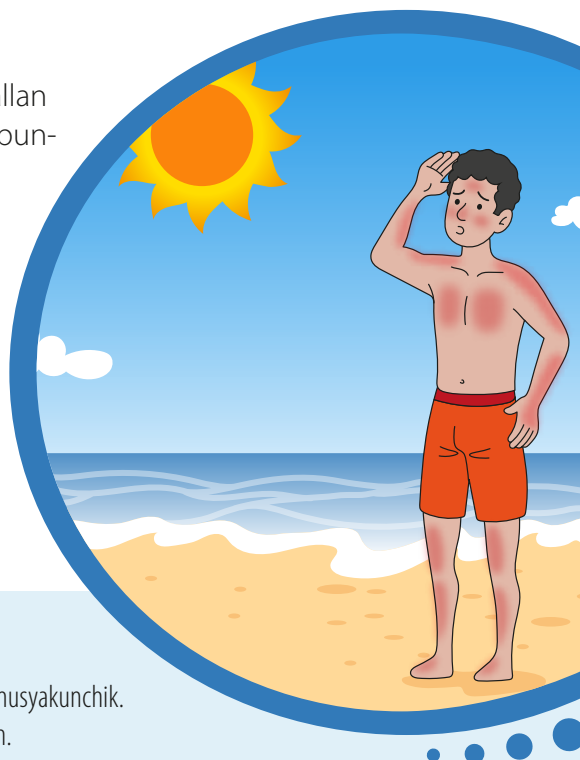
Intipa kañasqankuna

Kanku, riqsisqam, primer ñiqi kañakuy utaq aycha hawallan pukayaspam qawachikun, tupaykusqa nanan. Qanchis punchawmi hampikun.

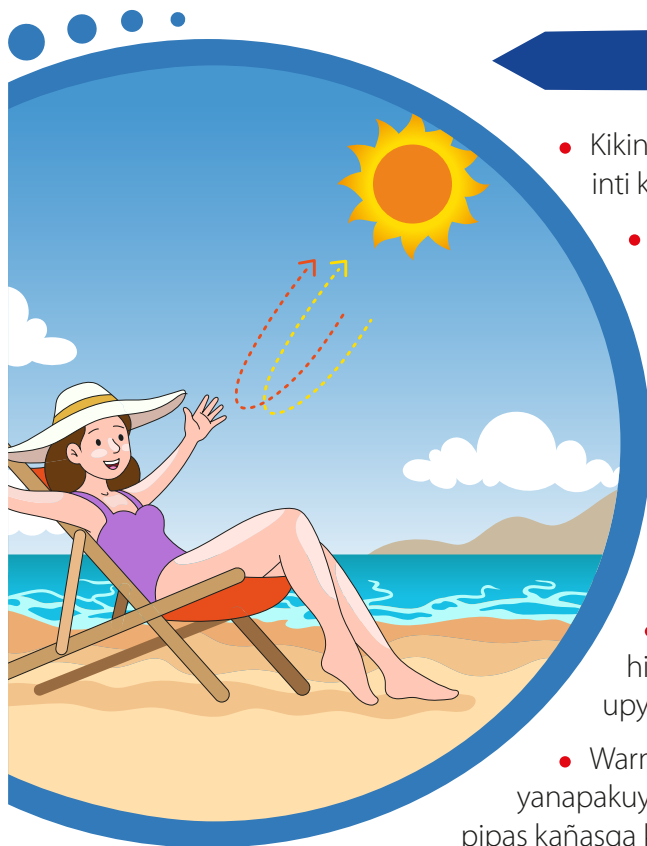
Imapas kanankunamanta

Unay intiman qawachikuy ultravioleta kanchaymanta mana harkakuspa (UV) kayqa intipa kanchayninmantam hamuq lamparakuna, inti camarakuna, aswanqa warmakunapi, paya machukunapi hinaspa yuraq qara runakunapipas.

Imayna rikukuyninkuna

- Intiman qawachikusqanchik pachamanta huk hora qipatam musyakunchik. Qanchis punchawmi chinkan kañakusqa aycha qara chinkaptin.
- Primer ñiqi kañakuyknam utaq hawallan, ichaqa ancha kañasqa kaspaqa pusllukunam kanman aychanchik hatun muyuriqpi.
- Intiman unay qawachikuspa huk llakiwan qatichikuykuna. Kanmi qallariyninpi pukayasqa. Yanapakuyta mana chaskispaqa, aycha qaram ayayanman humpinman, hinaspa yuyaynin hukmanyarqunman.

Amachay

- Kikin intiman qawachikuyta amachana, aswanqa llumpay inti kanchay pachapi (10 illariymanta 4 chisinkuykama)
- Inti harkakuq pachata hinakuna, sombreroakuna, mana llaqqa pachakuna, inti harkaqa lentekuna, hukkunatapas.
- Sapa kuti inti harkakuqta llusikuna 30 factormanta wichayman, puyu kachkaptinpas hinakuna.

Qapaq ruraykuna

- Aycha qarata yakuwan chirichina.
- Mana pusllusqa kaptinqa, chirichiq llusikunawan hinana. Munaspaqa, nanay samanapaq hampita upyana.
- Warmakuna paya machukuna intipa kañasqanmanta yanapakuyta maskana, pusllusqa kaptinqa, utaq mayqin runapipas kañasqa kasqanta musyaspaqa.

Imayna ruranapaq yachachiykuna

62 hinaspa
63 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallariy mana allinta harkachikuspa intiman qawachikuy mana allin kasqanmanta yachachispa. Yachakuqkunaman yachachiy UV inti kanchay aycha qaranchikta kirichinman hinaspa ancha nanayniyuqta inti kañanman.
- Willay tukuy niraq runapa aycha qaran kasqanmanta hinaspa yuraq qara runakuna warmakuna chaynallataq hatun runakunapas intiwan kañakunmanku.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan yachapay imarayku intiwan kañakuy imayna musyanamantapas.
- Inti harkachiqmantapas, yachachiy inti harkakuq pacha hinakunamanta, hatun raprayuq sombre-rokuna maquisapa pachakuna, intimanta ñawi harkachikuqkunamantapas. Yachachiy ancha inti kanchay pacha llantu maskayta hinaspa intiman ancha qawachikuyta, aswanqa 10 illariymanta hinaspa 4 chisinkuykama.

Wichqay

- Tukuy intiwan aycha qara kañakuy utqayman tarina allin kasqanta nipayaspa. Kallpanchay yachakuqkunata pukayay qallarisqanta musyachunku, rawran utaq aycha qara mana llapchaykuna kan intiman qawarqachikuspa.

VII pacha

Qallariy

- Rikchaykunapi siqikunapi mana harkakuspa intiman qawachikuy unay watapaq mana allin kasqanta riqsichiy, kanman aycha qaranchik utqayman paya machuyay utaq aycha qarapi cancerpas. Kaymi yanapanqa yachakuqkuna intiwan rupaymanta amachakuy harkakuy allin kasqan yachanankupaq.
- Yuyay, kayhina kañakuy mana unaypaqchu kaspapas, celulanchikman intipa kanchaynin yaykusqanqa sapa kutim hinaspam unaypi mana allinta rurawachwan.

Qispichiy

- Yachakuqta mañay 58 uyapi riqsichisqa willakuy ñawinchananpaq.
- Yachakuqkunata yachachiy intimanta allin harkakuna (FPS) imayna akllayta chaynallataq intipa haypanan aychanchikman uya, rikrakuna, chankakuna, hitakunaman allin churakuytapas. Nipayay sapa iskay horam inti harkaqa churakuna, yakupi tuytuyta tukuspa utaq anchata humpirqusapas.

Wichqay

- Yachakuqkunata yachachiy sapa kuti aycha qaranku hukmanyasqan utaq mana allin kasqan qawanankupaq, imatapas llakikunapaqhina tarispaqa yachaq hampiqta tapukunanpaq niy. Intimanta harkakuyqa waqaychakuymi nispa yuyachispa tukuy, manam kañakuyllatachu amachan, aswan aycha qaranchik unay watapi allin kananpaqmi.

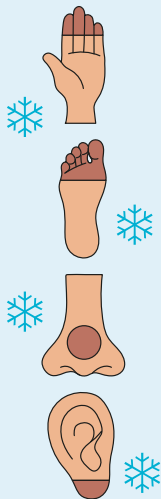
Hawanchikpi chiri kaptin kirikuna

Kayqa kan ancha chiripi kaptinchikmi, 0 °C yupamanta urayman. Aycha qarapa yakun ukunpi ranka-yan chaypim qispiyan hinaspa aychata kirichin. Chaymantapas, chirim sirkakunata tiquyachin, chayna-pim yawar allintachu kallpan, chaymi anchata unquchwanchik.

Imapas kanankunamanta

Kayqa ancha chiripi kaptinchikmi, 0 °C yupamanta urayman, unay-niq kaptinmi. Suyunchikpi, hanay urqkunapim kan, chaypim chiriqa uraykun rankanankama.

Rikukuynin

- Chiripi kirikuna kaptinqa, ñawpaqta aycha qarapi pukayaymi qawakun, chaynallataq susunkay.
- Rankayaptinqa, aycha qaram pukayaymanata yuraqman chinpan utaq anqas uqiyman, chayna-lltaq llapchasqa chuchuyan. Anchaña kaptiqa, pusllukuna punkiykunam kan, chaynallataq, gangrena tejidokuna wañun.
- Aychanchikpi maykuna aswan rankayanan kananku-naqa makipi chakipi rukananachikkunam, rinrinchi-kkuna, sinqa uyakunapas.

Amachay

- Quni pachawan churakuy (wayrachiqwan) hinaspa allin zapatokuna, aswan allin kanan mana yaku-pa wayrapa yaykunan. Makikua, chakikuna rin-rikuatam waqaychana.
- Pacha uqu kaptinqa, aswan mediakuna guantenata, chay pachalla hukwan hinana.
- Chirimanta waqaychakuna quni mikuykunata mikuspa quni upyanata upyaspa.
- Rankachikuy kananmanta musyanapaq rikchapasqa kana.

Qapaq ruraykuna

- Chirimanta runata karunchana, qunichina hinaspa quni upyanaku-nata quna.
- Quni yakuwan aycha qara quni-chinapaq musyakuynin rikurimu-nankama hinana. Mana aycha qarata pusapanachu, manataq ninapa rupayninman qawachina-chu.
- Aycha qarapi pusllu kaptinqa, manam tuqyachinachu. Chuya ga-sawan kirisqa kaqkunata maytuna.
- Aycha qara anku kaptin, hina chirilla kaptin utaq uqiyasqa rikuriptinqa utqayman hampiqpa yanapakuyinta maskana.

Imayna ruranapaq yachachiykuna

62 hinaspa
63 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- ⊙ Riqsichiyta qallariy chiripi rankay hinaspa chiripi rupasqanmanta yachachispa. Yachakuqknaman niy unay ancha chiriman unay qawachikuyqa aychanchintam kirichinman rankachispa.
- ⊙ Qawachiy suyunchikpi chiqap kaqkunata chiripi rankay mana allin kasqan qawachinapaq chaymi runakunata unquchinman mana allin kawsayta apamunman. Kaykunata yachaspam yachakuqkuna chiripi rankachikuspa kirichikuykunamanta amachakuy allin kasqanta yachanqaku.

Qispichiy

- ⊙ Yachakuqkunata mañay ñawinchanankupaq hinaspa sasachakuy kanankunamanta chiripi rankay musyanakunata riqsichichunku. Nipayay ancha chiriman unay qawachikuyqa aychanchikta kirichinman hinaspa rukananchikta, sinqanchik, rinrinchiktapas ñawchinta chinkachinchikmanmi.
- ⊙ Yachakuqkunawan chiripi rankaypi imayna amachaymanta ruraymantapas yachapaychik. Nipayay chiriman qawaq aychanchik allin maytuymanta, uma, makikuna, chakikuna. Yachachiy chukuna, guantekuna, bufandakuna rakta zapatokuna hinakunankupaq.

Wichqay

- ⊙ Tukunapaq, kallpanchay kallpachakunankupaq chaynallataq allin kuyunankupaq chaynapi yawar allin purinanapaq, aswanqa makikuna, chakikuna kuyunanku. Chaymantapas, willay sasachakuy kap-tin hampikuna apanapaq hinaspa yachana cripi rankayta musyaspa ima ruraykunata.

VII pacha

Qallariy

- ⊙ Nipayay chirimanta waqaychakuy allin kasqanta, aswanqa ancha chiri pachapi utaq chirawpi wayra-pananpi ima ruraypipas. Rikchaykunata utaq videokunata qaqachiy chirimanta harkakunapaq pachakuna kasqanta.
- ⊙ Qunakuy yachachiyta tukuy niraq chiripi rankay kasqanta imaynatam runata chayan kaykuna, Hawallapi chirimanta ukukama chiritapas. Tapukunmanku utaq yachapanmanku qatiqnin tinkuna-pi yachaykunata: <https://acortar.link/iA8w6Q>.

Qispichiy

- ⊙ Uyapi willakuy ñawinchanankupaq yachakuqkunata mañay. Yachachiy qallariyllanpi sasachakuy musyanata, utqayman rurayqa aychachik ancha kirichinantam amachan. Chaymantapas, yachachiy rankaykuna kan ñiqikunapim, chayraykum anchayarqunman hinaspa aycha qarapa aswan ukunku-nata kirichinman; kayna kaspaqa utqayman hampinapaqmi kanan.
- ⊙ Nipayay hayka patay pachakunankupaq chaynapi rupay aychanchikpi harkanankupaq hinaspa pachaku-na llamkayninchikmanhina utaq imayna chiri utaq rupay kasqanmahina. Yachachiy imaynataq cha-ki kananchik chiripi mana rankayanapaq, niytaq uqu kasqankunapi mana yakupa yaykunan pacha churakunamanta.

Wichqay

- ⊙ Kallpanchay yachakuqkuna quniq pachakunata suñachikuspanku huñunankupaq hinaspa Peru su-yunchik sierrapi chiripi kaq warmakunaman apachinankupaq.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachakuqkunawan yachapaychik EdA qallariypi atipanakuy churasqapa tapukuyninta.

Llamkanakuna
caja

¿Imaynatataq maqchirichwan, rukanaspa riqsichinankunata, chiripi kañakuypi imayna ruraykunata?

Kunan, niy qatiqui ruranakunata:

VI pacha

Virtualninkunata afichekunata rurasunchik

- Yachakuqkuna huñunakuchunku huk virtual afiche ruranakupa. Niy akllachunku mayqin yachayta pas kay yachasqankupi qispichisqata.
- Pusay mana qullqiwan softwarepi yupay unanchanankupaq hinaspa yachachikyta qunakuychik imayna hapirina riqsinapaq, chayna kaptinqa. Qatiqui kaqta hapirinmanku:

Canva: https://www.canva.com/es_es/

Genially: <https://genial.ly/es/>

- Kallpanchay allin qatipanan akllanankupaq chaypi winaynin riqsichinankupaq. Paykunawan afichepa imankunata yuyaychik.

27 Oct. MANA KAÑASQA KAWSANAPAQ

Tip #3

Kañakuy amachayta munaspaqa, fosforokunata, warmakuna manam haypanankuchu.

aniquem
Asociación de Ayuda al Niño Quemado

Rikchay →

Qillqakuna → Kaypa rantipi kay hinaspa masiykikunawan qunakuy.

Riqsichikunan →

Riqsichikuna rikchay →

- Niy yachay wasinkupa riqsichikuna escudonta hapirinmankum utaq yachakuqkuna huñunakuqpa ta hukta unanchanmanku.
- Afichekunata unancharquspa, qatipay hinaspa allinta yachachiy manaraq riqsichichkaspa allinya chinapaq.
- Niy qullqankuta riqsichichunku yachakuqkuna llamkayninku riqsichinankupaq unachasqa runakunapa llikanakunankupi chaymanta correonta riqsichichunku utaq hina runapa llikanakunanllantapas; chaynallataq, winayninkumanta rimaykunata mañachunku.

VII pacha

Uchuy videokunata runapa llikanakunanpi unachanchik

- ⊙ Yachakuqkunata niy iskaynanka huñunakuchunku runakuna llikanakunanpi uchuy video unachanankupa. Chaypim yachachinqa kañakuy kaptin ima ruraymantapas.
- ⊙ Yachachiy tukuy ruranakunata videonku unanchanankupa hapirinmanku, kanman Instagram, TikTok utaq YouTube. Chay videokunata kikin ruranallamantam paqarichinmanku utaq sapaq grabaspa chayman qipata churkuna. Lliwmanta, huk kasqanta akllay hinaspa yachachikuypi willakuyta maskanankupaq mañay hinaspa video grabayta churkuyta chaypi yachachunku.
- ⊙ Videonku unanchanankupa qatiquipi yachachikuykunata quy:
 - Maypi grabanankutam akllananku allin achkiyuqta hawapi mana chaqwayuqta.
 - Kimsa chakita hapirina camara mana kuyuqta allinta sayachinapaq.
 - Aswan allin kanman cámara aswan allin grabay atisqan akllaymi.
 - Videota ñiqichaspa allin kananpaq yachachiyqa manaraq qallariptin pichqa segundo saqiy chaynallataq tukurquptinpas.
 - Rimaspanku camaratam qawananku. Videopi rimanakuspankuqa, kinkupura qawanakunmankum, chaymantam ichaqa camarata qawananku.
 - Allintam lliw urarinankupaq rimananku. Chaynallataq, manam utqayman rimanankuchu manataq rimaspa unay samanmankuchu.
 - Achka kutikamam yachapanmanku munasqanku haypanankupaq.
- ⊙ Videota qispirqachispanku runakunapa llikanakunanman churkurquspa, kallpanchay tinkunapaq kaqta qunakuchun yachachikiy chaskiq runakunaman. Llaqtapaq llamkaqkunamanpas apachinmankum Aniquem hina kaqta.

Kikillamanta chaninchakuy

Kunanqa, qatiquipi ruranankunata niy:

	Arí	Manam
¿Chiqapninchikpi ninchikchu kañakuykuna amachanapaq imayna hampinapaq imayna ruraykuna kallpanchaymanta?		
¿Rukanaspa yachachikuykunata unachanchik chuyata allinta kañakuykuna kaptin amachanapaq yanapanapaqpas?		
¿Huñunakunchik utaq iskaynanka kanchik hinaspa chuyata ninchik afichenchikkuna videonchikuna munasqanchikman-hna qispichinapaq?		

Yachapay

Ruraypi imayna rurasqankuta chaninchanankupaq kallpanchay.

- ¿Ima yachaymanta imatataq kay yachaypi yacharqunku?
- ¿Yachasqanku imapaqtaq paykunapaq kanqa?
- ¿Rukanaspa llamkaykuna sasachu kasqa paykunapaq? ¿Imanasqa? ¿Imamantataq aswantaraq yachananku?

EdA

6

Yakupi qipay huk niraq samay chinkay

Suyunchik raymipim, huk yachay wasimanta purikuq Llanganucota rinku. Yachakuqkunaqa wañuruchkankuñam qucha riqsiymanta yakunpi tuytunankumantapas. Paykunahinataq, huk runakunapas kayman watuspa kusikuchkanku, ichaqa manam llapankuchu waqaychasqa kanku.

- ⊙ ¿Iskaynin bote kunapi mayqinpitaq runakuna allin waqachasqa kachkanku? ¿Imarayku?
- ⊙ ¿Imataq kanman huk runa tuytunanpaq mana chalecoyuq yakuman wichiyyuptin? ¿Chayna kaptin imatataq rurana?

Atipanakuy

¿Imaynatataq ninmanku
yakupi runa iqipaptin
utaq hukniraqta samaynin
chinkaptin imaynatataq
yanapanmanku?

Playapi amachakuy huk maykunapipas

Yakupi iqipayqa yaku ukupi kaspas mana samay atiyimi (challpukuy). Utqayman mana rurasqaqa, kayqa manam allinchu kanman wañurqunmanpasmi.

Imapas kanankunamanta

- Mana qawasqa quchakunaman, yaku kallpananman, mayuman, yarqaman, piscinakuna, tanquekuna, mama quchaman, tukuyman yaykuyimi.
- Warmallaraq, mana tuytuy yachaqa utaq manchapa imapas yaku ukupi ruraykuna.
- Yaku intuykuna

Tupunkum sapa watas yakupi iqipaspas wañunku 236 000 runakuna.

Amachay

- Yakupa llusqsinankunata riqsina, tinakuna, piscinakuna, quchakuna, mama qucha, mayukuna, tukuy., warmakuna sipasyaq waynayaqkuna yaykunanku kasqanta.
- Tuytunapaq chalcota hapirina boteipi purispa utaq yakupi imata rurasapas.
- Warmakunata qawana yaku ukupi utaq yaku patanpi kaptinku, tuytuya yachaptinkupas.
- Piscinakuna, quchakuna harkachinatam churana warmakuna mana tayta mamankupa qawasqan mana yaykunankupa.
- Willakuq yupinchaykunatam yupaychana.

Qapaq ruraykuna

Yakupi iqipay kaptin kawsanapaq cadena

Fuente: International Life Saving Federation

Imayna ruranapaq yachachikuy

72 hinaspa 73
uyakunapi
chiqapikuna
llamkay

VI pacha

Qallariy

- Piscinapi kaqkunata riqsichiy (qallariyphina), playakuna utaq mayukuna chaypim yakuwan llaki-kuna qatikunman, manam pipas yanapaq kanmanchu, mayu kallpaq kanman utaq kawsanapaq chaleco mana hapiriy. Yachakuqkunata tapuy sapa chaykunata imaynatataq ruranmanku hinaspa chaynakunapi imayna allin amachaykuna kananmanta rimanakuchunku.

Qispichiy

- Yachakuqkunata mañay imaynatataq yakupi iqipaymanta amachakuna willakuyta yachapachunku. Yachachiy hatun runapa qawasqan yakupa kasqanpi rurayninchik allin kasqanta, aswanqa warmakunawan utaq mana tuytuy yachaq runakunawanpas.
- Yachakuqkunaman yachachiy kawsanapaq cadenamanta. Ñawpaq kaqpiqa, yachachiy yuyachikuq yupi riqsiyta hinaspa yakupa kasqanpi llaki qatinankuna kaqtapas, kanman kallpawan kallpaqkuna utaq playapi llaki qatina willakuq banderakuna.

Wichqay

- Tukuy yakupi sasachakuykuna kaptin yanapay yachay allin kasqanta nipayayaspa kayqa chaniyuq yachaymi iqipay kaptin yanapanapaq. Yuyachiy yachanam allichasqam kanan yakupi sasachakuy kaptin allin ruranapaq kayqa hukniray allinmi, runatam wañuyamanta aygichinman.

VII pacha

Qallariy

- Riqsichiyta qallariy yakupi iqipaymanta yachanankupaq yupaykunata qawachispa maykunapi kasqantapas, piscinakuna, playakuna, mayukuna, quchakunapipas. Nipayay yakupi iqipay llakipa qatisqanpi wañuy sapa kuti kasqanta, aswanqa warmakunapi wayna sipaskunapipas. Siqikunata rikchaykunata hapiriy sasachakuypa kasqan qawachinapaq hinaspa imayna kayqa tiqsimuyupi llaq-tanchikpipas kachkan.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan ñawinchay yakupi iqipay imarayku kasqankunata hinaspa imayna amachayta-pas. Nipay tuytuy yachay allin kasqanta hinaspa yakupi sasachakuy yanapay yachaypas. Wampuna allin imakuna hapirinata niy, kawsachiq chalcokuna, aswan allinmi botepi kasqa utaq barcokunapi kaspapas.
- Yachakuqkunata mañay amachakunapaq cadena lliw uyarinankupaq rimaspa yachapanapaq hi-naspa yachakuqkuna kaymanta mana yachasqanku yachapachinatapas.

Wichqay

- Kallpanchay imayna amachanakuna sapa punchaw kawsayninkupi yachasqanku llamkachinanku-paq, kanman piscinakunapi, playakuna utaq may yakupa kasqankunapipas. Yuyachiy, yakupi wa-qaychakuyqa llapanchikpa qawananchikmi allinta ruraptinchikqa aswan allinpunim kanman huk runakunatapas allin ruranankupaq kallpanchanmanmi. Chaynallataq, nipayay alcohol utaq imapas muspachikuna manam millpunachu manaraq yakuman yaykuspa, yuyaynicnhiktam pisichinman yakupi kaptinchik kallpanchiktapas pisichinman.

Yakupi iqipay

1

Manaraq mama quchaman yaykuchkaspa, amachakunapaq willaq banderata qawana

Puka: manam mama quchaman yaykuwaqchu.

Qillu: yaykuwaqmi, ichaqa qawarikuspa.

Qumir: wam-puyta yachaspaqa yaykuwaqmi

Yakupi iqipayqa anchatam runata wañuchin llaki qatisqankunapi chayraykum Organización Mundial Salud (OMS), churarqa 25 punchaw, julio killa yakupi iqipaymanta Tiqsimuyupi Amachakuna Punchaw nispa.

2

Allinqa kanman, suyuntinpi Policiapa kasqan playallata rina.

Mikurquspa qipallanta manam yakuman yaykunachu. Alchoholta upyaspa manapunim yakuman yaykunachu.

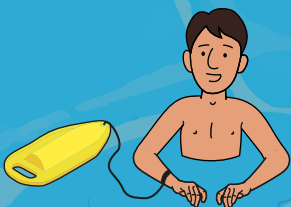
3

Yakupi iqipasqa runata yanapaspaqa uquchinam, chaynapim yakuta aqturqamunman. Uquyta mana atiptinqa, waqtanpata sirichina samanapaq. Mana samaptinqa, yanapakuqta maskana sunqu qaspan kawsachiqwan kawsachinanta (RCP).

10

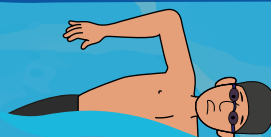
Mana tuytuna kaptiqa, mama quchaman yaykuwaq huk runapa yanapasqanmi utaq imatapas tuytunapaq hapispa, allin kanman tuytunapaq chaleco.

4

5

Patan kinrayta tuytuy hinaspa kallpasqankunata amachakuy

Hina kaqpi runakunata tapuy utaq sapa kuti hamuqkunata mayqinkunam allin waqaychasqa kaqkuna.

6

Kalambreyuq kaspaykiqa utaq yakupi iqipachkanki, hinaspaqa hawkalla kay, umaykita qipaman chuqay hinaspa makiykita haywatay rikumusanaykipaq.

9

Kawsanapaq cadena rura-chiyta yachay yakupi mana iqipana-paq (pág. 66).

8

Tuta ama tuytuychu.

7

Imayna ruranapaq yachachikuy

72 hinaspa 73
uyakunapi
chiqap kuna
llamkay

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunawan qunakuy playapi iqipay chiqap kasqankunata. Uchuy huñukunata ruraspa sapakamaman ruranankupaq quy imamanta yachay maskanankupaq, riqsichunku imarayku kasqankunata hinaspa imayna amachana kananmanta rimanakuchunku. Chaymanta, huñukunata minkay yachay tarisqankuta yachay wasipi huk yachakuqkunawan qunakuchunku, nipayay sapakama yachay riqsichisqamanta allin yachana kasqanta.

Qispichiy

- Siqispa yachachinata yachakuqkunaman riqsichiy hinaspa mañay amachakunapaq ima ruraytataq ruranku playaman utaq mayuman rispanku. Kallpachay iqipay amachanapaq huk niraq ima ruraykunata nichunku.

Wichqay

- Tukuyninpi, mañay tukuy kaqkunata uchuyllata ruraspa qawarichichunku, qawachichunku amachakunapaq imayna ruraykunata. Kayna yachachikuymi yachakuqkunata imapas chiqap llaki qatinan kanankunamanta amachakuy allin kasqanta yachachinqa playakunapi imayna waqaychakuy kanantapas.
- Allinmi kanman, yachay wasiman chaninchasqa wañuymanta ayqichiqta imayna mama qucha kasqanmanta yachachinapaq, llaki qatinanmanta willakuq banderakuna tuytunapaq ama niqkuna waqaychasqa kaqmantapas. Yachakuqkunata kallpanchay rurapakuspa yachanankupaq, tapukunankupaq hinaspa playapi amachakuy yachanankupaqpas.

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata uñunakunankupaq minkay hinaspa playapi may kaqkunata sapakamaman quy, uku quchakunapi imayna tuytuyta, kallpaq yakupi kayta utaq mama qucha paqchawan pukllayta. Mañay sapa imapas kasqankunapi llaki qatinanmanta yachapachunku hinaspa hamutaspa yakupi iqipaymanta achka imayna amachaykunata nichunku, imaynatataq tuytuna kanankunapi kana, mana sapalla tuytunachu hinaspa wañuymanta ayqichiqkunapaq nisqanta qatina.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan yachapay uyakunapi willakuykunata hinaspa kallpanchay nichunku huk ima ruraykunataq playapi waqaychanapaq aswan allin kanman. Nipayay yakupi iqipaykunapaq kan tuytuy yachaq runakunapim, paykunapaq llaki qatinatam ancha qawankuchu. Allinqa kanman ranra rumikunapaq kasqanmanta, yaku kallpaqman karuniqpi tuytuymi, umanpa yakuman pawaytapas amachanam.

Wichqay

- Rurachiy rurastin yachayknata sasachakuypi utqayman yanapayta. Yachakuqkunata rakinay huñukunapi hinaspa rurananakuta quy, wakin yanapaqkuna kanqa, iqipaqkuna wakinñataq qawaqkuna. Siqiy yakupi chiqap sasachakuy kanankunata, kallpayuq yaku kallpaqkuna utaq mama qucha paqchapi takyasqa runakunata. Yanapaqkuna allin llamkanayuqkunam kananku yanapanankupaq, allinta rimanakuna hinaspa yachanallapaq sasachakuy yanapana. Yachanallapaq ruraruspa, huñupi yachapanapaq rimanakuy chaypi yachakuqkuna allin rurasqankuta mana allin rurasqankutapas aswan allichanankupaq rimanakuchunku.

Huk niraq samay chinkaykuna

Samay chinkaykunaqa kan qaspaninchikman wayra mana chayapinmi utaq pisilla kaptinmi utaq wayra samananchikta wayra purinankuna harkasqa kaptinmi.

Imapas kanankunamanta

- Mana wayra kaptinmi, kayna, qusni utaq toxico wayrakuna suqusqa.
- Wayra purinankuna hawan harkasqa kaptinmi, kayqa kanman tiquisqa utaq ñitisqapas. Ñitisqaqa kikinpu-nim kanman, singata utaq simita imapas harkaptin (kanman, huk sawna), utaq mana kikinchu, kanman qasquta ñitisqa (kanman, achka runapa ñitisqan).

Amachay

- Kanayki wasikunata wayrachiy, aswanqa waspikuna kananpi, kanman tullpapi utaq auto motorninpi.
- Hatun runakuna, ñuñuq wawakunawan kуска manam puñunmankuchu ñitirqunmankum.
- Runakuna huntarayanantam amachana, kaynapi kaspasqa, chunniqatam maskana.
- Warmakunatam amachana bolsakuna, plasticokuna, corbatakuna, chumpikuna, qaytukunawan ama pukllanankupaq.

Qapaq ruraykuna

Qusni utaq waspikunata muskispas samay chinkaptinga, unquqtam apana wayrachisqa kananman utaq samananchikta harkasqa qichuna, hinaspa kawsasqanta chaninchana. Mana samaptinga, chaynaqa, hampiqpa yanapakuynintam mañana. Chayamunankama, yachachisqa runam sunqu qaspan kawsachiqta hinanman (RCP).

Imayna ruranapaq yachachikuy

72 hinaspa 73
uyakunapi
chiqap kuna
llamkay

VI pacha

Qallariy

- Ima yachay riqsichinapaqqa, chiqap kasqankunata hapiriy hinaspa samay chinkaymanta rurastin yachanakunapaq kaqkunatapas hinaspa yachakuqkuna kikinkupa kawsayninkuman tupachinmanku.
- Yachakuqkunata tapuy imaynatataq sapa kaqkunapi ruranmanku hinaspa sapakamapi allin amachanapaq ima ruraykuna rimanankupaq kallpanchay.
- Kuskanchay, chaymantapas, wawakunapi, uchuy warmakunapi ancha riqsisqa llaki kaqkunata, kanmanmi plástico wayqawan pukllaspanku samayninku chinkarqunaman.

Qispichiy

- Imarayku samay chinkay kasqankunata riqsichiy hinaspa mañay nichunku riqsisqa kaqkuna ña nisqanchik kananmantapas.
- Huñunakuchunku samay chinkay amachanapaq hinaspa ima ruraymanta willakuykuna yachapanankupaq.

Wichqay

- Tukuy yachakuqkuna samay chinkay amachanapaq allin rurasqankuta nipayaspa.
- Kallpanchay allinpaq ruranakupaq hinaspa masinkuwan, ayllunkuwan, llaqtamasinkuwan yachasqankuta qunakuchunku lliw amachakuy yachanankupaq.

VII pacha

Qallariy

- Qallariy yachakuqkunata samay chinkachiq llaki qatinanmanta imayna riqsiyta yachachispa. Yachachiy kayqa kanman hatun runakunapi warmakunapipas chaytaqa sapa kutim musyapana.
- Samay chinkachiq kaqkunata qawachiy.

Qispichiy

- Yachakuqkunata mañay yachay wasipi kaqkunapaq ñawinchachunku imaynanpi samay chinkay kasqan willakuyta.
- Willakuyta huntapay samay chinkay kasqankuna willakuywan, sawna mana allin hapiriy utaq puñuspa llasaq qatakunawan qatakuy, utaq plástico wayqawan pukllay.
- Yachachiy, chaymantapas, huk Warma utaq hatun runapa samaynin chinkaptin imayna ruranamanta, hawka kayta yachaytapas kuskanchanam.

Wichqay

- Tukuy yachakuqkunata sasachakuypi utqayman yanapananpaq yachay chaskiy allin kasqanta kallpanchaspa, aswan allinqa samaynichik kaqkuna kirpakusqanmanta kichayta hinaspa RCP.
- Yachachiy sasachakuypi utqayman yanapananpaq yachayqa wañuymantam aygichinman.

Yachasqanchikta qawarichisun

Yachakuqkunawan yachapay EdA qallariypi churasqa atipanakuypi tapukuykunata.

Llamkanakuna
caja

¿Imaynatataq yachachiwaq pitapas yakupi iqipaptin utaq samaynin chinkaptin imayna yanapanamanta?

Kunan, qatiqpi ruraykunata niy:

VI pacha

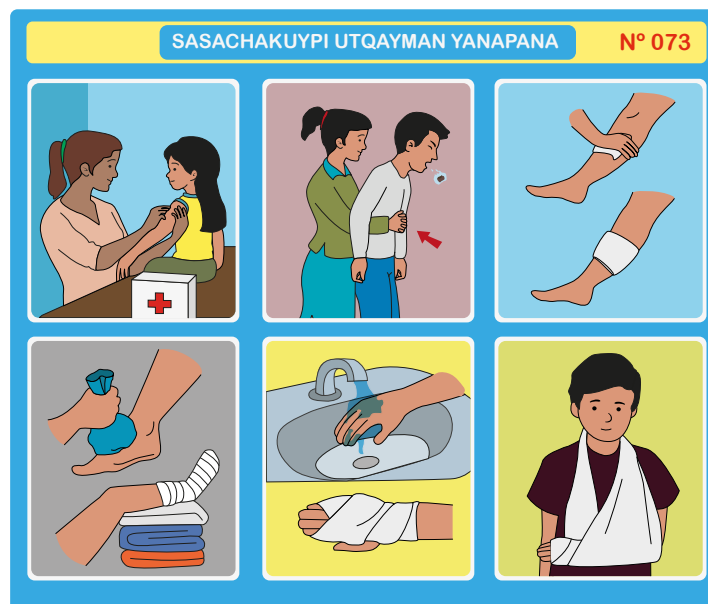

Yachachikuq lamina

- Yachakuqkunata huñunay yachachikuq lamina ruranankupaq chaypim sunqu qaspan kawsachinapaq (RCP) imayna ruranakunata yachachinqaku.
- Kallpanchay kay yachaymanta iñisqa internet uyakunapi willakuy maskanankupaq (qali kanapaq huñunakuqkuna, clínicakuna, tukuy.) utaq qillqasqa llamkanakuna. Qatiqpi yachaykuna riqisnankupaq mañay hinaspa tablapi churachunku qatiqpihina:

¿Imamantataq riman?	
¿Ima puriykunatataq qatina?	
¿Uchuy warmakunapi imaynatataq rurana?	

- Niy aklachunku huñupi pikunataq dibujanqaku laminapi puriykuna siqinankupaq. Niy rakichunku kasqankunata hayka puriykunam kanqa riqsichinankupaq. Yachay wasipi kaq laminata qawaspam ruranmanku.

- Kallpanchay huñupi yachapachunku laminapi pichanapaq kaqta allichapanapaq kaqtapas. Allichay yachay wasipi, yachakuqkunapa wasinpi riqsichinapaq, chaynapim yachay maqchirisqa kanqa.

VII pacha ● ● ● ●

Willakuykuna runakunapa llikanakunanpi

- ⊙ Yachakuqkunata iskayninka huñunay. Sapakamam huk runakunapa llikanakunanpi riqsichinapaq qillqanmanku huk yakupi iqipaymanta imayna ruraykuna yachachikuyta (yaku ukupi samay chinkay).
- ⊙ Niy huk willakuyqa qillqaspa runakunapa llikanakunanpi riqsichinapaq willakuymi kuskanchasqa kanmanmi huk rikchaywan, video utaq huk tinkunawanpas.
- ⊙ Yachakuqkunata yachachiy runakunapa llikanakunanpi riqsichinankupaq huk willakuy unanchanankupaq:
 - Niy runakunapa huk llikanankunakutam akllananku willakuyninku riqsichinankupaq. Hapirinmankum yachay wasipa yupantapas; mana kapup-tinkuqa, huk unanchanankupaq yanapay. Paykunawan allin waqaychasqa kananpaq yachachiy riqsichisqanku allin akllasqanku runakunaman chayanankupaq.
 - Yachakuqkunata kallpanchay sumaqta willakuyninku, rikchaykuna hukkunapas kuskanchasqaq unachanankupaq. Niy huk sasachakuypi yanapayq llaptapaq llamkaqkunapa riqsichisqankutam qatipakunmankum, ichaqa willakuyninku kikinkupa niraq sumami kanan.
- ⊙ Yuyachiy willakuykunaqa kanan chuya taksalla, waqaychakuyanta allin yachachiyuniyuq. Niwaqmi qatipipi uyakuna yachapanankupaq:

Canva: https://www.canva.com/es_es/

Genially: <https://genial.ly/es/>

- ⊙ Niy, willakuyninkuta unacharquspanku, wakin masinkuwan chaninchachunku. Chaymanta, riqsichinmanku hinaspa pikunam chaskiqkunaman tinkunankupaq apachinanku (tayta mamakuna, huk ñiqikunapi masinkuna, yachay wasipi llamkaqkunaman, hukkunamanpas.) hinaspa kutichinankupaq rimayninkuta mañananku.

Kikillanku chaninchakuy ● ● ● ●

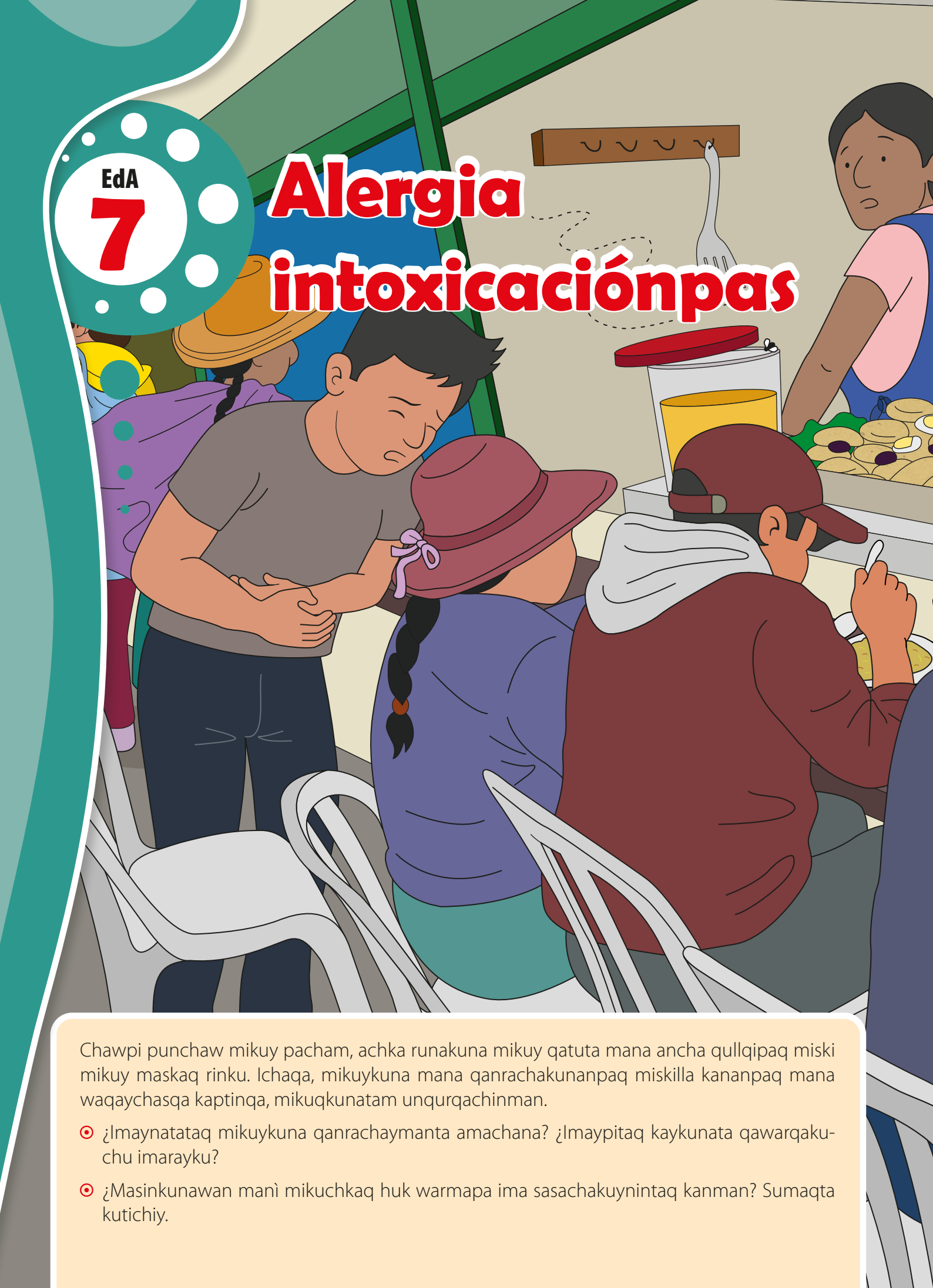
Chipninta qispirqachispa (yachachinapaq lamina utaq runakunapa llikanakunanpi willakuy), mañay huk tablapi yupinchachunku qatipihina qispichisqankuta.

	Ari	Manam
¿Willakuypa winayninpiqa kachkan yakupi iqipaymanta huk niraq samay chinkaykunamanta amachanapaq yachachikuy willakuykunachu?		
¿Willakuyninchikkuna chuya taksallachu?		
¿Rikchaykuna huk qawanakunata hapirisunchik willakuyninchik allin huntapananpaqchu?		
¿Pikunam chaskiqninchikkunapa willakuyninkuta qawanchik kutichinchikpas?		

Yachapay ● ● ● ●

Kallpanchay ruraspanku chaninchanankupaq.

- ¿Paykuna ninkuchu kunan yakupi iqipaymanta samay chinkaymanta yanapanankupaq allin yachachisqachu kachkanku? ¿Imarayku?
- ¿Llamkayninkupi mayqinkunam sasachakuykuna tarisqanku kachkan? ¿Imaynatataq allicharqunku?
- ¿Kunanmanta qipaman ima ruraytataq musuqyachinqaku yakupi iqipay utaq samay chinkay amachanankupaq?

EdA

7

Alergia intoxicaciónpas

Chawpi punchaw mikuy pacham, achka runakuna mikuy qatuta mana ancha qullqipaq miski mikuy maskaq rinku. Ichaqa, mikuykuna mana qanrachakunanpaq miskilla kananpaq mana waqaychasqa kaptinqa, mikuqkunatam unqurqachinman.

- ¿Imaynatataq mikuykuna qanrachaymanta amachana? ¿Imaypitaq kaykunata qawarqaku-chu imarayku?
- ¿Masinkunawan manì mikuchkaq huk warmapa ima sasachakuynintaq kanman? Sumaqta kutichiy.

Atipanakuy

¿Imaynatataq huk blogninta
hinaspa cómicninta intoxicación
hinaspa alergiakuna amachayta
yanapachwan?

Ancha alergiapa kasqan (anafilaxia)

Alergiapa kan alergia rikurichiq imakunamanta aychanchik harkakuptinmi. Lliwhina alergiakunam llampulla hapikuq kan, chaykuna rikurichiqqa riqsisqam kanku, sapa kuti kasqankurayku. Ichaqa, ancha hapikuq alergiakunapas kantaq, anafilaxia nispa riqsisqa utaq shock anafilático nisqa, minutokunallapim rikurin hinaspa utqayman hampina mana chayqa wañurqachinmanpunim.

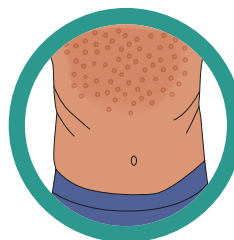
Musyaykuna

- Puka aycha qara, muru muruyuq anchata siqsin.
- Ñawikuna, hitakuna, qallu, kunka, makikuna, chakikunapas punkin.
- Musyanchik kunka tiqukuqtahina sasata samanchik.
- Wiksa nanay, kutichiykuna. Wichiykuy, yuyay chinkay

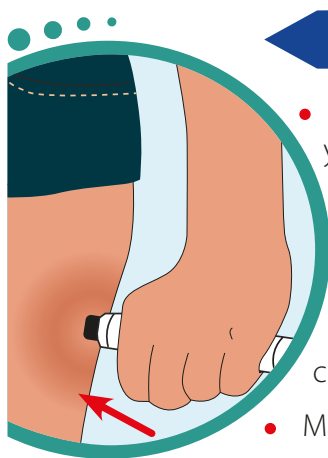

Imapas kanankunamanta

- Lachiwapa waylispas kachusqan
- Mikuykuna: challwakuna, mama qucha mikuykuna, maní, nueskuna. Antibiótico hampikuna:

Amachay

- Yachay wasiman willana yachakuq ima alergiayuqmi pisilla utaq ancha asma-yuqchu, ñawpaqta ancha alergiayuqchu karqa.
- Huk hampiqta mañana unquqman ayllunkunamanpas imaynatataq adrenalinata hapirinmanku.
- Sasachakuypi utqayman hampikunapaq hampikunata apaykachana (jerin-ga adrenalinatapas, aswan allinmi ña hinasqaña kanan. Riqsisqa alergia hapi-chiqta amachana.
- Makinpim apanan watasqata alergiayuq kani niqta.

Qapaq ruraykuna

- Qillqasqa musyanakunata riqisiy, sasachakuypi utqay yanapaqkunata waqyay SAMU (106), nina wañuchi-kunata (116) chay pachalla yanapakuyta mañay hinaspa tayta mamakunata uywaqninkutapas waqyay.
- Unquqta astana chay pachalla hampinanpaq (manam purinanchu).
- Hampiq chayamunankama utaq astachkaspa, tayta mamankupa uyasqankuwan, kasqan hampita quna.
- Unquq mana kawsariptinqa, sasachakuypi utqayman yanapaqmi sunqu qaspanta kawsa-chinqa (RCP)

Imayna ruranakuna yachachikuy

82 hinaspa
83 uyakunapi
chiqapkunata
llamkay

VI pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallariy ancha alergiawan unquqkunamanta willakuykunata quspa utaq kay yachaymanta huk willakuykunatapas. Sapa willakuykunamanta qipaman, hamutanankupaq tapukuykunata ruray kay yachaymanta yachakuqkuna hamutayninkuta munayninkuta qunakunankupaq. Kaynata, tapunman: “¿Haykapipas alergiawan hapichikurqankichu?”, “¿Imaynatataq amachakunkichik imamantapas alergiayuq kaspa?” utaq “¿Imaynatataq yanapaykikuman ancha alergiayki amachayta?”.

Qispichiy

- Yachakuqkunaman riqisichiy pisilla hinaspa ancha alergia musyaymanta willakuykunata (anafilaxia). Chuyata kay imayna kasqan musyanankupaq, niy utaq riqisichiy kay qatiq tinkunapi videota <https://bit.ly/3EmVUvC>.
- Liw uyarinakupaq ñawinchay alergia kaptin imayna amachakuna utaq imayna ruraykunamanta yachachiykunatapas. Allichay yachanallapq ancha alergiawan hapichikuptin ima ruraykuna qawarichiyta. Yachakuqkunata huñukunapi rakinay hinaspa tukuy niraq kaqkunata qawarichichunku, kaynata, huk mikuy rantikuq wasipi huk runa alergiawan hapirqachikun utaq pampapi ima ruray kachkaptin.

Wichqay

- Allichay llaqtanchikpi alergiamanta yachay allin kasqnamanta rimankuyta. Yachachikuyta iskay huñupi rakiy: huk yachay wasipi kay allin yachanamanta, huktañataq runakuna ukupi aswan allin waqaychakunamanta (mikuy rantikuq wasi, yachay wasikuna) alergiachikuq imakunaman mana qawachikunapaq.

VII pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallariy ancha alergiawan unquqkunamanta willakuykunata quspa utaq kay yachaymanta huk willakuykunatapas. Sapa willakuykunamanta qipaman, hamutanankupaq tapukuykunata ruray kay yachaymanta yachakuqkuna hamutayninkuta munayninkuta qunakunankupaq. Kaynata, tapunman: “¿Haykapipas alergiawan hapichikurqankichu?”, “¿Imaynatataq amachakunkichik imamantapas alergiayuq kaspa?” utaq “¿Imaynatataq yanapaykikuman ancha alergiayki amachayta?”.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan qawapay alergia hapiptin musyaykuna imayna amachaykuna willakuyta. Qawachiy ancha alergia kasqan musyanapaq imayna riqsiyta.
- Qapq ruranakunata riqschiy hinaspa sapakamamanta lliwta yachachiy. Yachakuqkunapa tapukuy-ninta kutichiy alergia hapiptin utqayaman yanapay allin kasqan yachanankupaq.

Wichqay

- Yachanallapq qawarichikuy rurayta allichakuy. Yachakuqkuna riqisnankum imayna kasqan musyanankupaq, administrar una inyección de epinefrina (yachapasqanku llamkanata hapirispá), sasa-chakuypi utqayman yanapaqta waqyana hinaspa unquqta llakinmanta hawkayachina. Chaymanta, yachachikuy yachapanata allichay allin rurayunamanta hinaspa pantaykuna kananmanta rimanakunapaq.

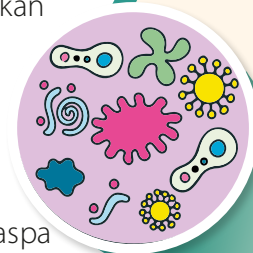
Mikuywan intoxicakuy

Mikuywan intoxicakuyqa ancha unquymi, yaqa lliwpim kan, kkillan-manta chinkan, ripuqlla hinaspa lliw allinyaq; ichaqa, wakinku-napiqa wañuchikuqmi kanman. Sapa kutim intoxicacionqa kan bacteriakuna, virus utaq uruchakuna mikuypi kaptinku.

Musyaykuna

- Wiksa nanay, sunqu muyuy, kutichiy, qicha hinaspa rupapakuy, kaykuna rikurin qanrachasqa mikuyta mikurquspanku quipan horallata.
- Aswan ancha niraqqa botulismo nisqam, aychanchikpa ankuntam hapin hinaspa kallpata pisichin, iskayta qawachin utaq antata, ñawi qara wichin, sasata riman samanpas. Wañuchikun-manmi.

Imapas kanankunamanta

- Mana allin mayllasqa yuyuku-na mikuy, kicharayaq saqisqa mikuykuna, unquqkunapa qarasqan utaq rurasqan mikuykuna.
- Ñuqñukuna, aychakuna utaq huk mikuykuna mana allin refrigerasqa utaq mana allin yanusqakuna.
- Waqllisqa churanapi chur-asqa mikuykuna, punkisqa, yakun suturiq, utaq kichasqa pusqurichkaq, mana allin asnaq.

Amachay

- Mikuykuna allin hapiykuna.
- Makita mayllakuna manaraq miku-chkaspa ispana wasimanta llusqispas.
- Wichqasqa mikuykunata qawapana allin kachunku, chaninchasqa qill-qayuq, haykapi allin kasqan tukuyin.
- Wichqasqa mikuyta kichaspa refrigerana.
- Wichqasqa mikuykuna mikunapaq iskayrayas-paykiqa, ama mikuychu; chay pachalla wischuy.

Qapaq ruraykuna

Wasipi ruray

- Imarayku intoxicación kasqanta riqsiy.
- Qichawan kaspaqa, achka yakuta upyay mana chakinayki-paq (250 cc suerota upyay sapa akayta tukuspa).

¿Haykapitaq hampiqta watuna?

- 38 °C llalliq rupapakuy kaptinqa, mana sayaq qicha, yawarniyuq utaq kimsa punchaw unan; unquq ima mikuyta munanchu (kutichin) utaq chakisqa kachkan (simin chakin hinaspa pisichallata ispakun).
- Unquqpi kan anta qawakuy, ñawi qaran wichisqa, chaynapiqa hampina wasiman apana, unquchisqan mikuytawan kуска. Chay mikuyllata huk runakuna mikurquptinkuqa, tapuna ima musyasqankuta.
- Yachay wasipi achka runakuna unquspa tukuyta musyaptinkuqa, sasachakuypi utqayman yanapakuqta waqayana.

Imayna ruranakuna yachachikuy

82 hinaspa
83 uyakunapi
chiqapkunata
llamkay

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata mañay wasinkumanta mikuykunapa riqsichikuyninta apamuchnku. Hinaspa yachaspanku, waqaychasqa mikuy kasqanta yachapachunku chay mikuypa riqsichikunanpi, haykapikama allin miku y kasqanta, alergiachikuq imankuna kasqata imayna churanapaq yachachikuytapas. Yachakuqkunata kallpanchay chay mikuypa riqsichikunanpi llaki qatina kaqta hinaspa imayna allichanapaq rimanakuchunku.

Qispichiy

- Llaki qatinanmanta willakuykunata ñawinchay hinaspa mikuywan intoxicacion imayna amachakuytapas. Yachay wasipi qawarichiy ruraspa waqaychasqa mikuy kanamanta. Mana yanusqa mikuykunata apaspa qawachiwaq imayna apanata, mana qanrachanapaq allin hapirinata. Chaynallataq, qawachiy imaynatataq mikuykunata allinta churana imaynatataq haykapikama mikuna kasqanta yachapana.
- Qatinqinpi, mikuywan intoxicacion kaptin ima ruraymanta willakuyta riqsichiy. Yachakuqkunata kallpanchay kikinkupa yachayninkumanta yachaykunata kuskanchachunku hinaspa yachay qispichiyti tukuy yachasqankutapas.

Wichqay

- Yachakuqkunaman quy imarayku mikuypa intoxicación kasqanmanta yachay maskanankupa, kanman banteriakuna, mana allin hapiy utaq qanrata mikuy ruraypas. Imayna kasqanmanta imayna amachanamanta sumaqta yachayta maskachunku. Chaymanta tarisqankuta yachay wasipi qunakunankupa kallpanchay.

VII pacha

Qallariy

- Yachakuqkunaman mikuypa intoxicacionmanta chiqap willakuykunata quy. Yachay wasipi huñukunapi rakiy hinaspa sapakamaman llamkanankuta quy. Maymantam mikuy qanrachay rikurin imaynatataq amachana intoxicación harkanapaq chay yachaykunata mañay. Chaymanta, allichay yachasqanku riqsichinankupa.

Qispichiy

- Huk yachakuqta mañay mikuywan intoxicakuy imayna musyay imayna amachanamanta willakuyta ñawinchachun. Rikchaykunata siqikunata hapirichun willakuy aswan chuya yachanapaq kananpaq.
- Yachakuqkunawan imayna kananmanta willakuyta yachaparquspa, yachanallpaq mikuymanta intoxicación kasqanta ruraspa qawarichiy. Yachanallapaq imkunata riqsichiy, imayna niraqkuna qanrachasqa mikuykuna kasqanta, hayka runam unquchisqa kanku imakunatam musyarqaku. Huñukunata mañay rurachunku huk allichakuyta hukmanta mana kutimunampaq.

Wichqay

- Huk rimanakuyta allichay mikuy intoxicación amachaytaqa llapanchikmi qawanchik nispa. Yachay wasipi iskayman rakinay: huk nichun mikuqkunapas imatapas ruranankum nispa, hukunañaqta, mikuy ruraqkunam huchayuq nispa nichunku.

Quimicakunawan intoxicakuyqa kan

Quimicakuna aychanchikman mikuptyinchik utaq muskiptyinchik yaykurquptyinmi (samasqa) utaq aycha qaranchikwan tupasqa. Pisichata, allinyaqllata musyachiwanchik utaq anchatapas. Huk intoxicaciónqa wañuchiwachwanpasmi.

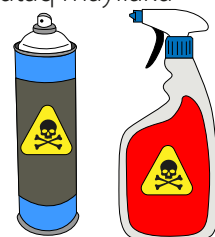
Musyaykuna

- Kañasqakuna utaq simi muyurinqinpi puayay, quimico asnaq mikuy, kutichiykuna, katatay, sunqu muyuykunapas. Kantaq, pantay, ma nanay, hukman rimay hukman qawakuy, mana sayay atiy, yuyay chinkaypas.
- Quimicakuna ñawiman wichiptyin, rawranmanmi, siqsinman, rupanman, unay watakunapi, catarata hapinman ñawi rurun upayanman.

Imapas kanankunamanta

- Aswanqa waramakuna, qunqaymanta quimicakunata mikurqunmanku utaq mayllakunapaq kaqtapas (lejía, ácido muriático, tukuyta.).
- Muskiy utaq aycha qarawan tupay waspikunawan utaq quimicokunawan.
- Mallkikunata hampispa hampikunaman chapukuy.
- Llumpay alcohol upyay utaq metanolwan hukmanyachisqa alcohol upyay.

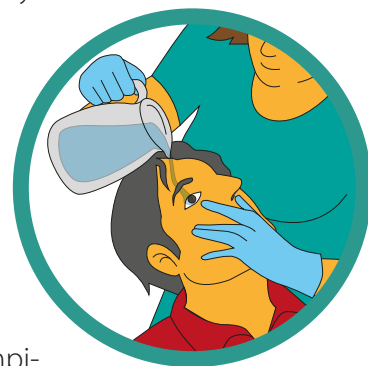
Amachay

- Químico kunta warmakunapa haypananman manam churanachu yaku botellapi, gaseosa botellapi manapunim churanachu.
- Quimicoyuq imapiapas manam mikuyta churanachu.
- Aylluntinmi toxicoyuq kasqan sananpa riqsiyta yachanannchik.
- Harkachikunatam churakuna (guantekuna, lentekuna, mascarillakuna, tukuy.) químico kunata hapirispas.
- Quimico kunata hapirispa manam imatapas mikunachu manataq pitanachu.
- Sullka warmakuna alcohol upyanankuta amachana hatun runakuna llumpay alcohol metanol hapirinankuntapas.

Qapaq ruraykuna

- Mikurquspaqa, mana kutichinachu. Mayllana kaptinga, riqsichikunanta qatipana hinaspa yachachikuyta qatina. Hampina wasiman chay pachalla apana riqsichikunayuqta mikuytapas apana.
- Aycha qaranchikwan tupachispaqa, pachanta hurquna hinaspa achka yakuwan challana chunka pichyuq minuto. Chaymanta hampiqpa yanapakuyninta maskana.
- Ñawiwán tupaspaqa, chunka pichqayuq minuto achka yakuwan chuyanchana. Ñawi hampiqman apana chaninchananpaq.
- Muskirquptyinqa, kichasqa wayrachisqa pampaman, hampiq yanapakuq chayamunankama.
- Alcoholwan intoxicakuptinqa, allinyanankama unquq hina puñunanta saqina.
- Mana allin alcoholta upyarquptyin, hukmanta qawakun, hampiqpa yanapakuyninta chay pachalla maskay.

Imayna ruranakuna yachachikuy

82 hinaspa
83 uyakunapi
chiqapkunata
llamkay

VI pacha

Qallariy

- Yachachiya qallariy chiqap kaqkunamanta willakuykunata quspa utaq yachanallapaq kaqkunata quimico intoxicacionwan runakuna llakisqankuta. Kaykunaqa kanman wasipi, llamkaypi utaq pacha mamapipas. Kikiykipa qawasqaykita yachachiy ancha sasachakuy kasqankuna unquchikusqantapas riqsichinapaq. Chaymanta, tapukuykunata niy yachakuqkuna llakipa qatinankunamanta imayna amachanapaq hamutanankupaq.

Qispichiy

- Llakipa qatinamanta imayna amachaymantapas willakuyta riqsichiy. Yachakuqkunata kallpanchay nichunku wasinkupi imakunataq kan intoxicacionwan llaki qatichiy, imatataq ayllunkuwan ruranku intoxicación amachanankupaq.
- Yachachiy quimicowan intoxicacion kaptin imayna ruraykunata. Allichay kaymanta yachanapaq ruraykunata qawarichichunku. Yachakuqkunata huñukunapi rakinay sapa huñuman ruranankuta quy, qawarichinmanku wasinkupi llaki qatisqanta. Yachakuqkunaqa llakipi kaqhinam rurananku hinaspa kallpawan utqayman allinta rurananku.

Wichqay

- Yachakuqkunaman quy riqsisqa llaki qatichiy intoxicachiy quimicakunamanta yachay maskanankupaq. Sapa yachakuqmi huk quimicata akllanman, imayna kasqankunata yachayta maskanman, imakuna kananta, imaynata ruranku imaynata amachanatapas. Chaymanta, riqsichinanta allichay chaypi yachakuqkuna yachay tarisqanku qunakunankupaq.

VII pacha

Qallariy

- Videokunata yachay wasipi qawachiy quimicowan intoxicakuy yachachinapaq. Kaynata, imaynataq quimicokuna hukkunawan taqrukuspa kanku utaq imaynatataq toxicoyuq waspi rikurin chaykunata. Nipayay kaykunata ancha waqaychakuspam rurana allin imawanpas harkachikuspa.

Qispichiy

- Huk yachakuqta mañay quimicawan intoxicacionamanta willakuyta ñawinchachun. Quimicowan ñawpaq llaki qatisqankunata, taqtakusqanta industrialpi imayna kasqakunata willay unquchikuq kasqanta pacha mamapaq mana allin kasqantapas willay hinaspa imakunatatataq yacharqunchik.
- Yachakuqkunawan qapaq ima ruranankunata yachapay. Yachanallapaq qawarichiy rurayta allichay chaypim yachakuqkuna quimicowan kirichikuy mana kananpaq ruranqaku.

Wichqay

- Kay yachayta tukuy quimicowan ayllunkupi sapa punchaw kawsayninkupipas intoxicakuy amachaymanta yachakuqkunawan hamutaspa.
- Mañay yachasqankumanta kikinkupa hamutayninkuta qillqachunku.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachakuqkunawan EdA qallariypi churasqa atipanakuypi tapukuyta yachapay.

Llamkana
caja

¿Imaynatataq, huk blogninta comicnintapas, intoxicacion alergiakuna amachayta yanapayman?

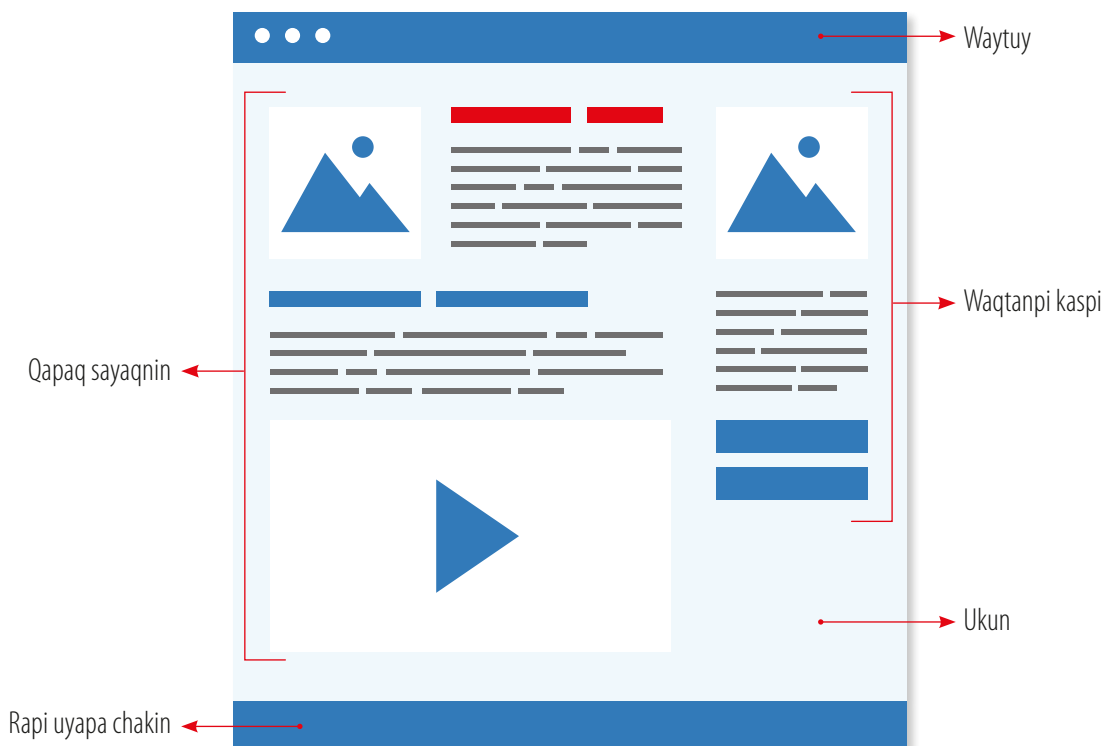
Kunan, Qatiqpi llamkanakunata niy:

VI pacha

Quillqana

- Yachakuqkunaman quy riqsisqa alergiachikuqkunamanta yachayta maskachunku hinaspa huk qillqata rurachunku. Sapa yachakuqmi huk alergiachikuqta akllanman, kanman maní, mama qucha mikuykuna utaq uruchakunapa kachusqan, kasqanta yachana, alergia imayna kasqankuna, imayna amachana imayna hampinatapas.
- Yachachiy huk blogqa kikinichikpa huk web uyam chaypim willakuyta riqsichichwan, hamutaykunata, unanchasqanchita, tukuyta., huk runakuna ñawinchanankupaq hinaspa rimanakunapaq. Sapa riqsichisqatam haykapi kasqan allichasqata ñiqichakun. Huk blogpa kaqninkunatawan qawachiy chaykunam churasqa kanan:

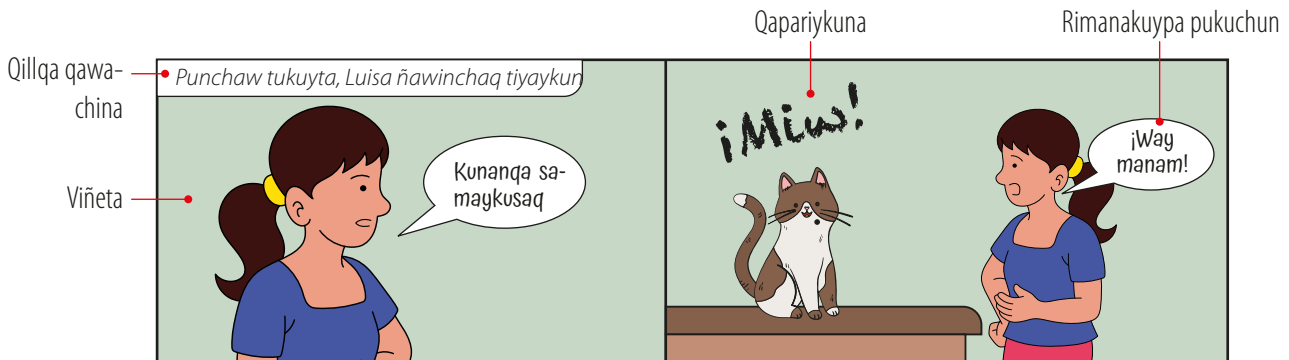

- Yachachiy mana qullqillawan huk blog unanchananpaq apirinanta, kanman Blogger (<https://bit.ly/3EnDYRs>), Tumblr (<https://bit.ly/3L8cwLo>) utaq WordPress (<https://bit.ly/3qTrX37>).
- Siqikunata, videokunata hukkunatapas kuskanchanmanmi qillqan aswan sumaq kananpaq. Qillqankuna qunakunanpaq kallpanchay, chaynallataq imayna rimanakuy mañananpaq kutichinanpaqas.

VII pacha

Cómic (willakuykuna)

- Yachakuqkunata huñunay huk cómic unanchanankupaq utaq willakuyta chaypim huk intoxicacionmanta rimanqaku (mikuymanta utaq qimicakunamanta) wasipi yachay wasipi kanakunamanta, chaynallataq imatam chaykuna yanapanapaq rurana.
- Yuyay huk cómic, kanman, kinrayman willana (qallariy, chawpin, tukuynin) tukuy imankunam kapunpas:

- Qatiqpi yachachikuyta quy comicnin unanchanapaq:
 - Ruranakunata rakinakunam sapa ruraypi ruraqkuna kananpaq: pusariq yachay, dibujo, llimpisqa, tukuy, ichaqa lliwmi chaylla rurananku.
 - Makiwan willakuyninkuta ruranmanku utaq willakuykuna rurana Canva (https://www.canva.com/es_419/) utaq Pixton (<https://www-es.pixton.com/>) nisqawan.
- Yachakuqkunata yanapaychik willakuyninku maqchirirywan qillqasqata utaq virtualpipas.

Kikinmanta chaninchakuy

Chiqapta qispirqachispa (blogta utaq cómic), tablapi yupinchanankuta mañay qatiqpi qispichisqankutahina.

	Arí	Manam
¿Chuyatachu alergiakunamanta willakuyta riqsichinchik, ñiqisqata comicninchikpi?		
¿Comicninchikpi willakunchik kinraynampamanchu tukuy imankunatachu hapirinchik?		
¿Llmayninchikta allitachu ruranchik uyariqninchikpa rimasqanta uyarispa kutichinchikchu?		

Yachapay

Ruraypi rurasqanku chaninchanankupaq kallpanchay.

- ¿Alergiamanta intoxicacionmantapas ima willakuytaq haswan hatun qampaq? ¿Imarayku?
- ¿Imataq mana sasachu kasqa yachanapaq alergiakuna intoxicacionkuna kaptin ruranapaq? ¿Imatataq aswan allinta rurarganki?
- ¿Imaraykutaq allin blogniyki utaq willakuyniyki aylluykiwan llaqtamasiykiwanpas qunakuy kanan?

EdA

8

Wasipi waqaychakuy

Wasinchikqa ancha waqaychasqa kananchikmi niptinchikpas, qunqaymanta llaki qatinakuna kanmi. Chayrayku, amachaytam yachananchik hinaspa ima ruraytapas yachanachiktaq.

- ◉ ¿Ima llakipa qatinkunataq kaypi tarinki? ¿Qunqaymanta imaypipas kanmanmi ninkichu? ¿Imaraykutaq?
- ◉ ¿Imatataq wasiykipi rurarquaku utaq rurana kayna llakipa qatinankuna amachanapaq?

Atipanakuy

¿Imaynatataq llakipa qati-
nankunata wasipi amacha-
chwan rukanapa willakuyta
maqchirispá hinaspa waqay-
chakunapaq allichakuspa?

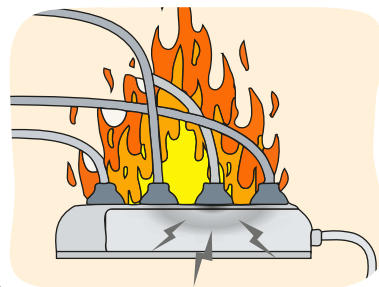
Ninawan kañakuymanta waqaychakuy: amachakuy

Ninawan kañakuyqa mana amachay atiy ninam. Chayna kananpaqqa, kimsa kaqkunam kanan: imapas nina ratachiq (panqa, kaspi), oxígeno (wayrapi kachkan) rupay (tullpapa, imapas rugarichkan utaq cortocircuito); kaykunatam ninchik “ninapa kimsa kuchun nispa”

Imapas kanankunamanta

- Mikuy yanukuchkaqta mana qawaspa saqiptinchik, sar-tenkuna rupan hinaspa wirakuna ratarqun
- Waspi ayqichkan
- Cortocircuitokuna, tomacorrientekunaman llumpay churkuy
- Warmakuna fósforokunawan utaq nina ratachiqwan pukllanku
- Ratachkaq velata saqinku puñuq rispanku utaq wasimanta llusqispanku

Amachay

Waspipa ayqiynin

- Chaninchasqa manguerata hapiriy ima niraq waspi hapirisqaykipaq (balón GLP nisqapa utaq natural waspi).
- Balonkunamantaqa, qawapana mana ayqinanpaq. Jabonniyuq yakuta hinana tupanakunakunapi mana pusuqu kananta qawapana.
- Mana yanukuspaqa valvulanta wichqana.
- Ayqiqta musyaspaqa, punkuta ventanata kichana wayrachinapaq.
- Valon hawaman huqu latapata hinana hinaspa wayrapananman apana.
- Achkikunata aman ratachinachu manataq wañuchinachu.

Nina ratachiq yakukuna

- Manam ninata ratachinachu gasolinawan, yantawan, parrillapi, tukuyta.
- Wayrachisqa maykunapim churana nina ratachiq yakukunata, rupaymanta nina chispamanta karupi.
- Manam hapirinachu kerosene, gasolina utaq petróleo wasi pampa pichanapaq utaq imakunapa wiran hurqunapaqpas.

Chaymantapas:

- Fosforokunata nina ratachiqkunata manam saqinachu warmakunapa aypanankupi.
- Wasipa waqtanpi qupata manam kañanachu.
- Velakunata tiyachina qispimanta utaq cerámicamanta tiyachinapi.
- Electricapa purinakunata qawapana hinaspa allin kasqanta yachana.
- Tomacorrienteman manam llumpayta churkunachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunaman riqsichiy wasipi chiqap ninawan kañakuymanta utaq yachanallapaq kaqtapas, qawarichiy imayna tukusqanta imakuna kirichisqantapas. Lliwta niy imayna kañakuy qallarisqanmanta imaynatataq runakunata imankunatapas hayparqa. Chaymanta, yachakuqkunata minkay hamutachunku imaynatataq amachanmanku karqa kay kañakuy mana kananpaq. Kayna yachachiyqa ninawan kañakuymanta amachay allin kasqantam yachachin.

Qispichiy

- Yachakuqkunaman riqsichiy wasipi riqsisqa imarayku ninawan kañakuykuna kasqanta hinaspa kallpanchay huk imakunapas kañananmanta riqsichinankupaq. Niy wasipi mayniqpitaq kaykuna aswan kanaman.
- Yachakuqkunawan yachapay riqsichisqanku kañakuykuna imayan amachaymanata hinaspa mañay yachaychiykuna qusqa aswan allin kananpaq qispipachinapaq. Kallpanchay willanankupaq ima yachaykunatataq wasinkupi hapirinqanku hinaspa pantay yachaykunata allichanqaku.

Wichqay

- Allichay huk rurastin yachachikuyta chaypim yachakuqkuna wasinku muyuriqpi ninawan kañakuykuna amachayta yachanqaku. Chiqap kaqkunata qawachiy wasipi ninawan kañakuykuna imayna riqsispa amachanapaq. Kuskanchay enchufekuna imayna allin hapiriy yachayta, qusni musyaq allin kanman, velakuna allin hapiriy, wasipi electricawan hapirinakuna hukkunapas.

VII pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallariy wasipi ninawan kañakuywan llaki qatinanta yachakuqkunaman riqsichispa. Rikchaykunawan maquetakunawan mayniq kasqankunata qawachichunku, tullpa, puñuna kasqan, runakuna chaskina, tukuy. Yachakuqkunata mañay qawachichunku llaki qatinan kanankunata hinaspa rimanakuchunku imaynatataq amachanmanku. Kay ruraymi llaki qatinankuna riqisiyta yanapayta kallpanchanqa.

Qispichiy

- Yachakuqkunawan yachapaychik wasipi imarayku ninawan kañakuy kasqankunata. Paykunawan rimanakuy imaynatataq waspipa ayqisqanta riqsina yanapay wasinkupi mayqin yakutaq nina ratachiq kanman, kanman aceite, alcohol, esmalte picha, llimpikuna, gasolina, querosene, tukuy.
- Mañay yachakuqkunata imayna amachayta yachapachunku hinaspa yachay qallariypi nisqankuwan tupachichunku. Kallpanchay kay yachachikuykunan yachayta hutapachunku.

Wichqay

- Huk ruraykuna ruranankupaq allichay chaypim yachakuqkuna wasipi ninanwan kañakuptin runakunata allinta yanapachkanku. Imapas ruranankuta quy, yanapaqkunapa umalliqnin, runakunata yanapanku astaspanku, tukuyta. Chiqap kañakuypi runakuna astayta quy hinaspa yachakuqkunata pusay ima ruraykuna qantinankupaq. Kay ruraykunam ninawan kañakuy sasachakuypi imayna allichakuy imayna ruraytapas yachakuqkunata yachachin.

Ninawan kañakuypi waqaychakuy: harkakuy

Pawachiy

Qawachiy

Ñitiy

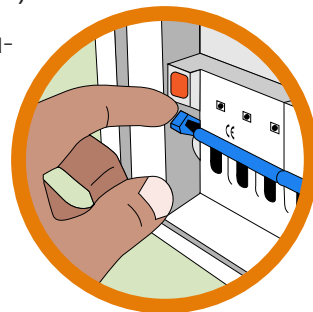
Mayman rinanta pusariy

Qapaq ruraykuna

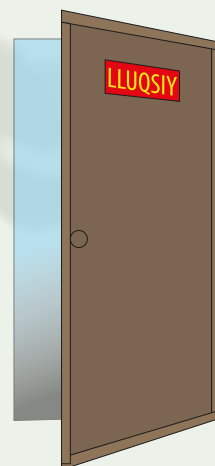
Uchuylla nina kapptinqa (Qallrisqan chayllapim kan)

- Sartenpi nina ratarquptin, wañuchinapaq taparqu-na. Manapunim yakuta taqtanachu.
- Electrico aparato kaptinqa, electricidadta ama-chana lliw llaveta uraykachispa.
- Panqakuna, latapakuna, tukuy rupaptinkuqa, yakuwan taqtana, allpawan utaq nina wañuchi-qwan wañuchina.

Imaynatataq huk ninawan kañakuymanta ayqina

- Qayakuna musyaspa, wasimanta chaylla llusqina hinaspa hawapi kana.
- 116 yupata nina wañuchi-qkunata waqyana.
- Quni kaptinqa, tawanpa llusqina, qusniqa wichaymanm rin.
- Punkupa qipanpi kaspaqa, takana, rupaptinqa, manam kichanachu hinaspa huk llusqinata maskana.
- Llusqiyta mana atispaqa, ventana waqtanpi kana.
- Ascensorman manam siqanachu.
- Teatrokuna, cinekuna, tukuy m-ayniq utaqayman llusqina kasqanta riqsina.

Aswan allin

- Ninawan kañakuy kaptin maynin llusqinam allichasqa kanan, yachapana; chaynapim kayna kaptin manchakuy kanqachu.
<https://acortar.link/1uJDII>
- Yuyanam ninaqa utaqaymanmi miran, segundokuna-llapim ayqiyta atichwanchu (tutayay, qusni, tuqyaykuna). Chayraykum wañurqachisunmi nispa ninachu.
- Paya machukunata waqaychana paykunaq pantan-mankum, unquq runakuna, warmakuna puñuna ukupi pakakunku utaq pachakuna churanapipas.
- Ña llusqirquspaqa mañam wasiman kutinachu.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachachiyta qallariy yachay wasipi ninawan kañakuymanta yanapaspa rurastin yachayta allichaspa. Yachakuqkunata kallpanchay imayna ninamanta ayqichiykunata nichunku, mayninkuna llusqiyta maypi huñunakuytapas. Yachanallapaq rurachunku hinaspa rurasqankuta chaninchachunku allintachus manachus yanaparqaku. Chaymanta, huñunakuchunku rimanakunakupaq imatataq allinta rurarqaku imatataq aswan allichananku.

Qispichiy

- Yachakuqkunaman ñawinchay ninawan kañakuypi ima rurananku yachachikuykunata. Riqsinankupaq yanapaq mayqintaq uchuy kañakuy hukunañataq maymi qallarisqanmanta karukama mirarqun, kaytaqa manañam wañuchichwanchu, nina wañuchiy yachaqkunatam suyana.
- Yachachiy imaynanpitaq yakuwan ninata mana amachanachu manam lliwpaqchu allin. Kayna, aceite rupaptin, yakuwanqa aswanmi pawanqa hinaspa aswan kañarqunman.

Wichqay

- Huktawan ninawan kañakuymanta yachanallapaq yanapakuyta allichay. Kuanqa, yachakuqkuna rurananku ninawan kañakuymanta imayna ruraykuna yachasqankuman hinam. Yachanallapaq rurasqata lliwta chaninchay, qaway utqayman yachakuqkuna imayna rurasqankuta waqaychakunapaq kamachikuykunata rurankuchu manchu. Chaymanta, yuyapanakupaq yachapay allinkuna kasqan qawanapaq hinaspa aswan allinaychinapaq rimarichumku.

VII pacha

Qallariy

- Qallariy yachachiyta ninawan kañakuypi waqaychakuymanta kamachikuykunamanta rimanakuspa. Yachakuqkunata tapuy ima ruraykunataq allin kanku ninawan kañakuy kaptin allin waqaychakunapaq. Rimanakunakupaq kallñpanchay hinaspa willakuykunata quy imayna lliw ninwan kañakuypi ruranakunamanta, nina wañchikykuna hapiri, mayninkuna ayqiy hinaspa kañakuy kaptin ascensorkuna mana hapiriy. Kaykunam aswan kallpanchanqa ninawa kañakuy sasachakuykunapaq allichakuninchik allin kaqanmanta.

Qispichiy

- Yachakuqta mañay imapas ruranankumanta utaq mana ruranakumanta yachachikuykunata ñawinchachunku. Yachachikuy qallaripi nisqawan tupachinankupaq niy.
- Yachay wasipi, umalliqkunawan rimanakuspa, nina wañuchiq hapiyta rurastin yachayta allichay.

Wichqay

- Yachay wasipi rimanachiy kañakuykuna amachaymanta imayna aswan allin amachaymanta rimanakuchunku imaynatataq ruranku wasinkupi kaptinqa.
- Yachanallapqmi imayna kanakunata ninmanku hinaspa yachakuqkunata mañanmanku yachasqankumanhina allichay maskanankupaq. Kallpanchay yachakuqkuna hamutayninkumanta rimanakunankupaq. Kay yachayqa allintam hamuachin hinnaspa ruranku yachasqankumanhina.

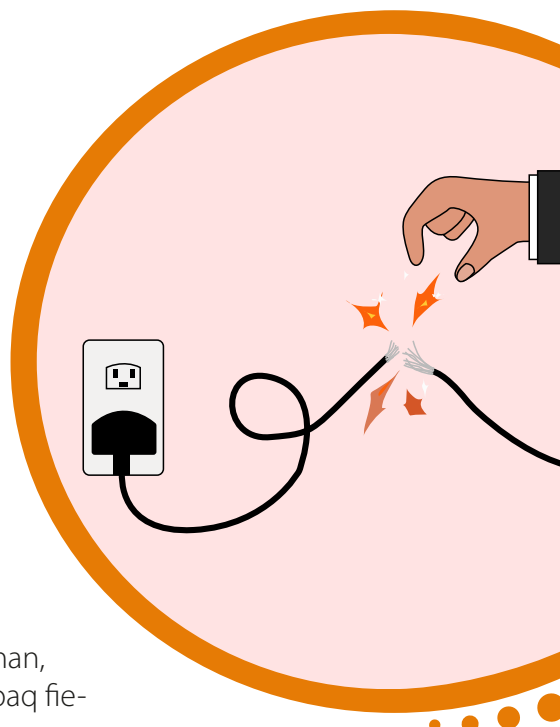
Electrica tuqyaykuna

Electrica tuqyaykunaqa manchakuypaqmi kirichinman, ukunchikta kirichinman, sunqunchkta sayachinman, samayta chinkachinman hinaspa wañuchinaman.

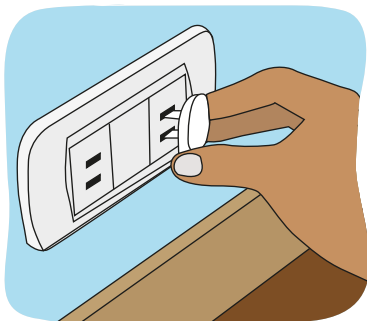

Imapas kanankunamanta

- Electrico qalatusqa cablewan tupay.
- Enchufekunapi metal imakuna hinay.
- Electrico imakuna, enchufekuna yaku llusqinawan kуска, tinakuna huk yakupa llusqinankunapas.
- Eléctrico imkuna uqu makiwan hapiriy.
- Ancha kallpasapa cablekunawan tuay (kanman, metal ñawchiyuq cometakuna, wasi ruranapaq fierrrokuna)

Amachay

- Tomacorrientekunapi tapana waqaychakunapaq.
- Electricidad purinakunata qawapana artefactokunatapas qalatusqa cablekuna amachanapaq.
- Tomacorrientekunaman manam llumpayta churkunachu
- Electricidad churaspa waqaychakuna corrienteta kuchuspa, hinaspa harkachikunawan harkachikuna
- Manam pukllanachu utaq pirqanachu kallpasapa cablekunapa hichpanpi.

Qapaq ruraykuna

¿Imatataq rrana?

- Kirsqamaa manam anchuykunachu ñawpaqta electricidadta mana wañuchispaqa waqaychasqam chayta rurana.
- Kaspiwanmi kirichisqa runata rakina.
- Sasachakypi utqayman yanapaqknatam chay pachalla mañana.
- Kirichisqa runata manam sapallanta saqinachu.
- Kirichisqa runa mana musyakuptinqa, kasqan allin kaptinqa, sunqu qaspan kawsachinawan kawsachina, yachaq yanapakuq chayamunakama.

Imayna ruranapaq yachachikuykuna

92 hinaspa
93 uyakunapi
chiqapikuna
llamkay.

VI pacha

Qallariy

- Yachakuqkunata mañay yachay wasipi maykunapi corriente electrica kasqankunata riqsichunku: tomacorrientekuna, interruptorkuna, achkikna, tukuy. Tapuy mayqinkunam electrika tuqyayninwan llakipa qatinakuna kanaman.
- Mañay 90 uyapi rikchaykunata qawachunku 90 hinaspa huñuy hama autayninkuta yachasqankumanta rimayninkuta utaq sapa kama yachachichunku. Pizarrapi allinninkunata qillqay hinaspa tak-sata rimanachiy chaykunamanta.

Qispichiy

- Liw uyarinankupaq eléctrica tuqyaymanta willakuyta ñawinchay. Nipayay rirkuuq cablekunata ama tupanachu utaq electricawan ujimakunatapas huqu makiwan manam hapinachu. Niytaq allin akq enchufekuna cablekuna hapiriyta, hinaspa qunqaymanta imatapas tupachiqta hapirinachu.
- Iskay yachakuqkunata niy eléctrica tuqyaypi imayna ruraymanta amachanamanta willakuy ñawinchanankupaq. Nipayay kallpasapanelectricka kasqanmanta karunchakunakupaq hinaspa eléctrica imakaunatapas manam allichanmankuchu mana allinta chaykunata yachaspakuqa.

Wichqay

- Tukunapaq, nipayay enchufekuna harkanaqa allinpunim nispa warmakuna chayman metal imaku-na mana ustuchinankupaq. Yuyachiy amachakuymi allin eléctrica tuqyaymanta amachakunapaq.

VII pacha

Qallariy

- Riqsichiya qallariy yachakuqkunaman electricawan llaki qatinamanta riqsiy amachaymanta yachachispa. Imayna kasqankunamanta willakuyta ñawinchay hinaspa kallpanachay hukuna llaki qatichiq sapa punchaw kawsayninkupi kasqantapas.
- Yachachiy wasipi eléctrico imakunatapas sikinam mana hapirispaga, echufenmanta hapispam siki-naqa cablemata sikiyqa manam allinchu.

Qispichiy

- Yachay wasipi ñawinchay eléctrica tuqyay imayna amachana willakuyta. Yachachiy metalkunawan tupay amachayta eléctrico aparatokuna hapipayayta inaspa llamkanankunata sikina manaraq allichachkaspa.
- Chaymanta “¿Imatataq rurana?” siqita ñawinchana, yachachina interruptorkuna llavekuna sasa-chakuypi imayna wañuchiya.

Wichqay

- Tukunapaq, minkay wasinkupi kikinku imakunawan harkachikuy hinaspa electricidadmanta wa-qaychakunankupaq yachanankupaq. Electricidadmanta karunchaq guantekuna, ñawi harkakuq gafakuna hapiriy allin kasqanta nipayay.

Yachasqanchikta qawarichisunchik

Yachakuqkunwan EdA qallariypi atipanakuy churasqapi tapukuyta yachapay.

Llamkanakuna
caja

¿Imaynanataq wasipi llaki qatinata amachachwan rukanaspa willakuyta maqchirispas hinaspa waqaychakunapaq allichakuywan?

Kunan, qatiqpi ruranakunata niy:

VI pacha

Amachakunapaq sananpakuna

- Yachkuqkunawan huñunakuy rukanaspa willakuy maqchiriy ruranapaq wasipi llaki qatinamanta willakuywan imayna amachay, imayna ruraywanpas.
- Niy, ñawpaqta, ayllunmanta suyunmantapas llaki qatinankuna willakuykunata akllachunku. Chaynallataq, kay EdA nisqapi riqsichisqaman huntapaq willakuykunata maskanan llaki qatinamanta imayna amachay imayna ruraykunamantapas, siqikuawan aswan allin kanaman. Niy willakuy maqchirinakuta ñiqikuapim rakinanku kaynata “Llaqata willakuykuna”, “Waqaychanapaq huñunakuy”, tukuy.
- Yachakuqkunaman qawachiy huk willakuy maqchirinapa imankuna kasqanta hinapa chaymanhina rurasqamkupi ruranaku

- Rukanaspa llamkanakuna hapirinankupaq niy kanman Flipboard o Wordpress, rukanaspa willakuy maqchirinayki ruranapaq.

<https://flipboard.com/>

<https://wordpress.com/es/>

- Rukanapa willakuy maqchirinayki riqsichinapaq allichakuy. Kayna llamkanaman yakunayki mana, pnaqapipas rurawaqmi.

VII pacha

Wiki

- ⊙ Sapa yachakuqta niy, ayllunkupa yanapakuyninwanmi, waqaychakunankupaq allichakuyta rurankaku llaki qatinamanta amachakunapaq utaq ima raranapaqpas.
- ⊙ Yachachiy waqaychakunapaq allichakuyqa pusarqimi chaywanmi wasipi llaki qatiptin ñawpaqta utaq qipatapaspas ima rurayta yachachinqa.
- ⊙ Waqaychakunapaq allichakuyta ruraspa puriykunata riqsichiy:

1

Llaki qatinankuna riqsiy. Wasipi electricidad churasqakunatam qawapana, 1 imakunapas ninawan kañachinanta huk llaki qatichinantapas.

2

2 Ninamanta ayqichinapaq kamachikuy ruray. Waqaychasqa mayninkuna kasqanta riqsiy 2 mayninkuna ayqichinapaq ñankunata (maynin ayqinata siqichwanmi)

3

3 Ruranakunata rakinay Ruranakunata rakina: qipita allichakuna 3 llaki qatip, ucuy kaqknata qawana, ksaqnknata qawapanan, tukuyta.

4

4 Yacanallapaq qawarichiyta rurana. Allinmi kanmam ayllupi llapanku 4 sapa kuti imayna waqaychakuyta ruranku.

- ⊙ Yachachiy yachkuqkuna rurankum waqaychakunapaq huk pusariq allichakuyta. Chaynallataq, cartelkunata utaq wasipi llaki qatinan kanankunapi willakuykunata churanqa.
- ⊙ Yachay wasipi waqaychakunapaq allichakuyta qunakunanku kallpanchay hinaspa nichunku maynatataq ayllunkuwan rimanakurqaku. Yachapanakupaq kallpanchay.

Kikinmanta chaninchakuy

Chiqapninkuta rurarkuspa (rukananspa willakuy maqchirina utaq waqaychakunapaq allichakuy), mañay huk tablapi yupinchachunku qatipihina qispichisqankuta

	Arí	Manam
¿Rukanaspas willakuy maqchirina imayna kasqanta yupaychanchikchu hinaspa kunan willakuykunata allintachu kuskanchanchik?		
¿Waqaychakunapaq allichakuyta ruranchik lliw imayna kananta qatispachu maypi tiyasqanchikta qawarispachu?		
¿wakinwan llamkaspas chiqapninchikta riqsischispa yachachispapas allin runanchu karqanchik?		

Yachapay

Rurayninku ruraypi imayna ruraqankuta chaninchakunankupaq kallpanchay.

- ¿Cimañatataq allinta rurawaq yachayniykita mirachiwaq imakuna yachasqaykikunamanta?
- ¿Imayna amachakuykunataq aswan sasa rurana? ¿Imarayku?
- ¿Imañatataq aylluykunata kallpanchayman llaki qatinankuna amachapakunankupaq?

Simi qullqa

- **Alergenokuna.** Huk hampi alergiachinman, chaykunam mikuykuna, miski, uruchakunapa akan, acaropa, hukkunapas kanmanmi.
- **Nanay chinkachiq.** Nanay pisichiq utaq chinakchiq hampim.
- **Pusllukuna.** Yaku huntayuyq aycha qaranchikpi rikurin kañakuptinchik, imawan tupaptichik utaq unquywanpas.
- **Wanku.** Gasawan wankuy, utkuwan utaq imawanpas chuyanchasqawan kiri wankunapaq.
- **Tipukyay hukmanyay.** Sunqupa tipukyaynin hukmanyaptinmi.
- **Calambre.** Aycha ankunchikmi chintikun, qunqaymanta nanaywan, ichaqa manam unaytachu.
- **Sirka.** Yawarpa kallpanan uchuylla sirkakuna.
- **Uma nanay.** Umanchik nanaptinmi.
- **Pititiy.** Aychanchikpa ankun kikanmanta chintipakun, kiri kaptin, unquywan, hampiwan utaq wañuymaña kaptin.
- **Qunqaymanta sasachakuy.** Utqayman yanapana kaptinmi
- **Wañuymaña.** Ñutqunchikpi unquymi manchapata katatachin hinaspa yuyayta chinkachin.
- **Paway.** Qunqaymanta kikinmanta aychanchik pawan, chayqa imapas manchaykachiwaptinchikmi.
- **Takyachiq.** Chuchu utaq kuyuqmi, ichaqa takyaq, kirichisqa mayninchik mana kuyunanpaq takyachiq.
- **Ismuy.** Aychanchikmi ismun yawar mana qarpaptin.
- **Yawar wañuy.** Aycha qara ukupim rikurin yawar wañusqa harkasqa kaptin.
- **Sikikuy.** Tullunchikpa muqullunkuna sikikuspa rakinakuptinmi.
- **RCP.** Sunqu qaspan kawsapachiy
- **SAMU** Apaykachaspa Utqayman Yanapaq.
- **Yuyay chinakay.** Wañunayay, qunqaymanta utqayman yuyay chinkan, mana unaychu.
- **Utqay tipukyay.** Sunqunchik llumpay utqayman tipukyan.
- **Kiri.** Aycha qarapi utaq ukunchikpi lawsa qatanpi kirikuna, unaytam allinyan.
- **Utqayman.** Hampinapaq yanapana ichaqa unquqpa kawsaynin manam wañuy patanpichu.

Bibliografía

- Casado, J. y Jiménez, R. (2017). *Guía práctica de primeros auxilios para padres*. Hospital Infantil Universitario Niño Jesús.
- Consejo Nacional de Educación. (2020). *Proyecto Educativo Nacional. PEN 2036*.
- Deltoro, A. (Coord.) (2001). *Manual de primeros auxilios*. Instituto Nacional para la Educación de los Adultos.
- Esparza, M. J. y Mintegi, S. (Coords.) (2016). *Guía para padres sobre la prevención de lesiones no intencionadas en la edad infantil*. Asociación Española de Pediatría; Fundación Mapfre.
- Estrada, C., Esteban, C., García, P. y Lorente, B. (2008). *Guía para la prevención de accidentes en centros escolares*. Comunidad de Madrid.
- Fernández, Y. y Melé, M. (2020). Quemaduras. En *Protocolos diagnósticos y terapéuticos en Urgencias de Pediatría*. Asociación Española de Pediatría; Sociedad Española de Urgencias de Pediatría.
- García, R. y Díaz-Borrego, J. (Coords.) (2011). *Guía de práctica clínica para el cuidado de personas que sufren quemaduras*. Servicio Andaluz de Salud.
- Ministerio de Educación. (2017). *Currículo Nacional de Educación Básica*.
- Ministerio de Educación. (2016). *Manual para docentes brigadistas de primeros auxilios*.
- Ministerio de Educación. (2017). *Programa curricular de Educación Primaria*.
- Ministerio de Educación. (2017). *Programa curricular de Educación Secundaria*.
- Ministerio de Salud de Argentina. (agosto de 2023). *Guía para la notificación. Lesiones no intencionales en el SNVS*.
- Peden, M., Oyegbite, K., Ozanne-Smith, J., Hyder, A., Branche, C., Fazlur Rahman, A., Rivara, F. y Bartolomeos, K. (2012). *Informe mundial sobre prevención de las lesiones en los niños*. Organización Mundial de la Salud.
- Rizzoli, R., Bianchi, M. L., Garabédian, M., McKay, H. A., Moreno, L. A. (2010). Maximizing bone mineral mass gain during growth for the prevention of fractures in the adolescents and the elderly. *Bone* 46(2):294-305. doi: 10.1016/j.bone.2009.10.005. Epub 2009 Oct 17. PMID: 19840876.
- Ilie, G., Trenholm, M., Boak, A., Mann, R. E., Adlaf, E. M., Asbridge, M., Hamilton, H., Rehm, J., Rutledge, R., Cusiman, M. D. (2020). Adolescent traumatic brain injuries: Onset, mechanism and links with current academic performance and physical injuries. *PLoS One* 15(3): e0229489. doi: 10.1371/journal.pone.0229489. PMID: 32163445; PMCID: PMC7067417.

Es una publicación de:

Con el apoyo de:

Yachachiqa pusaqnin Yachay wasi secundaria warmakuna qunqay llakimanta yachaywan amachanapaq

Yachachiqa pusaqnin
Yachay wasi secundaria warmakuna
qunqay llakimanta
yachaywan amachanapaq

